

13533/
20

OSZK

12.555/
20

NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK

SZERKESZTIK: PETZ GEDEON, BLEYER JAKAB, SCHMIDT HENRIK.

XX.

Gellert hazánkban

IRODALOMTÖRTÉNETI TANULMÁNY

IRTA:

VÁRADY IMRE

BUDAPEST

PFEIFER FERDINÁND-FÉLE KÖNYVKERESKEDÉS

(ZEIDLER TESTVÉREK.)

1917.

ÁRA: 5 K 50 f

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

SCHNELLER ÉS GÖSCHL TESTVÉREK

KÖNYVNYOMDÁJA

MAGYBECSKEREK.

NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK

SZERKESZTIK: PETZ GEDEON, BLEYER JAKAB, SCHMIDT HENRIK.
XX.

Gellert hazánkban

IRODALOMTÖRTÉNETI TANULMÁNY

IRTA:
VÁRADY IMRE

BUDAPEST

PFEIFER FERDINÁND-FÉLE KÖNYVKERESKEDÉS
(ZEIDLER TESTVÉREK.)

1917.

R
2

13.533/20

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
V1060-4590/
LELTÁRI SZÁM /66

SCHNELLER ÉS GÖSCHL TESTVÉREK
KÖNYVNYOMDÁJA
NAGYBECSKEREK.

Tartalom.

	Oldal
Előszó	V
I. Gellert jelentősége.	1
II. Gellert hatása Ausztriában.	13
III. Gellert hatása a magyarországi német nyelvű irodalomra.	25
IV. Gellert a magyar irodalomban. — 1. Regényének és meséinek for- dításai.	40
2. A szindarabok fordításai.	77
3. A mesék és erkölcsi költemények hatása.	86
4. Takács József erkölcsi oktatásai. Befejezés	95
Függelék	107
Sajtóhibák, pótlások	113
Név- és tárgymutató	114

Előszó.

Magyarország kulturális élete a tizennyolcadik század utolsó évtizedeiben jutott a reformáció után legnagyobb jelentőségű fordulójához. Az emberi gondolkodás új fejezetét nyitja meg nálunk is e korszak, mely a történet-tudomány számára kimeríthetetlen anyaggal szolgál. Ennek az anyagnak jelentékeny részével, melyet a külföldi irodalmak hazai hatása képez, az irodalomtörténeti kutatás van hivatva az ország szellemi „megújódásának” kulturképét kiegészíteni.

Legmélyebbreható erővel a német szellem reform-áramlatai érték irodalmi életünket. Útjuk Bécsen át vezetett s Bécs tanulságain átszűrve jutottak el hozzánk. E hatások fölfedése irodalomtörténetünket már régebben foglalkoztatja, a közvetítés említett módjára azonban csak újabban terelődött a figyelem s jelentőségéről máig nem alakult aki még egységesen értékelő vélemény. Dolgozatom, Gellert írói működésének magyarországi nyomait egybegyűjtve, egyrészt néhány adalékot kíván nyújtani a német irodalmi hatások történetéhez, másrészt új példán bemutatni Bécs kulturális közvetítő szerepének érvényesülését. Ezért szükséges volt Gellert költői és művelődéstörténeti jelentőségének rövid ismertetése után ausztriai, főleg bécsi hatását vázolni. Miután pedig a szószerint magyar szellemi életet nem lehet az általános hazai műveltség kereteiből, melyek nemzetiségeink, különösen a hazai németiség kulturális viszonyait is összefoglalják, kiemelni, a teljesség követelményének igyekszik dolgozatom megfelelni azáltal, hogy kiterjed a magyarországi német irodalomban jelentkező Gellert-hatásokra is. Így nemcsak

a Béccsel való kapcsolat igazolására adódott az érvek és következtetések szélesebb, tehát biztosabb alapja, hanem a hazai német-magyar irodalmi érintkezések némely pontjára is rámutathatott a tárgyalás.

Gellert érdemeiről az utolsó szót régen kimondta már a német irodalomtörténet, azon ismertetésektől tehát, melyek alapján dolgozatom első fejezete készült, csak a jellemzés eszközeiben tekinthettem el. Bécsi hatásáról sokfelől összevágogatott, de nagyrészt kész adatokból igyekeztem kerek képet adni, míg hazai német literaturánk Gellert-vonatkozásaira, előmunkálatok híjján csak egykorú folyóirataink átvizsgálásával s az eredeti munkák szorgos egybevetésével lelhettem rá. Így is sok figyelmet érdemlő részlet maradhatott ki helyhezkööttségem folytán, mely nem engedte meg, hogy kutatásaimat a szükséges legszélesebb körre terjesszem ki. A magyar irodalomban a múlt század első évtizedéig követtem Gellert befolyásának nyomait. E részekben hasznos útmutatásokkal szolgált Császár Elemér értekezése „A német irodalom hatása a magyarra a XVIII. században“. A huszas évektől kezdve már csak íróink német irodalmi olvasmányai között fordul elő Gellert s ha elvétele némely gondolata új hasznosításával találkozunk később is, ez nem bizonyít az ellen, hogy XIX. századi irodalmunkban már nem élő erő többé Gellert költészete, melynek didaxisa csak a gyermeknevelésben érvényesült továbbra is. Tankönyveinket, melyekből ma is ritkán hiányoznak Gellert-adalékok, bár tekintettel voltam rájuk, nem illesztettem rendszeresen tárgyalásom kereteibe, mert német olvasókönyveink irodalomtörténeti jelentőségéről — tudtommal — külön tanulmány készül a budapesti német irodalomtörténeti szemináriumban.

Nagybecskerek, 1917. november hó.

Váradý Imre

I. Gellert jelentősége.

A XVIII. századbeli erkölcsi irányu hetilapoknak általános kulturtörténeti nagy jelentőségükön kívül az a különös szerepük is jutott, hogy az irodalmat, mely a reformáció kora óta Németországban a nemzet nagy rétegeitől idegenül, egyesek kiváltságos „tudománya” és szellemi fényűzéseként fejlődött, megint vonatkozásba hozzák az élettél. Ezáltal egyrészt tényezővé tették a műveltség terjesztésében, másrészt áthidalták azt a majd százesztendőszakadékokat, mely a tudományos műköltészet és a népliteratura között keletkezett. Nem közvetíthették volna a meglévő költészetet, amely tartalma szerint és érzelmi anyagában gyökeretlenül állott, de föltárták a szakadatlan folytonosságban átözlő angol eszmék és ösztönzések szorgalmas kifejezésében egy új, életerősebb, igazabb költészet fejlődésének lehetőségét. A francia klasszikus irány szigorú, eredeti értékeit már fölélt formalizmusát meglazították és az elméket rávezették azoknak a friss energiáknak fölfedezésére, amelyek a népi sajátosságok, a nemzeti élet tárgyi és lelki motivumaiban kiaknázásra kínálkoztak¹).

Ez új gondolatoknak tudatosan először Bodmer és Breitinger adtak formát. A köztük és Gottsched között való ellentét lényegét nem elég szabatosan hangsúlyozza az irodalomtörténeti hagyomány, amikor Gottsched racionalizmusát a svájciaknak a költői képzelet szabadságáról hirdetett meggyőződésével állítja szembe. Racionalis, fogalmilag igazolható, tehát általános érvényű elveit

¹ I. Hermann Hettner: Die deutsche Literatur im XVIII. Jahrh. I. k. Braunschweig, 1872. 383. l.

keresték ők is az esztétikának, mint Gottsched, de míg ő a francia klasszicizmus adott törvényeire hivatkozik, Bodmer és Breitinger a „kedélyben“ határozzák meg a szabályok állandó alapját. Tasso, Ariosto, Milton és Shakespeare ismeretével jutottak idáig és a polgári szomorújáték jogosultságát ők hirdetik elsőként. Gottsched diktátorsága alatt a forma fölemésztette a lényegget, új tartalmat kellett keresni a régi keretnek, új életnedveket juttatni a halódó szellemi organizmusnak. Az angol eszmék útján a svájciak, Gellert és a „Bremer Beiträge“ dolgozótársai jelölik a német költészetnek új, nemzeti jellegű irányát, amely Lessing, Winckelmann, Herder által nyeri gondolati igazolását s ezzel párhuzamosan éri fejlődési tetőfokát Klopstock, Wieland majd Goethe művészetében.

Gottsched hatalma delelőjén gúnnnyal kísérte elpártolt tanítványai, az u. n. Bremer-Beiträger-ek kísérleteit a friss csapásokon, akik az utánpótlásból csak lassan szabadultak önállóságra, de vezetőik, Gellert és Rabener költészetében már a német polgári elem élete, gondolat- és érzésvilága jut hűséges, eredeti és egyszerű kifejezésre.

A tartalmi megújhódással együtt alakult ki a költészet lényegéről, hivatásáról és a költői alkotás lelki föltételeiről való új vélemény is. Gottsched még a „galante Gelehrsamkeit“, egy részének tekintette a költészetet és alapjában meg volt győződve róla, hogy eltanulható mesterség; Gellert már — érzéseivel és egész életfölfogásával a népben gyökerezve — ha tán öntudatlan sejtése élt még csak benne a Hamann-Herder-Goethe-féle gondolatnak, hogy a poezis „eine Welt- und Völkergabe“, a költészet céljáról vallott és működésében kifejezésre jutó meggyőződésével a széles rétegek számára szánja a költői munkát, amelynek létrehozásában szerinte a tehetség hiányát a merev szabályok tudása sohasem pótolhatja.¹

Ha a Gottsched által követelt szabályszerűségnek maga is kínos gonddal igyekezett megfelelni, az ő korrektsége nem lelketlen, önmagáért való, mert míg Gottsched csak a költői alkotás külsőleges, mesterségbeli fogásait ismerte, addig Gellert — szűken

¹ V. ö. „Wie weit sich der Nutzen der Regeln in der Beredsamkeit und Poesie erstreckt“ c. értekezését. G.-s Sämtliche Schriften. Jul. Ludwig Klee kiadása, 1867. V. k. 122. l.

megvont érzelmi és szellemi határok között bár, de — igazi költő volt. Gottsched a francia klasszicizmust pedantériájával életképtelenné téve, nem találhatott iránya számára szerves kapcsolatot a német irodalom tradícióival, működésében tehát csak a francia kultúra hatásától érintett előkelő világot tarthatta szem előtt; Gellert, akiben a tizenhatodik század polgári irodalma kél alaposabb műveltség s szélesebb látókör talaján új életre,¹ a polgári elemek számára ír és amikor Gottsched alig tud néhány német udvarig eljutni, eléri, hogy a nemzet minden rétege példátlan nagyrabecsléssel álljon melléje. Hatásának titka ez alapvető föltételeken kívül, amelyekre az irodalomnak szüksége volt, hogy a szellemi közéletben szervi tenyezővé válják és amelyek az ő munkásságában jelentkeztek először, műveltségének és tehetségének olyan természete, amely a kor szellemének sajátosan megfelelt. Kulturtörténeti szerepe, mely az irodalomtörténetet érdeklőnél is nagyobb volt, szellemi karakterének majd csupa olyan vonásából magyarázódik, amelyek a művészi és emberi nagyság általános mértékével mérve, a közepszerűség színvonalát alig haladják túl.

Sem kivételes értékű egyéniség, sem rendkívüli költői tehetség nem volt. De a lassan emelkedő fejlődés periodusaiban a kisebb tehetség is jelentőssé válhatik. Gellert azáltal érte el óriási népszerűségét, hogy megoldotta a német középosztály, a kialakulóban lévő polgári elem nyelvét, amely Gellert vallás-erkölcsi tanaiban a maga morális ideáljait ismerte föl, érzéseiben a maga kedélyvilága elemeire ismert rá, szatirájában önmagán elmélkedhetett, vígjátékai életében, alakjaiban csupa ismerős vonással találkozott. A morális folyóiratok célja egy átlagos szintű erkölcsi és értelmi műveltség megteremtése volt. E cél szolgálatába állította Gellert is a maga működését. Ő sem kiváló jellemeket kívánt a tömegben való túlemelkedésre vagy épen a vele szemben való fejlődésre nevelni, de az átlagos mértéket, amelyhez igazodott, szebben, jobban, igazabb értékekkel töltötte ki, mint a kortársak.² „Mein grösster Ehrgeiz besteht darin,

¹ Lásd Wilhelm Scherer: „Geschichte der deutschen Lit“. 13. kiadás. 1915. 402. l.

² Lásd Franz Muncker: „G.-s Fabeln und geistliche Dichtungen“. Kürschner-féle Deutsche Nat. Lit. 43. k 4. l.

dass ich dem Vernünftigen dienen und gefallen will, sein Vergnügen befördern, ihm in einem leicht zu behaltenden Ausdruck Wahrheiten sagen und edle Empfindungen in seiner Seele rege machen“. Ezek az igazságok a köznapi bölcsesség fáján termettek, de világosan, tetszetősen voltak kifejezve és a társadalmi viszonyok szelid és óvatos bírálatában az emberi méltóság kizárólagos jogát hirdetve, hangot adtak a megerősödni induló német osztályöntudatnak. Amilyen közérthetőek voltak minden filozófiai mélység hijján e gondolatok, ugyanolyan könnyen találhattak visszhangra Gellert „nemes érzései“ is.

Olvasói középserű színvonala fölé nem emelte bátor erejű képzelet, sem a szenvedélyek vihara. S a nyelv, amelyen e békés, puha, jámbor és emberszerető lélek egyszerű érzései megszólaltak, sem volt új, idegen nagy nehezen érthető senki előtt. A köznapi érintkezés nyelve volt, amelyet Gellert nemcsak a Lohenstein-féle dagálytól, de Gottsched merev retorikájától is megtisztítva művészi biztonsággal kezel¹.

Gellert műveltsége a XVIII. századbeli Lipcséé, amelynek úgyszólván a *genius loci*-ja maradt a XIX. század második negyedéig². Gottscheddal együtt, akinél tizenöt évvel volt fiatalabb, a XIV. Lajos korabeli francia irodalom és a régi klasszikusok tanítványa. De bár ez utóbbiakat jobban és nemcsak másodkézből ismerte, mint Gottsched, költészete csak külsőségekben mutatja hatásukat. Igazi értékeik fölismeréséig nem emelkedett és filozófiájukat, mely inkább büszkévé, mint jóvá és bölcsé neveli a szívet, teológiai színezetű morálja elvetette. Ennek a morálnak tanárjaként gyűjtötte maga köré a lipcsei egyetemen az egész ország íjúságát és érdemelte ki előadásai, egyénisége, tettei és széleskörű levelezése révén a „praeceptor Germaniae“ címet, amellyel valamikor Melanchton érdemeit fejezte ki az utókor. Egyetemi előadásainak tárgyát előszeretettel úgy válogatta meg, hogy mindig a vallás és erkölcs határvonalán mozoghatott. Sohasem igyekezett önálló erkölcs-tani rendszer fölépítésére, mély járású, átfogó tudományosság sem volt a célja, inkább a praktikus erkölcs alapelveit akarta elismert moralisták tanait

¹ I. u. o. 15. l.

² I. Adolph Bartels: *Geschichte der deutschen Lit.* 5. és 6. kiadás. 1909. I. k. 309. l.

követve tanítványaival lelkük javára és életük boldogságának erkölcsi megalapozására megismertetni¹.

Éles különbséget tesz a filozofia és a vallás erkölcsi fogalmai között, óva int az elbizottságtól, mellyel az előbbi a vallás erkölcsi elveit nélkülözhetőeknek tanítja. A legtisztább erkölcsöt egynek látja a vallással, csak általa s nem a deistikus filozófia és az értelem alapján juthatunk az igazi erényhez, mely a földi boldogság első feltétele. Ez az erény pedig életünknek az isteni törvényekkel való összhangjában áll. Elérésére kötelességeink pontos ismerete és állandó gyakorlása vezet, amellyel együtt fog járni hajlamaink mérséklése, az isteni akarrattal ellenkezők elnyomása. De fogalmai erről az erényről mentek minden világ-megvető melléktől, mely a pietisták révén lett általánossá, ha különben világfölfogását, különösen az istenséghez való viszonyát nem is hagyta érintetlenül a pietismus. Mert másrészt — a maga módján — Gellert is a fölvilágosodás tanítványa már, boldoggá akarta tenni az embereket az erény útján annélkül, hogy ártatlan örömeiket megzavarná: „Man kann fromm und auch vergnügt sein“.² Mindez elmékedése erőtlen, mélység nélkül való és aprólékosságát csak az előadásegyszerűsége, kényelmes világossága egyensúlyozhatta. Tanácsainak csak a közepszerűség vehette hasznát, új gondolatok messzibb mezőire nem vezette hallgatóit. „Il nous forme des dupes“ mondotta a „Dichtung und Wahrheit“ hetedik könyvében említett francia; Gellert felolvasásaira mégis tolongva gyűlt az ifjúság és a társadalom legszélesebb rétegei hallgattak tanítására és kérték tanácsait az élet legkülönbözőbb kérdéseiben. Általános nagy tekintélyét a fiatal Goethe így jellemezte: „An Gellert, die Tugend und die Religion glauben ist bei unserem Publico beinahe eins“.

Nem kisebb jelentőségű volt Gellert egyetemi működése a német nyelv és stílus szempontjából sem. E téren is széles körök tanítója lett s ha Lessing és Goethe stílusa nem fejlődhetett is az óvatos, félénk, lendület híján való lipcsei professzor példáin, a sziléziai iskola természetellenes bombasztjaiból Gottsched pedáns szabályaiba merevedett német nyelvnek ő adott ezerek írásában és beszédében könnyed, egyszerű és mégis finom hangzást.

¹ I. Gellert id. kiadás, VI. k. 11—12. l.

² A „Schwedische Gräfin“-ben, az öreg Stanley kedvenc mondása

Különösen a levélstílus javítására volt nagy gondja, melyet a divatos levélpélda-gyűjtemények banalitása és izléstelensége irányított. Először 1742-ben adta ki „gondolatait a jó német levélről“, melyeknek gyakorlati alkalmazását Rabener buzdítására 1751-ben megjelent levelei „nebst einer praktischen Abhandlung von dem guten Geschmacke in Briefen“ tanítják. E levelek nagyrészt soványtartalmú, bőbeszédű csevegések, élénk érzelmek, változatos hangulatok és igazi humor nélkül, melyekben a gondolatok eleven, erőteljes kifejezését szabatos írásmódor, kellemes világosság, tiszta, korrekt németség helyettesíti¹.

Erre a szép, korrekt mértékre törekedett Gellert első sorban költészetében is. Miután tudatában volt annak, hogy úttörő nagy kísérletekre sem a tudományban, sem a művészetben nincs hivatva², minden erejét, szorgalmát, fáradságát a leglelkiiismeretesebben arra használta föl, hogy az eleve tehetsége mértékéhez szabott föladatokat kora izlésében és ítélete szerint a legszabatosabban oldja meg. Másik alapvető esztetikai elve a költészet tanító céljáról szintén közös a kor általános fölfogásával. Mindkét irányító meggyőződésében azonban a gondolatoknak egy fokkal mélyebb értelmezése s különösen a széptudományok erkölcsi jelentőségének hangsúlyozásában bensőségesebb, életképesebb elemek érvényesülnek, mint Gottsched rideg szabályaiban. Esztetikai kultúrájának és egyéni tehetségeinek legművészbibb megnyilatkozását meséi nyújtják.

Első kísérletei a „Belustigungen des Verstandes und Witzes“ című folyóiratban jelentek meg. Bár ezekben nem találta még meg sajátos stílusát, mely utóbb példátlan népszerűséget szerzett e meséknek, mégis könnyen elterjedtek, mert a meseköltésnek Opitz által lerontott tekintélyét Lafontaine és Lamotte hatása Németországban: Triller, Daniel Stoppe és különösen Hagedorn költészete a XVIII. század első évtizedeiben megint általánossá tette. Nem kis mértékben járult a meseköltés föllendítéséhez Breitinger „Kritische Dichtkunst“-ja is, amely a költészet anyagának eminens jelentőségét tanítva, a költői hatás legfőbb föltételének a „sajátosan csudás újszerű“ megjelenítését tartja s ezért az aesopusi mesét, mely mint „das lehrreiche

¹ I. Muncker jellemzésének id. helyét.

² I. Joh. Andreas Cramer G. életrajzát id. kiadás X. k. 178. l.

Wunderbare" e követelésnek legteljesebben felel meg, a legelőkelőbb költői műfajként jelöli meg.

Gellert első mesterei Hagedorn és Lafontaine voltak, az ő hatásuk alatt érte el előadása vonzó természetességét, kedélyes, szinte családi hangja könnyedségét, apró, látszólag föltületes elemek művészi kihasználását. S ha Lafontaine üde báját nem is éri el, formai szabatoságát sokkal kevesebb erőltetettséggel őrzi meg, mint Hagedorn. Vers- és rímtéchnikája különösen La Motte és Stoppe mintáin csiszolódott, s a „vers irrégulieres” mesteri kezelése mindig biztosítja szavai gondtalan, meghittén egyszerű, síma folyását. Ezzel a művelt társalgási nyelvet idealizáló franciás modorral, melyet Nagy Frigyes „das Coulañte”-nak nevezett Gellertben, párosul a Gottsched-féle iskola nyelvéből örökölt körülményesség, mely mindent lehetően érthetővé kívánt tenni. Főcélja „dem, der nicht viel Verstand besitzt, die Wahrheit durch ein Bild zu sagen”¹ lévén, erről nem is mondhatott le teljesen.

Meséi anyagáért sokszor nyúlt közismert irodalmi tradíciókhoz, fölhasználta a biblia és az angol hetilapok gondolatait, anekdota-gyűjtemények elbeszéléseit s kölcsönzött Moliére, La Motte, Stoppe és régibb elődeiből is, főként azonban a mindennapi élet szorgos megfigyeléséből merített.² Ezért és mert különben is alig volt vi-zonya a természethez, az állatmese háttérbe szorul nála, s ezáltal más lesz tanulságainak morálja is. Miután hősei emberek, sőt legtöbbször korának emberei, csak szűkebb értelemben tipikusak s nem szimbolikus, általános erejű, hanem csak részleges igazságok hordozói.

Mint Hagedorn és Rabener, Gellert is a szatirában gyökerезik, amely meséiben sokszor van túlsúlyban az elbeszélő elemmel szemben. De ez a szatira szelíd és ártatlan volt s ha ritkán laposodott is el Rabener sekély moralizálásává, szintén sértő élesség nélkül igyekezett javítani. Sohasem tört szigorú kiméletlenséggel emberi hibák és félszepségek leleplezésére, inkább az erény szépségei iránt kívánta a szíveket érzékennyé tenni. Sohasem csúfolódott szevedélyes megvetéssel, sohasem neve-

¹ 1. „Die Biene und die Henne” c. meséjét.

² 1. R. Nedden: Quellenstudien zu G.-s Fabeln und Erzählungen. Leipzig. 1899.

tett keserűen, s akár az egyén bűneit, akár a társadalom előítéleteit és hamisságait hibáztatta, mindig résztvevően és szeretettel mosolygott. Miután meséiben fölfedi az egyén, legkülönbözőbb gyengéit az irigység, híúság, oktalan büszkeségen kezdve a hamis alázat, egészségtelen becsvágy és alacsony hízelkedésig, elítéli a társadalmi érintkezés sokféle kinövéseit, az osztálygöggöt, vallási elfogultságot, az általános emberi hajlamok bűnös eltévelyedéseit, az öregkor és az ifjúság ferdeségeit, Istenhez való viszonyunk fogyatékoságait, — tanulságai természetük és értékük szerint a legváltozatosabbak. Hol az emberi kötelességeknek vallás- erkölcsi törvényeit hirdeti, hol meg általános, egyszerű morált tanít vagy a természetes életbölcseiség tanácsaival szolgál és a köznapi élet tapasztalait gyümölcsözteti. Ez a tanulság csak a legritkább esetben marad az elbeszélés tárgyi elemeibe rejtve. Közvetlen kifejezésében sokkal több nyomatékot vél a hasznos gondolatnak adhatni s ezért a mesétől függetlenül csatolja többkevesebb tömörséggel a történet után vagy alkalmazza bevezetéképen. Sok esetben a tanulság terjedelemre túlnő magán a mesén, néhol egész disputációvá szélesedik, körülményes elmélkedéssel minden föltehető ellenérvet külön-külön megdöntve. Vannak meséi, melyek moráljukkal csak gyenge logikai szálon függnék össze, másokban viszont maga a tanulság nagyon kétértelmű néha.

Előadásának jellemzett módja, az eredeti meseanyag gazdagsága és a nemzeti jellegű gondolat tartalom meséinek a társadalom minden körében nagy olvasottságot szereztek s Gellert hírét csakhamar a külfölddel is megismertették.

Ugyanez a tanító elem nehezíti meg az érzés szabad szárnyalását vallásos és erkölcsi odáiban, melyeket Gellert minden egyéb műveinél többre becsült. De épen ezért feleltek meg inkább korának, melynek jámborsága már új színeket nyert a racionalista fölvilágosodástól, sőt közérthetőségüknél fogva nagyobb hatással voltak Klopstock mélyen költői énekeinél is¹. A régibb német egyházi költészet hatása alatt keletkeztek, de az érzés emelkedettségében nem érik el mintaképeiket s bár Gellert csak legfrissebb óráiban s a legnagyobb gonddal dolgozott

¹ 1. Muncker id. jellemzését, 23. l.

rajtuk¹, lírai lendület helyett csak a reflexio erejével hatnak. Csodálta Luther és Gerhardt nagy, erővel kifejezett gondolatait és a biblia utolérhetően nyelvszépségeit, de néki sem a biblia nyelve, sem a hitnek és érzésnek a régiekéhez hasonló ereje nem állott rendelkezésére, melyből egyedül folyik a nyelv igazi ereje. Ódáinál is erőtlenebbek 1754-ben megjelent tankölteményei, melyekről már életrajzírója Cramer megjegyzi, hogy megjelenésük idején is bizonyos mértékben avultak voltak már, mert „die Deutschen hatten angefangen seit einiger Zeit fast in allen Arten der Gedichte mehr Feuer der Empfindung und Begeisterung und eine höhere, stärkere und farbenreichere Sprache zu fordern“².

Gellert hírért meséi alapították meg, egyéni befolyását egyetemi működése közvetítette, tekintélye tetőfokára körülbelül ódái megjelenésekor jutott. A dráma és regény terén tett kísérletei élete munkájában másodrendű jelentőségűek, bár hatásukat ezek sem tévesztették el.

A kort didaktikus tendenciái mellett azok a „geschminkte Puppenideale“ is foglalkoztatták, amelyek a renaissance hagyományaiból a versaillesi udvar fényében, a roccoco pazar díszleteiben keltek új életre s színpadjait selyem csipkés, alongeparókás, bájos gráciával és kokett naivitással menüett-lépésben tipegő pásztorlányokkal és pásztorokkal népesítették be. Gellertet sem hagyta érintetlenül ezeknek az új arkadiai mezőknek parfümmel illatosított levegője. Két pásztorjátéka van, „Das Band“ és „Sylvia“, mindkettő fölfogásában és kivitelében szorosan ragaszkodik Gottschednek a pásztorjátékról való elveihez. Az elsőnek súlyos szervi és szerkezeti hibáira maga Gellert rámutatott már³, a második ennél is jobban kerülve a való élet talaját s a legegyszerűbb külső cselekményt is nélkülözve, az irodalom rég elfelejtett emlékei közé tartozik s nagyon keveset jelent, hogy Goethe fiataalkori munkájában néhány használható vonást merített belőlük⁴.

¹ I. Cramer kitűnő G. életrajzá, id. kiadás X. 208. l, ahol kedves képet ad e munkáról, amelyhez G. mindig ünnepélyes és bensőséges lelki előkészület után fogott.

² I. u. o. 206. l.

³ I. id. G. kiadás III. 380. ll.

⁴ „Die Laune des Verliebten“.

Több irodalomtörténeti értékük van vígjátékainak, melyek technikai fogatékosságaik mellett is a német polgári élet gyakran sikerült rajzát adják s mint Lessing — hatásuk okát keresve — mondja: „es sind wahre Familiengemälde, in denen man sogleich zu Hause ist; jeder Zuschauer glaubt einen Vater, einen Schwager, ein Mühmchen aus seiner eigenen Verwandschaft darin zu erkennen“¹. A német életet kedélyi oldaláról ő mutatja be először. Ha figyelembe vesszük egyrészt színdarabjai célját, „am Laster Abscheu, an Fehlern und Thorheiten Missfallen zu erwecken“, másrészt férfiatlan, jóságos, könnyen illetődő lány kedélyét, nem lehet véletlennek tartani, hogy már második színpadi kísérletében, a „Los in der Lotterie“-ben, nem az általánosan követett francia vígjátékot utánozza, hanem Nivelle de la Chaussee érzékeny darabjait, a Gottsched által lenézett „Comédie larmoyante“-ot melyet 1751-ben egyetemi székfoglalójában is — inkább moralizáló mellékszempontokból, mint tárgyi érvekkel — a legmelegebben védelmébe vesz. Történetei élettelenek, jellemző ereje kevés, alakjai nemcsak, hogy a természet hű másolásából nem keletkeztek, mint ő gondolta, hanem bábúk, amelyekben egyetlen erkölcsi jó vagy rossz tulajdonság végletes mértékben van megtestesítve. Azonban nézői épen ezeken a pusztá gonoszságból egyberótt hősökön, vagy szeretetreméltó erkölcsi mintapéldányokon gyakorolhatták legkönnyebben morális indulataikat, megbotránkozhattak és könnyekig megindulhattak, mert „Des Herzens Wert Zeigt auf dem Schauplatz keiner mit jenem Reiz, Den Du ihm Gabst“ írta Klopstock.

Bár Gellert a regényt erkölcsi szempontból kétes értékű műfajnak tartotta, Richardson „Pamela“-ja és a vele rokon könyfakasztóan nemes és érzékeny francia elbeszélések hatása alatt, maga is megpróbálkozott vele.² Regénye a kalandosan zavaros menetű századbeli robinsonádok kusza és kezdetleges technikájával az erkölcsi világ számos ferde jelenségének visszataszító halmazát adja. Különösen morális tekintetben érdekes elté-

¹ I. Lessing : Dramaturgie. VII. 97. 1.

² „G. Wollte einen Versuch machen, ob er diesen so anziehenden Werken des Geschmacks mehr Ernst, Würde und zugleich mehr Nützlichkeit geben könnte, als die gewöhnlichen Romane haben und schrieb 1746 seine schwedische Gräfin“ — írja Cramer id. életr. 200. 1.

velyedés ez a munka¹, jellemző csődje annak a költészet primitív eszközeivel javítani akaró erkölcsi irányzatnak, amely a kötelességet külső, elháríthatatlan parancsolatnak tartja s nem egy tiszta, szép emberi természet belső harmónián alapuló egészséges biztonságát rajzolja az élet viszonyaiban, hanem mindig a külsőséges, merev kötelességfogalom meghasonlását a vele szemben ható bűnös hajlamokkal és gyöngeségekkel. Ha a történetíró ma legfőljebb az érdekli, hogy a Svéd grófné az első eredeti morális regény német nyelven és hogy néhány olyan gondolat jut kifejezésre benne, melyekkel a századbeli felvilágosodás némely tendenciáinak Gellert ad először hangot Németországban², kortársaira művészi és pszichológiai fogyatékságai ellenére is oktatóan és nevelően hatott s rövid idő alatt ép úgy megjelent Europa minden művelt nyelvén, mint a mesék és elbeszélések.³

Ha Gellert népies iránya Gottsched után haladást jelent is, ő maga lényé szerint és egész kultúrájával mégis a múltba tartozik, melyből végleg a hétéves háború nagy eseményei emelték ki és juttatták mélyebb, igazibb élettartalomhoz a német költészetet⁴. Itt-ott megértéssel fogadja az új eszméket, de alapjában sohasem szabadul ki abból a gondolatvilágból, mely a legnagyobbak lelkében már-már szétomlóban volt. Némely személyi vonatkozásokon kívül mint író jóformán semmi viszonyban nem állott kora irodalmi nagyságaival s még halála évében is az újabb német írók közül Mosheimot, Hagedornt, Schlegel Illés Jánost becsülte legtöbbre.⁵ Leveleiben Klopstockról, Lessingről csak tartózkodó udvariasság hangján szól s Goethe följegyezte, hogy előadásaiban Kleist, Wieland, Gessner, Gleim Gerstenberg neveit sohasem említette, jeléül annak, hogy teljes értékű költőknek nem tartotta őket. Rousseauban a keresztény

¹ Varnhagen von Ense, *Ausgew. Schriften*. Leipzig. 1871—77. VI. 394. l. említi, hogy egy társaság, amely előtt cím és név nélkül fölolvasta, a test jogait hirdető ifjú német irodalmi iskola egy botrányos termékének tartotta.

² Különösen a vallási türelem és a zsidó emancipáció voltak még olvasói előtt idegen gondolatok.

³ Báró Craussenhez 1752-ben írt levelében említi G, hogy regényét angolra Richardson fölügyelete alatt fordítják: L. id. kiadás VIII. k. 45. l.

⁴ I. Goethe „*Dichtung und Wahrheit*“ VII. könyv.

⁵ I. G. munkái id. kiadás V. k. 200. l.

vallás veszedelmes ellenségét látta, olvasásától óva intete barátait — bár az „Emile“ bevezetésén kívül többet nem is ismert tőle —, s a vallás-erkölcs alapján álló Basedowot ajánlotta helyette.¹ De rajongó tisztelője volt Richardson, Fontenelle, Saint Foix és de la Chausseenek.

Hasonló világfölfogásban gyökerezett azon kortársainak esztetikai és filozofiai műveltsége is, akik vele együtt a „Bremer Beiträge“-ben dolgoztak. Ha olykor egy-egy új áramlat mellé állva utánzásokkal próbálkoztak is, a hatások csak külsőlegesek maradtak és Klopstock költészete a képzelet és érzelem kapuit hiába nyitotta meg előttük.

OSZK

¹ 1. id. kiadás IX. k. 145. ll. Caroline Luciushoz írt leveleit, melyekben sokszor szokatlanul éles hangon foglalt állást Rousseau nevelési elveivel szemben, de szelid méltányosságára jellemzően elismeréssel különbözteti meg Rousseau zsoltáros énekeit.

II. Gellert hatása Ausztriában.

Gellert hatása Németországban a szellemi viszonyok természetes fejlődésében szükségszerűleg alakult ki. Bár nagy népszerűségében az elhatározó jelentőségű tényezők nem azok, amelyek Gottsched irányában birják gyökereiket, mégis szoros folytonosságban áll kettőjük működése. Ennek szemelőtt tartása hasznos szempontokat nyújthat Gellert Ausztriában való érvényesülésének megvilágításához, egyedül ebből azonban itt sem lehet kielégítően megmagyarázni hatását. Gottsched befolyását Ausztria szellemi életének megelevenülésére nem a viszonyok kényszerűsége hozta magával, sőt szinte ezek ellenére érvényesült egy jól előkészített és ügyes szervező képességgel erélyesen keresztül vitt irodalmi agitáció folytán. Gondolatai és tervei a politika aggódalmas szigorán, a vallási türelmetlenség tiltakozásán és a harmincéves háború bajaitól megnyomorított szellemi élet merevségén számtalan nehéz akadályba ütköztek. Évtizedek megfeszített munkájára volt szükség, hogy a korlátok némileg meglazuljanak s az elnyomatás dohos levegőjébe életrekelő új áramlatok hatolhassanak. Szabadabb útja azonban ekkor sem nyílt eszméinek, mert a szélesebb körök befogadó képességét meghaladták. Reformatori nagysága ellen épen az a tény bizonyít, hogy ideáinak csak a társadalom legmagasabb osztályait igyekezett megnyerni, nem tudva, hogy új erőket csak a kihasználatlan mélyebb rétegekből lehet ébreszteni. Ha Gottsched működése az ausztriai irodalmi nyelv és esztétikai izlés megtisztításában elsőrendű jelentőségű is, hatása igazán mélyen járó nem volt s

tanítványai meg az anakreonisták költészete csak kevés megértésre s jóformán semmi utánzásra nem talált Ausztriában¹. Némi mozgalmasságot sikerült az irodalmi életbe hoznia, a széptudományok, könyvek, nemesebb szellemi élvezetek iránt érdeklődés támadt itt-ott, társaságok is alakultak az irodalom pártolására, de mind e látszólagos elevenség, melyet izgatása fölkellett, mesterségesen csinált és egyelőre eleven erő híján való volt. Keret, amelyből az életképes tartalom még hiányzott. Nagyjában ugyanaz volt a helyzet mint Németországban: ott egy magát túlélt formalizmus kietlenségét kellett természetesebb, tehát igazabb és egészségesebb elemek erejével terméketlenségéből föltámasztani, Ausztriában pedig szellemi életnek kellett a semmiből születnie és erre ugyanaz a száraz, idegenből vett szabályokkal diktátorkodó irodalmi hatalomszó, bár nélkülözhetetlen és a fejlődés előkészítésére úttörő jelentőségű volt, nem lehetett elegendő. A lelkeknek kapcsolódni kellett valamihez, de a Gottsched-féle gondolatok nem keltettek visszhangot. Az érdeklődés nem ébredhetett olyan eszmék iránt, amelyekből nem vezettek szálak a meglévő erkölcsi és szellemi világba. Akik pedig megértették, nem gazdagodhattak rajta, mert műveltségük ugyanazon forrásokból táplálkozott, mint Gottschedé. Az osztrák-német szellemi életben öntudatlan szunnyadásra voltak kárhoztatva azok az erők, amelyek ébredését, önmagából és természetes úton való kifejlődését egyedül lehetővé teheték volna. Ezeknek öntudatra keltéséhez a birodalmi németiség érzelmi és erkölcsi értékeinek hatására volt szükség. Olyan nagy erejű és a lelkek legmélyét megfogó áramlatnak kellett jönnie, amellyel szemben a politikai és vallási elfogultság kemény szigora tehetetlen maradt vagy fölsem vethette féltékeny gyanúját, mert nem erőszakos módon, észrevehetően hozott felforgató új eszméket. Ezt az áramlatot közvetítette Gellert költészete, amelyhez mindenki könnyen érezhetett közösséget s amely nemesített és fölemelt annélkül, hogy forradalmi lett volna. Az ő számára nyíltak meg először a nyugat szellemi mozgalmait előtt régen elzárt kapuk, mert vallás-erkölcsi világfölfogását a legártatlanabban színezték a felvilágosodás eszméi. Hatásának történeti útján természetesen más okokkal is találkozunk.

¹ I. H. M. Richter. Geistesströmungen. II. 124. l.

Nevét először azok a személyes érintkezések tették Ausztriában helyenként ismertté, amelyekre a hét éves háborúban osztrák tiszteknek Lipcsében való tartózkodása adott alkalmat. Ezeknél korábbi adatok, mint pl. az, hogy a „Monatliche Auszüge alt- und neugelehrter Sachen“ már 1747—48-ban közöl Gottsched folyóiratából átvett Gellert-meséket és elbeszéléseket¹, történetesek és nem jelentenek tudatos követést. Az általános figyelmet a németországi antigottschedianismus gyors érvényesülése fordította Gellert felé. Ő és a „Bremer Beiträge“ írói voltak a Gottsched-féle széptani és nyelvi reformacio örökösei, akikről a tanai korlátlan érvényét követelő irodalmi diktátor elleni reakció kiindult. A mester ausztriai tanítványai tehát a fejlődés természetes rendje szerint pártoltak át az ő táborukba, készen arra, hogy Gellert hatása termékenyvé váljék bennük. S e hatásban megadatott az ausztriai irodalmi élet kialakulásának legszükségesebb föltétele: a tartalmi megújhódás. A protestáns költő istenfélő erkölcsössége ellen nem tiltakozott a katolikus papság kezében lévő cenzura sem — s amint így részben külsőséges körülmények folytán is megnyílt a tér befolyása előtt, folytatólag már logikai szükség biztosította egyre mélyebb érvényesülését. Benne egyesült a korabeli német kultúrának különösen a szász középosztályban kifejlődött egész tartalma, amely alkalmas és egyuttal szükséges is volt a nyugati színtől messze elmaradt osztrák művelődési viszonyok javítására². A felsőbb körök kultúrája idegen lévén, eddig érintetlenül hagyta a n'pet. Ezek szellemi életének kellett előbb a nemzeti tendenciák alapján fejlődő német kultúrával érintkezésbe jutnia. Gottsched alig lehetett ebben vezetőjük. Vele szemben Gellert egyrészt eredeti volt, másrészt tekintélyével hathatott ugyanakkor, amikor Gottsched ausztriai sikereit Németországból már csúfolkodó hangok kísérték³. Művészte, mely a francia izlés alapján támasztott igényeket sem hagyta kielégítetlenül, így kikényszerítette lassan

¹ I. G. Waniek: Gottsched und die deutsche Lit. seiner Zeit. 1897. 549. l.

² I. Nagl-Zeidler: Deutsch-Oesterreichische Lit. Geschichte, II. k. 19. l.

³ I. Bleyer Jakob: Gottsched hazánkban, 12. l. Fr. Nicolai 1761-ben, a „Literaturbriefe“ 12. részében ezt írja: Ausztriában a jó izlés még alig éli gyermekkorát és „Scheyb, Schönaich, Gottsched, akiket egész Németországban kifütyülnek, ott még költők hírében állanak“.

az osztrák nemesi körök tiszteletét és elismerését a német szellem iránt. Párhuzamosan járt ezzel nevének a papság körében egyre népszerűbbé válása, ami Gellert protestantizmusának a wolffianus filozofia tanaival való összhangjában előkészítette a jozefinus egyházreformot a papi körökben is¹.

Az ötvenes évek vége előtt csak szórványosan találkoztunk Gellert nevével Ausztriában. Gellert maga csodálkozással fogadja műveinek a császárvárosban való elterjedéséről szóló első híreket s mikor Mozart apja köszönetét fejezi ki a gyönyörűségért és épülésért, amit munkái neki és barátainak szereztek, így válaszol: „Diese Belohnung, wie ich ihnen aufrichtig sage, habe ich von dem Orte, aus dem ich sie erhalte, kaum hoffen können“². Ha így gondolkoztak Németországban az osztrák kultúra állapotáról általában, annál kisebb véleménnyel voltak németség szempontjából az udvari körökről, amelyek gallomániajukban legfőljebb leereszkedő fölényvel vettek néha tudomást a birodalom szellemi életének némely jelenségeiről. A viszonyok azonban éppen Gellert nagy hírnevének hatása alatt is rohamosan változtak s már nem egészen igazságos Gellert ítélete, amikor 1761-ben Freiherr von Widmann, a bécsi udvar nürnbergi követének levélstílusát így dicséri: „Vielleicht hat selten ein grosser Herr und wohl niemals ein oesterreichischer Minister so schön und richtig deutsch geschrieben“³. Widmann németországi tartózkodása alatt Gellert tekintélye delelőjén volt, s a fogékony diplomata is hamarosan tisztelői sorába lépett. Műveit lelkesedéssel olvasta, 1759-ben egyetemi előadásaira is eljárt⁴ s később levelezni kezdett Gellerttel, hogy az austriacismusok szépséghibáitól stílusa a lipcsei professzor tanácsai alapján tisztulhasson meg. De nemcsak nyelvtant és szótárt kért tőle, hanem egy megbízható titkár választását is Gellertre bízta s tőle kívánt vigasztaló levelet beteg öccse számára.⁵ Bizonyára nem ő volt

¹ I. Nagl-Zeidler i. m. 22. l.

² I. G. id. kiadás X. 133. l. A levél kelte 1754-re tehető.

³ I. u. o. IX. 26. l.

⁴ I. u. o. IX. 9. l. Widmannhoz intézett levelét, melyben az előadások látogatására vonatkozólag írja: „Ich habe dieses Glück in meinem Diario. angemerkt; und ich glaube, die Nachricht davon wird der Nachwelt merkwürdig und lehrreich sein“. Levelezésük 1788-ban Nürnbergben jelent meg.

⁵ I. u. o. IX. 24, 25 és 33. l.

az egyetlen, aki Bécsbe visszatérve a személyes ismeretség hathatóssabb eszközeivel fordíthatta az előkelő társaság; érdeklődését Gellert felé. A szorosan vett irodalmi élet irányváltozása is egyre több figyelmet követelt Gellert művészete számára s ha volt eddig is egy-két olyan tagja az udvari köröknek, akik kivételesen a német irodalmat is ismerték, ezek Gellert felé annyival több érdeklődéssel tekinthettek, mert művei a szalónok általános izlésének is kedveztek s így terjesztésükre könnyen alkalmassá vált a talaj. „La fleur de la noblesse autrichienne“, a szellemes és nagy műveltségű Burghausen grófnő tekintélye vezette be Gellert meséit az irodalmi soiréek programjába s amikor az udvari színházban még Cronegk „Codrus“-át is francia nyelven adják elő s Bécs különben szinte megszállott tartománya az olasz művészi és irodalmi kultúrának, Gellert verseivel egyszerre természetes jogaihoz jut a német nyelv. A francia felvilágosodás szellemes, finom és síma művészetén nevelt irodalmi gourmandok tetszését az első ismeretség után megnyeri ez igénytelen mesék friss levegője, a megértés egyre terjed, a császárnő is nagyra becsüli a protestáns költőt s művészete csakhamar szinte divatossá lesz. A korabeli német muzsika nagymestere, Gluck megzenésíti Gellert több énekét¹ s hogy később Beethoven hatalmas geniusza is ez énekek felé fordul, szintén arra az általános nagy tiszteletre mutat vissza, amelyben Bécs legfőbb körei Gellert költészetét részesítették. Meinhard János, aki 1763-ban gróf Moltke Lajost kísérte utazásain, bécsi útjáról beszámolva Gellertnek — „nachdem wir das gefürchtete Wien Gottlob! glücklich verlassen, und einem angenehmen Zustande entgegengehen“ — már azt írhatja, hogy a gróf Thunnak küldött könyveket akadálytalanul átengedte a bécsi cenzura és az udvari körökben nagy befolyású van Swieten így nyilatkozott Gellert munkáiról: „vous n'avez rien 'a craindre pour vos livres de devotion; pour les ouvrages de Mr. Gellert, nous les admirons et les respectons“².

Művein át, mint Németországban, itt is csakhamar az egyén felé fordult a figyelem s mikor ugyanez évben Gellert

¹ I. Richter id. m. II. k. 329. l. és u. a. Aus der Messias und Wertherzeit. 1882. I. k. 53. l.

² I. G. id. kiadás IX. 217. ll.

Karlsbadban megjelenik, középpontjává lesz a főrangú bécsi társaságoknak. Gróf Uhlefeld, a császárnő főudvarmestere, gróf Thun, majd 1764-ben Trautmannsdorf grófnő és gróf Harrach vetélkedve keresik az egyszerű professzor barátságát, megható figyelemmel vannak beteges állapota iránt, bizalmukkal tüntetik ki és tanácsait kérik. A legnagyobb vonzalommal a derék, egyenes jellemű Laudon generális van iránta s Gellert az ő társaságát fogadja el a legszívesebben¹. Demoiselle Luciushoz írt leveleiben sok tisztelettel beszél a cunnersdorfi győzőről, aki — bár többé nem találkozott Gellerttel — élete végéig hű olvasója maradt s kastélya kertjében szeretett írójának szobrot is állíttatott².

E kör befolyása tette Ayrenhoffot, a fiatal testőrtisztet, költővé s első irodalmi próbálkozásai Gellert meséinek hatása alatt keletkeztek, melyekhez Marwitz—Burghausen grófnő kezéből jutott.³ Későbbi munkáiban is találkozunk Gellert reminiscenciákkal, bár őt is, mint a Gottsched nyomdokaiból Gellert hatása alá került legtöbb osztrák író, csakhamar erősebb új áramlatok ragadták magukkal. Ausztriában nem határolódtak el olyan élesen az egymást követő irányok, mint Németországban, ahol a fejlődés útjáról a kezdeményezők természetyszerűleg lemaradoztak. Itt, ahol a kész eredmények befogadásáról volt csak szó, gyorsabban kapcsolódtak egymásba a kialakulás fázisai, az eszmék folytonossága érzékelhetőbb volt s miután az eszmék nem nőttek egyéni világfölfogásokból, nem voltak senki szellemi életének elhatározó élményei, a tanítvány-lelkek ez egymást fölváltó áramlatokat akadálytalanul követhették. Temperamentumuk, szellemi és kedélyi hajlamaik határozták meg, hogy fejlődésük melyik irányban jusson megállapodásra. Végig járták Gottsched iskoláját és Gellert meg a Beiträgerok vezetésével jutottak a svájciakhoz és Klopstockhoz. Az átmenetek elmosódtak, a nagyobb szellemek Klopstockig nem is igen jutottak nyugvópontra, de Gottschednél a legridegebb szobapoezis is tovább igyekezett emelkedni.

A Gottscheddel szemben való ellenhatás először nyelvi

¹ I. u. o. IX. 184, 159 és 259—272. l.

² I. u. o. X. 289. l. a kiadó, Klee L. J. jegyzetét.

³ I. Ayrenhoff-s Sämtliche Werke. Wien, 1814. I. k. 34. l.

téren mutatkozott s vezére, aki Gellerttel levelezésben is állott, a német ékesszólás egyetemi tanára, Popovits János Bálint volt¹. Őt követi Klemm Keresztély is, aki bár kezdetben lelkes meggyőződéssel Gottsched eszméinek volt terjesztője, az „Oesterreichischer Patriot“-ban (1764) már Klopstock, Gessner, Rabener, Gellert és a „Bremer Beiträge“ íróinak munkáiban látja a közönség irodalmi ízlésének fejlődését biztosító új irányt². A tehetségtelen Gottsched-utánzó Scheyb Chr. F. tanítványa, Denis Mihály 1760-ban megjelent munkájában³ már nemcsak változatos jambusaival jelent-jóleső haladást a Gottsched—Scheyb-féle alexandrinus technikával szemben, hanem könnyed egyszerűsége törekvő stílusával, természetes élénkségével s modora közvetlenségével Gellert költészetének tehetséges tanítványaként jelentkezik. Ő, akit később Ayrenhoff az osztrák költők tekintélyének nevez, Gellert művészetének formai és érzelmi anyagát a legeredményesebben értékesítette. Tehetségét, mely teljes kibontakozását csak az ossiani szentimentalizmus világában érte el, Gellert irányára szabadította ki a tudós költészet s Gottsched érzelemszegénységéből és dermedt szabályaiból. Denis nyíltan is Gellertet vallja mesterének, neve nemcsak önéletrajzában, hanem költeményeiben is sokszor előfordul. A korabeli írók között német Aesopus-ként ünnepli, róla írt latin nyelvű jellemrajzában vígjátékairól is elismeréssel emlékezik meg⁴ s költeményei közül első helyen s legtöbbet közöl a Theresianum növendékei számára kiadott anthológiájában (1766)⁵, amely Sonnenfels szerint az iskolákra való nagy hatása folytán a német kultúra terjesztése szempontjából annál jelentékenyebb munka volt, mert egy évvel ezelőtt Kleist és Klopstock nevét alig ismerték még Ausztriában. Denis befolyása a Mária Terézia-féle lovagakadémia növendékeinek irodalmi kísérletein is érvényesült s a belőlük fennmaradt költemények

¹ Jaro Pavel: Die lit. Reformen des XVIII. Jhs in Wien. 1881. 25. l. és Nagl-Zeidler: i. m. 9. l.

² l. u. o. 51. l.

³ „Poetische Bilder der meisten Kriegerischen Vorgänge in Europa seit dem Jahre 1756“. l. ennek előszavát és Nagl-Zeidler i. m. 66. l.

⁴ „De hodiernis Germaniae poetis“ c. művében.

⁵ „Sammlung kürzerer Gedichte aus den neueren Dichtern Deutschlands“. L. a következőkre vonatkozólag Nagl-Zeidler i. m. 50. l.

két kötete Klopstock hatása mellett Gellert munkáinak tanulmányozásáról is tanúságot tesz¹.

De nemcsak az iskolai ifjúság, hanem a kor költői nemzedéke is, melynek Denis volt vezetője, a Gellert költészetében kifejezésre jutó új német irány követése útján jutott Klopstock, Wieland és Lessing megismeréséhez. Collin H. J. Gellert olvasmányok mellett nőtt föl és Eberle, Haunold, Spielmann meséin is megérzik Gellert példája.² De e fölismerhető első hatásokon túl sem vesztetett el nyomtalanul a Gellert-féle költészet érzelmi elemeinek befolyása, amely szelíd melancholiájával a barokk-kultúra és a racionalizmus érzelmi horizontján lényegesen tágitott s itt-ott már az ossiani lira felé mutat.

Az osztrák új-latin költők nagy csoportját, melyből Denist nagyobb tehetsége hamarosan kiemelte, sem hagyta érintetlenül Gellert hatása. Az ő költészete cáfolta meg először hathatósan ennek az iskolának művészi jogosultságát a nemzeti nyelv fejletlenségével bizonyító érveit, úgy annyira, hogy Premlechner J. B., az ügyes stilusú latinista, már elítéli mulasztását, hogy „teutonorum gente natus“ nem német nyelven irt s egy későbbi munkájában nemcsak latinnyelvű versei tárgyát élénkíti Gellertből merített vonásokkal, hanem négy német mesét is közöl Gellert és Lichtwer modorában. S miként nála, úgy társai költészetében is egyre több didaktikus elem és érzékeny lelki nemesség keveredik a barokk poétai repertoire-ba.³

Ha a haladó élet mozgalmaitól legtávolabb álló latin tudospoezis is némi elevenséghez jutott Gellert hatása alatt, annál erősebb volt ez az irodalmi élet élén működő körökben. Mikor Gottsched fáradhatatlan törekvéseink eredményeként az osztrák irodalmi viszonyok javítására, az izlés nemesítésére, különösen pedig a német nyelv megtisztítására megalakult az első bécsi „Deutsche Gesellschaft“ 1761-ben, jóformán már is túlhaladta a Gottsched által képviselt irányt és Sonnenfelsnek, Gellert nagytisztelőjének, befolyására a jozefinus fölvilágosodás irányadó szellemeit mind Gellert esztetikai és erkölcsi elveinek hirdetőivé tette.

¹ H. M. Richter : Geistesströmungen. II. k. 330. 1.

² I. Dr. Weber Arthur: „Ein Dichteroffizier aus Altösterreich“. Ung. Rundschau. V. évf. 204. 1.

³ I. Nagl-Zeidler id. m. 43. 1.

Jellemzően jutott ez kifejezésre Sonnenfels egy brostírójának címlapján, melyben a bécsi „Della crusca“ megalapítását közölte. A kép egy asztallapon gondos elrendezésben elhelyezett könyveket mutat, a háttérben egy glóbus rajzával. „Es ist sehr charakteristisch, — írja Nicolai — wie Gellert als der Hauptschriftsteller weit aufgeschlagen liegt, wie Rabener sich an ihn lehnet, wie Opitz und Utz ihn tragen, wie Mosheim nur unter Gellerts und Hagedorns Schatten kaum hervorgucken darf und wie Kleist und Gessner, Klopstock und Cramer im Hintergrunde stehen“.¹ A glóbus Klemm hetilapját „Die Welt“ jelenthetné, amely közönségének fáradhatatlanul ezeket az írókat ajánlotta, akiknek munkáiból Trattner már 1760-ban csinos utánnyomásokat adott ki. Ezeknek első köteteiben Gellert munkái jelennek meg s az igényeket messze túlhaladó számban keletkező újságok és hetilapok közleményeinél is nagyobb mértékben segítik elő népszerűsítését. Amikor a bécsi „Diarium“ mellékletében, a „Gelehrten Nachrichten“-ben (1766) megjelenik kivonatosan Gellert előadása az erkölcsről, híre és tekintélye már széles körökben van elterjedve. Ugyanazok az okok, amelyek Németországban már a legtágabb középosztály költőjévé tették Gellertet, itt újból érvényesültek. Új volt, de csak öntudatra keltő s nem idegen. Erkölcsi világnézete csak modernebb, de nem ellenkező a katolikus vallásosság moralitásával. Költészete üde és finom annélkül, hogy megközelíthetetlen lett volna. Az irodalom mozgalmain kívül élők számára a poezis fogalmává lett Gellert költészete s a kedélyeket nála jobban kielégítő új irány hosszú évtizedekig nem tudta tekintélyét megdönteni.

Bécsnél jóval korábban érte el Gellert ugyanezt a közismertséget Cseh- és Morvaországban, mely tartományok a birodalom nyugatán a német, különösen a szász kultúrával való közvetlenebb érintkezés lehetősége folytán jóval előbb jutottak hatása alá². Míg Bécsben Gottsched akadémiai tervei csak 1761-ben valósulhatnak meg, Olmützben már 1746-ben megalakul a „Gesellschaft der Unbekannten“ és terjesztője nemcsak szorosan Gottsched eszméinek, hanem az egész korabeli német irodalomnak. E társaság kiadványai Gellert meséit már első

¹ I. u. o. 51. l.

² I. u. o. 37. l.

megjelenésük évében hozzák¹; a polgárság körében szellemi köz-
klincs már Gellert meséinek didaxisa s a szerény póstamesteri
ház cselédje régen Gellert épületes művein nevelkedik már²,
amikor karlsbadi útján a bécsi főnemesség divatos új költőként
karolja föl. Prágában Haas Ferenc nyomdájában több ízben
jelennek meg munkái s nagy olvasó közönsége van Cramer
Gellert életrajzának is³. Itt akad első egyetemi hirdetője Gellert
széptani és valláserkölcsei eszméinek lovag Seibt K. H. rendkívüli
tanár személyében, aki teljesen Gellert-tanítvány. Lipcsében
hallgatója volt Gellertnek, egyetemi működésében az erkölcsi
nevelés és a könnyed csinosossággal (zierlich) szabatos német
stílus tanításának a mester által kitűzött kettős célja vezette.
Gondolatai mindkét irányban legföljebb kiegészítik Gellert elmé-
leteit mindkettőjük közös forrásából, Gottsched és Charles Rollin
eszméiből, de sohasem helyezkednek szembe Gellert eredményei-
vel vagy vezetik tovább ezeket. Eredetiségre nem is törekszik s
egyetemi székfoglalójában elvei különös nyomatékául hivatkozik
„verehrungswürdigster Lehrmeister“-jére.

Munkássága a prágai egyetem tanítását a kor színvonalára
emelte s Ausztria nevelés- története Seibtnak tudja be az érdemet,
hogy a Gottsched—Gellert-féle irány a főiskolán hivatalos sanc-
tiohoz jutott⁴.

Bár lassan a Gottsched-féle racionalismus önelégült értelmi
világát és a szász Musenalmanachok papiros-poezisét ossiani
hangulatok kezdék fölváltani, a Klopstock-tanítványok nem
feledkeznek meg a régi mesterük iránt való háláról és Denis
meg barátja, Mastalier, lelkes ódáiban gyászolják Gellert halálát.
Hatása számára akkor sem fogyott el a talaj, amikor az anakreoni
rózsaláncos, virág- illatos pásztori költészetbe sötét tölgyerdők
hűvössége és sejtelmeket hordó zúgása kezdett sajátosan vegyülni
és ezzel az izlés és filozófiai műveltség irányítása is más kezekbe
került.

¹ I. e. dolgozat 15. l.

² I. G. id. kiadás IX. 192. l.

³ H. M. Richter: Geistesströmungen. II. 140. l.

⁴ Karl Heinrich Seibt, der erste Universitätsprofessor der deutschen Sprache in Prag, ein Schüler Gellerts und Gottscheds. Von Prof. Dr. Karl Wotke. Beiträge zur österreichischen Erziehungs- und Schulgeschichte. IX. 1907.

Ha a jómódu polgárok kis házi könyvtárában eddig is első helyet foglaltak el Gellert munkái és a hazai írók közül főleg Sonnenfels és Seibt¹, akik a már említett módon függtek Gellerttől, most az irodalmi élet élénkebb áramlásában csakhamar fölmerülván az ifjúsági irodalom szükségessége, ezen az úton Gellert költészete ismét nagy jelentőséggel válhatott jóformán a köz-nép tulajdonává².

Sőt akadt elkésett tanítványa is, a 90-es években irogató katona-költő Rauch József, aki élete körülményei folytán elszigetelten állva a korszellem fejlődésétől, öregkorára megért talentumával az ifjú lelkébe nevelődött tradíciókhoz nyúl vissza anyagért és formáért költészete számára. Verseinek nagy része elmúlt idők visszhangját hozza, s amikor Rousseau filozófiája, Lessing és Wieland költészete régen megújították gyökereiben a kor szellemi képét, ismét megszólalnak Gellert józan szentenciái, az erkölcsi világ elemeire oktató jámbor tanulságok. Meséket és elbeszéléseket ír, Gellert enyhe szatíráját utánozza, játékos csipkelődéseivel is ért s a nyelv és előadás külsőségeiben is követi mesterét hibáival együtt, melyeket még erényeknek tud³.

Mikor ilyen kivételeket nem tekintve, Bécs irodalmi élete a „Wiener Musenalmanach“-tól kezdve⁴ alig mutat már vonatkozást Gellert költészetével, termékenyítően érvényesült még folytatólag is soká hatása Ausztria déli tartományaiban, melyeket csak évtizedekkel elkésve értek az újabb szellemi mozgalmak. Különösen Stájerországban talált széles körű olvasottságra és a felélénkülő irodalmi produkcióban — különösen 1778-tól kezdve — követésre is Gellert.

¹ I. Nagl-Zeidler i. m. 277. 1.

² J. May: „Bibliothek für Kinder und Kinderfreunde“. I. u. o. 279. 1.

³ I. Weber Arthur id. értekezését.

⁴ A „Wiener Musenalmanach“ (1777—1796) csak egyetlen Gellert-vonatkozással mutatja még, hogy a kedvelt meseíró emléke nem merült feledésbe:

„Und machen (az új ujságok) der Rodomontaden soviel,
Als wollten sie alle mit Kopf und Bein
In Hans Nords irdenen Krug hinein“.

Hans Nord Gellert egy meséje. I. Der Wiener Musenalmanach. Otto Rommel. Euphorion. VII. Erg. Heft. 1906. 67. 1.

Valamint Németországban is csak az irodalom fejlődésével lépést tartó körök felejthették el alig egy évtizeddel halála után Gellertet és vallották Mauvillon és Unzernek legalább történeti szempontból méltánytalan ítélete igazát, míg olvasóinak táborá, mely egyre nagyobb mértékben a nép legalsó rétegeiből került ki, hű maradt hozzá, akként Ausztriában is a múlt század közepén túl megtartották Gellert írásai népszerűségüket és amikor 1850-ben megjelent műveinek új kritikai kiadása alig néhány hónap alatt elkelt, a példányok legtekintélyesebb száma az orosz keleti tengeri tartományokon kívül Ausztriába került, és jellemző, hogy Déltirol völgyeiben, ahová alig ér már a német biblia is, Gellert meséivel nem ritkán találkozunk¹.

---

¹l. H. Hettner i. m. 416. l.

III. Gellert hatása a magyarországi német nyelvű irodalomra.

A hosszú szakadás után újra helyreálló kapcsolat Ausztria szellemi élete és a birodalmi német kultúra között, melynek Gottsched bécsi szereplése fűzte első szárait, Gellert termékeny befolyása alatt kovácsolódtott e határozó jelentőségű erővé. S Bécs művelődési viszonyainak és irodalmi életének fejlődését nyomon követte a kulturális ébredés Magyarországon is. Bécs volt az ország kapuja nyugat felé. Ameddig ezt zárva tartotta a politikai és vallási elnyomatás, keveset ért a lehetősége annak, hogy egyesek szabadon kereshették az érintkezést az osztrák határokon túl vajúdó új szellemi világ eszméivel. Átfogó eredményü befolyást ilyen úton csak rendkívüli tehetségek közvetíthettek volna, ilyenek pedig nem támadtak. Önmagából sem mozdulhatott meg az avult, élettelen régi világ, mert éppen akik ébresztői lehettek volna, halálra szánták. A zsilipeket Bécsnek kellett megnyitnia s az ár, mely nyugat felől beözönlésre várt, mederbe jutott hamarosan nálunk is¹. A legkészültebben a városok német polgárságát érték e növekvő intenzitással föllépő hatások, a szellemi élet megújhódó képének első vonásai benne alakulnak ki, mert — a főrangúakat nem tekintve — eddig is e német városaink voltak a legműveltebbek s Pozsony éppen úgy, mint

¹ „Első Ferencz, a szives barátja és kedvelője a Mesterségeknek s Tudományoknak a legszebb frigyben a maga Swietenjével szövétneket gyűjta az Észnek a szomszéd Bécsben s ennek világa jóltevőleg hatott által mireánk is“ írja Kazinczy is. Tübingai Pályaműve. Kiadta Heinrich Gusztáv. R. M. K. 37. szám. 1916. 153. l.

Eperjes vagy Brassó életmód, divat, általános világfölfogás tekintetében a legszerveesebb kapcsolatban állottak Béccsel, jeléül a centralizáló gondolat hatalmas sikerének. A német polgári elemek körében jelentkeznek tehát az első próbálkozások a magyar határokon belül a szabaddá lett szellemi értékek kamatoztatására. A magyarság szellemi életében, mely nagyrészt nélkülözte e föltételeket vagy jóval kisebb mértékben birt velük, csak később nyerhetett termékeny elhelyezést az idegen tőke s a nyelv tökéletlenebb állapota következtében lassabban is, mert e nyelvet párhuzamosan az új gondolatok földolgozásával kellett a kifejezésükre alkalmassá tenni. A németiség ezzel szemben készen kapta a megtisztult és meggazdagodott nyelvet s ilyenformán első kísérleteiben már megközelíthette olykor bécsi mintaképeit, melyeket minden más tekintetben is a leglelküimeretesebben követ. Amikor a magyar irodalom még csak fordításokon edzi erejét, német nyelvű íróink a szabad utánzásban több egyéni vonással léphetnek föl. Szélesebb körű és nagyobb műveltségű olvasóközönségre is számíthatván, hamarabb gondolhatnak némely új eszme megvalósítására. Nálunk még jóformán csirázóban sincs egy irodalmi társaság megalakításának gondolata, amikor Windisch Károly Teofil Pozsonyban — ha csak rövid időre is — maga köré gyűjti a tudományok kedvelőit egy ilyen társasággá s hírlapot és szépirodalmi folyóiratot alapít majd két évtizeddel a hasonló irányú magyar vállalkozások előtt. Pozsony színpadját, melyen a Bécsben dédelgetett Hanswurst durva humora uralkodott, ő igyekszik először a jobb izlésnek megnyerni. A Hanswurst elleni küzdelmet Gottsched és Sonnenfels érveivel folytatja lapjaiban s alig néhány esztendő alatt eléri, hogy a pantomimok és bernardoniádok Gottsched-féle szabályszerű daraboknak kénytelenek a színpadot átengedni. Így már 1768-ban Schlegel, Lessing, Weisse darabjai kerülnek színre s ugyanez évben Koberwein társulata műsorán Gellert „Die Betschwester“ c. darabja is szerepel¹.

Windisch Gellert irányához való csatlakozásával is másfél évtizeddel megelőzi a magyar irodalmat. Bár első sorban Gottsched tanítványaként szerepelhet az irodalomtörténetben, akinek

¹ I Heppner Antal, A pozsonyi német színesztet története a XVIII. sz.-ban. 1910. 21. l.

sikeres követését mutatja sokoldalú működése, önálló irodalmi alkotásain mélyebb nyomokat hagyott Gellert befolyása. A hatvanas évek közepén Bécsben divatozó Gellert-kultusz levegőjében szépirodalmi folyóirata a „Freund der Tugend“ is ugyanazt a világfölfogást tükrözi s ugyanazon erkölcsi és érzelmi igények kielégítésére törekszik természetszerűen, amelyeket Gellert költészete tett általánosakká. Miután a „Freund der Tugend“ közleményei névtelenül jelentek meg, a kutatás alig egy-két költeményre mutathatta ki Windisch szerzőségét¹. Ha stíláriis, hangulati és modorbéli egyezések alapján tárgyalásunkat néhány elbeszélésre ezeken kívül is vonatkoztatjuk, sem találkoznak olyan vonások, amelyek Windisch írói egyéniségét hamis világításba helyezhetnék. Mind a négy szóba kerülő elbeszélés „Eine Erzählung“, „Der vergnügte Ehestand“, „Der Donner“ és „Der scheue Ehemann“ előadását ugyanaz a símán gördülő egyszerűség jellemzi. Az előadásmód közvetlenséget kereső apró fogásai, a szabad jambusok kifogástalan kezelése s a nyelvnek változatos és világos menete olyan sajátosságok, amelyeket Gellert technikája és stílusa egyesített először a német nyelvben. Az elbeszélések Gellerttel rokon tárgya ugyanolyan szelíd szatírára ad alkalmat, az emberi gyöngeségekkel incselkedő, majd pedig a házi béke boldogságát meleg szavakkal festő sorokban Gellert kedélye mosolyog. A tárgyi rokonságot az említett elbeszélések közül különösen „Der Donner“² mutatja, melynek meséje, hogy az ifjú házaspár a mennydörgő zivatartól féltében meggyónja kölcsönösen gondolatban elkövetett hűtlenségét, hogy aztán az ég kiderültével visszavonja és tréfának hitesse vallomásait, élénken emlékeztet Gellert kevésbé szigorú morálú elbeszéléseire, melyekben a házaselet sokszor félszeg helyzeteinek köznapi humorával mulattat. Szorosabban Gellert-féle gondolatot foglal új köntösbe „Der scheue Ehemann“³, aki még a paradicsomban sem kíván boldogult hitvesével találkozni, mint Gellert, „Betäubte Wittwer“-je, aki attól fél, hogy elhalt felesége újból föltaláltamadni.

Ha Windisch e nyilván saját s nagy műgonddal készített

¹ „Der Donner“ és „Eine Erzählung“ l. Zuber Marianne: A hazai német nyelvű folyóiratok története 1810-ig. 13. l.

² „Der Freund der Tugend“ II. 65. l.

³ u. o. 72. l.

munkáiban az eredetiség több erejével értékesítette Gellert-olvasmányait, a „Freund der Tugend“ egyéb meséiben, melyek prózai formájukkal és kézzelfogható tanulságaikkal a fejletlenebb izléshez kívántak szólni s inkább a névtelen munkatársak, mint Windisch tollából valók, Gellert gondolatainak alig módosított ismétléseivel találkozunk. Így Gellert „Die Spinne“ c. meséjének tanulságát az olyan művészetek értéktelenségéről, melyek semmi haszonnal nem járnak, „Der eingebildete Vorzug“¹ c. hosszú és művésztetlen előadású mese fejezi ki. Gellertnél a pók és a selyemhernyó, itt a pók és a méh hasonlítja össze munkáikat. A pók büszke a maga mesterségére, a méh azonban szerényen válaszol a dicsekvőnek: a te munkádat mégis mindenütt szét-söprik menten, míg az enyémre gonddal ügyelnek az emberek, ha jól tudom azért, hogy a tiednek senki hasznát nem veheti. Gellertnél:

„Die Kunst sei noch gross, die dein Verstand besitzt,
Sie bleibt doch lächerlich, wenn sie der Welt nicht nützet“.

Hasonlóképen kivetközteti művészi előadásából Gellert „Die Fliege“ c. meséjének motivumát az előbbinél is hosszadalmasabb elbeszélésbe laposítva egy másik történet, „Der gereiste Thor“.² Gellert meséjében a légy s a pók találkoznak egy művészi építményü templom falán. A légy oktondi szemekkel bá-méskodva a hatalmas oszlopsorokon azt mondja, hogy az egész templomot, e nagy, üreges követ a véletlen hozta létre olykép, hogy történetesen összeállt egy csomó hasonló kő. S az okos, öreg pók hiába próbálja meggyőzni róla, hogy emberi kéz munkája, nagy tudás és művészet kellett a felépítéséhez. A légyhez hasonlóan okoskodik „Der gereiste Thor“, egy fiatal egér a malom aljában, amely úgy keletkezett szerinte, hogy a levegőben sűrűn forgó por lassan összegyűlt a földön s csupa véletlenből malomalakba keményedett. Ő sem hiszi el a tapasztalt egérrapa tanítását az emberi gondolat és munka szerepéről. A történet pontosan ugyanaz a két mesében, de a tanulság különböző. Gellertnél a cselekmény szerencsésen választott színhelye és a légy és pók beszélgetésének tartalma megengedi,

¹ u. o. 161. l.

² u. o. 163. l.

hogy a teremtésre vonatkoztassa a pók szavait, az isteni akarat és bölcsesség nagy hatalmára, szemben azokkal az istentagadó véleményekkel, melyek, mint a légy, a véletlenből magyarázzák a világ eredetét. „Der gereiste Thor“ a mesegondolat primitív földolgozásában nem alkalmas mélyebb értelem példázására, meg is elégszik azzal, hogy a kis egér ostobaságával csúffá tegye a tudatlanság főnhéjázását.

A „Freund der Tugend“ többi elbeszélő közleményei is az ember földi boldogulásához szükséges erkölcsi elvek hirdetését szolgálják, vagy a társadalmi viszonyok gyakran méltánytalan rendjéről elmélkednek ugyanolyan enyhe gúnnyal, mint Gellert hasonló tárgyú meséi. Egy keleti történet azt a tanulságot hangsúlyoztatja hosszadalmas érveléssel, hogy a Mindenhatónak csak az olyan életmód kedves, mely az emberi nemnek hasznára van, az „Ascanio és Sophronia“¹ pedig már a címben jelenti: „ein Beweis, dass die Beständigkeit in tugendhaften und edlen Handlungen der sicherste Weg zur Erlangung der Glückseligkeit sei“. Gellert „Emil“-jének alapgondolata, hogy a tudomány érdemtelen képmutatói nyerik el sokszor a magas hivatalokat, míg a nemes, tudós, önzetlen munkájú igazi nagyságok elismerés nélkül maradnak, az „An einen Freund“² c. költeményben jut kevésbé szabatos formában kifejezésre.

A Gellert-féle erkölcsi világnézet elemeit állíthatjuk össze a kötet elszórt, különálló „gondolatai“-ból is. Fordulatosabb kifejezőmódjuk inkább Lessing stílusára emlékeztet talán, lényegük vagy legalább is szempontjaik szerint abba az ideológiába tartoznak azonban, melyet Gellert erkölcsi előadásai alakítottak ki a köztudat számára. Az ő egyszerű, alkalmazott, barokk-nevű személyek cselekedeteivel jellemző életfilozofiáját találjuk mindenütt. Az erényes élet a boldogság alapja, a jó és rossz forrásai, melyeket szívesen keres önmagán kívül az ember, magunkban vannak. Az értelmes cselekvés egészíti ki a jó ösztönök sugalmazását, bölcs ember a szerencsétlenséget is hasznára fordítja, aki értelmetlenül fogadja, annak a legnagyobb szerencséből is kára lehet. Az ember igaz érdemét nem születése, vagyona, hanem belső értékei határozzák meg. Tökéletes ember nincs, a

¹ u. o. 297—307. és 361—379. l.

² u. o. 292. l.

legnagyobbaknak is vannak apró hibáik. Veszedelmes a szenvedélyek hatalma, azért mérsékeljük hajlamainkat, tartsuk féken érzeinket, melyek a lélek világos látását könnyen elhomályosítják. Az egyetértő szeretet és a bizalmas barátság a földi élet legnagyobb értékei az igazság mellett, mely azonban legtöbbször csak az öregkor vígasza. Annál is inkább kell törekednünk rá, mert a férfikor szenvedélyei gyakran elnyomják lelkünkben világitó erejét. Ahol nem Gellert közvetlen forrása e gondolatoknak, ott Pope, Young, Richardson hatása érvényesült, akiknek könyveiből sűrűn használnak a „Freund der Tugend“ cikkei jelmondatokat.

A Gellert-Rabener irány egyéb jellemző vonásait sem nélkülözi természetesen a mesék és elbeszélések. Jellemrajzukat a didaktikus célzat egyoldaluvá teszi. Alakjaik csupa megindítóan nemes és erényes lények, legtöbbjük a nőolvasó épülésére szánva, mert miután Gellert szava „ein kluges Frauenzimmer gilt mir mehr, als eine gelehrte Zeitung“ divattá tette a mindaddig elhanyagolt nőművelést, természetesen a „Freund der Tugend“, melynek e tekintetben Sonnenfels lapjai közvetlen példát is mutattak, szintén ez állásponton van, melyet később a „Pressburgisches Wochenblatt“ így fejezett ki: „Den Geschmack des schönen Geschlechtes zu bilden, ist eben so viel, als die Ehre eines Staates befördern“.¹ Ezen, hogy úgy mondjuk, túlságosan határozott jellemek egészen bizonytalan környezetben, fölismerhetetlen tájakon élnek, mintegy a szabad térbe emelve és félve a föld valóságaitól, melyek létüket veszélyeztethetnék. Nem annyira Molière, Honoré d'Urfé és Gessner homályos millieurajza ez, mint inkább Gellert levegőtlensége.²

Windisch „Pressburger Zeitung“-jának második melléklete „Der vernünftige Zeitvertreiber“ eddig nem került elő, az 1771—73-ban megjelent „Pressburgisches Wochenblatt“ pedig már inkább az ébredező történeti és tudományos érdeklődés kielégítésére törekszik s a viszonyok változásával széptani és erkölcsi fölfogásában a kor szabadabb irányaihoz csatlakozik. Hogy St. Evremont-nak egy Ninon de Lenclos-hoz írt levele kivonatát „Die Kunst zu lieben“ közli, már magában is elég jellemző a

¹ 1773. évf. 303. l.

² V. ö. Zuber Marianne id. ért. 17. l.

Gellert gondolatvilágával való szakításra, hiszen Gellert tudva-levően Ninon de Lenclos levelezését Voltaire írásaihoz hasonló erkölcsi veszedelemnek tartotta.

Egy évtizeddel később azonban ismét olyan vállalat indul meg a „Pressburger Zeitung“ kebelében, amely céljai elérésére bizonyára nem mondhatott le Gellert költészetének nevelő értékeiről. A „Hystorisch-kritisch-moralische Beyträge zur Beförderung der deutschen Literatur, der schönen Wissenschaften, Kenntnisse, Künste und Sitten“ c. hetilap ez, melynek csak „Ankündigung“-jából következtethetünk irányára, mert nyilván egyetlen példánya sem maradt fenn. A „Pressburger Zeitung-ban“¹ megjelent tudósítás szerint Magyarország nemes leányainak ajánlja a kiadó s főtürekvése elsősorban ifjú szíveknek nemes irányban való nevelése. „Rührende Erzählungen und Geschichten, Schilderungen besonderer Charaktere“ is tartalmába illesztett volna, joggal föltehető tehát, hogy ha fölszínre kerülneek esetleg magánosoknál lappangó példányai, Gellert befolyását mutatnák.

Mikor Tersztyánszky Dániel lapja, az „Anzeiger“² második évfolyamában jelentékenyen kibővíti eredeti programja kereteit s művészi és irodalmi kérdések tárgyalásával is „kedveskedni“ kíván olvasóinak, Gellertet legfőbb irodalmi tekintélyként idézi. Véleményeit a kor legismertebb íróiról egyik volt tanítványa jegyzetei alapján állandó rovatban közli két évfolyamon keresztül, hogy e megbízható kritikai útmutatások fölsőlegessé tegyék hosszas recenziók olvasását olyanok számára, akik a könyvek egyre gyarapodó tömegéből a legjobbat akarják kiválogatni. Találókép itéletre alig bízhatja magát az olvasó, mint amilyenek rövid, de igaz megállapításai a tudós-világ számára hallhatatlan Gellertnek, „dessen liebenswürdiger Charakter und sublimes Talent zur Bildung der Sitten und zum Wachsthum der Gelehrsamkeit in dem grössten Theile von Europa bekannt und zu allen Zeiten bewundert wird“.³ Ha e véleményeknek maradt is nyoma az

¹ 1783. évf. 36. szám.

² Teljes címe: Allergnädigst privilegirte Anzeigen aus sämmtlichen kaiserlich-königlichen Erbländern, herausgegeben von einer Gesellschaft. 1771—76.

³ I. Anzeiger II. k. 198. l.

olvasóközönségben, sok időre alig tarthatták meg érvényüket Gellert ajánlásai, mert föltartóztathatlan erővel nyomultak előtérbe új nevek, amelyekről Gellert alig akart tudomást venni, s az „Anzeiger“ megszűntével Windisch szerkesztésében megjelenő „Ungarisches Magazin“ Gellert, Gessner, Rabener és Hagedorn mellett már Klopstock, Wieland, Goethe, Mendelssohn és Jacobi munkáira hívja föl a figyelmet. Az utánzás számára ez új minták már érvényesülhettek is, s a Tekusch M. szerkesztésében megjelent „Pressburger Musenalmanach auf das Jahr 1785“ nem is mutat vonatkozásokat Gellert költészetével, de legkedveltebb irodalmi szórakozásnak mégis az ő tanulságos és érzékeny művei maradnak. A pozsonyi polgárság házi könyvgyűjteményeiben még a kilencvenes években is főhelyet foglalnak el s e körök filozófiai műveltsége sem haladta meg ezidőben Gellert gondolatvilágát. A legszívesebben az ő praktikus erkölcsanát olvassák a „Leseinstitut“ látogatói, mellette Campe, Weisse, Salzmann könyveinek van legnagyobb olvasóközönsége s ahová Kant eszméi el is jutottak, inkább csak affektálják megértésüket.¹

A századnak Bécsen át magyarországi tájakon útát törő reformeszméi az erdélyi szász kulturát is gyors föllendülésre segítették. Hirlapok keletkeztek itt is és élénk fejlődésnek indult a könyvkereskedelem. Már a 70-es évek végéről megmaradt katalógusokban Gellert, Lichtwer, Haller, Lawater neveivel találkozunk és később Schiller, Goethe, Wieland könyvei is egyre nagyobb számmal kerülnek piacra. A fogékony szász középosztályban a protestáns Gellert költészete kedvező talajra jutott, meséi, moralizáló munkái és vallásos énekei gyorsan terjedtek sőt egyénisége és levelei iránt is hamarosan oly nagy volt az érdeklődés, hogy 1750-ban lehetővé tette még életében megjelent levelei kiadását Nagyszebenben.² Bruckenthal báró, Erdély gubernatora, aki nagy áldozatkészséggel támogatta a szász művelődési törekvéseket, az irodalmi élet középpontjában állott, az általános

¹ I. Freymüthige Bemerkungen eines Ungars über sein Vaterland. (Glatz Jakab névtelenül megjelent könyve). Teutschland. 1799. 332—335. l.

² A Nemz. Muzeum könyvtárában meglévő példány: Gellert-s Briefe. Welche derselbe bey seinem Leben selbst herausgegeben hat. Gedruckt bey Petrus Barth Buchdruckern und kayserl. königl. privil. Buchhändlern. Hermannstadt 1780. — mutatja, hogy H. M. Richter „Geistesströmungen“ II. 140. l. a kiadás éve 1781, téves.

izlésre jellemzőnek lehet tehát tekinteni, hogy Bruckenthal körének egyik érdemes tehetségű tagja, Seivert János¹ munkáiban az anacreontisták hatása mellett Gellert-reminiscenciák is érvényre jutnak. „Hypochondrische Einfälle“ c. könyve, mely Johann Trevies álnév alatt jelent meg 1784-ben, nagyobbrészt négysoros ügyes kis versek gyűjteménye. Eleven megfigyelés, szelíd humor, fordulatos nyelv teszi kellemes olvasmánnyá e velős erkölcsi mondásokat. Hangjukkal és tartalmukkal legtöbbször olyanok, mintha egy Gellert-mese tanulságát fejeznék ki. E versekhez csatolt írása „An Damon. Über die Tugend“ Gessner melegebb prózájára emlékeztet. Mottoját Haller egy verséből vette, melyet Gellert is nagyrabecsült, gondolatai hol Gellert énekeiből, hol erkölcsi előadásából ismerősek. „Ein reines Gewissen, ungetrübt von Furcht und Schaam, ein Herz voller Ruhe und Zufriedenheit, ein freudiger Geist in guten und bösen Tagen, welche Güter! wäget Königreiche mit ihnen ab, o ,wie sehr wird jener ihre Schaale steigen“, Gellert VI. énekének is alapszámja.

Gellert hírének terjesztéséhez Kratzer János német grammatikája is hozzájárulhatott, melynek 1787-iki nagyszebeni kiadása „Deutsche Muster zur Sprachübung“ címmel több prózába ártírt Gellert-mesét közöl.

Néhány évvel később a nagyszebeni színpad is hasznát veszi még Gellert költészetének, amikor „Inkle és Yariko“ érzékeny történetét balletként hozza színre².

A Szepesség, ahol „die fortschreitende Cultur besonders seit den letzten zwanzig Jahren, oder seit der Regierung des für die Aufklärung seiner Unterthanen so sehr besorgten Kaiser Josephs II. augenscheinlich ist“, szintén már a nyolcvanas évek elején megismerkedik Gellerttel. Osterlamm Ephraim, aki Lőcsén tanítóskodott, lipcsei tanulmányai idején Gellerttel szoros

¹ I. Nagl-Zeidler i. m. 423. l.

² I. „Der Kriegsbote“ Hermannstadt. 1791. 58. szám. Inkle és Yarikot Bécsben is dramatizálták, s a Chr. L. Martini által színre alkalmazott „Rhinsolt und Lucia“ „Rhinsolt und Saphira“ címen több előadást is ért. I. Dramaturgie, Literatur und Sitten. Wien. 1769. 369. l. A pesti német színesztet műsorán pedig 1783-ban egy Inkle és Yariko című tragédia szerepel, 1801-ben meg egy hasonló című „Indianisches Ballett“ került színre a Kreutzer Theaterben. I. Zolnai Béla cikkét E. Ph. K. 1916. évf. 45. l.

barátságban élt¹, Genersich Károly „a későbbi készmárki tanár” már 1774-ben a lőcsei iskola volt rektora, Gotthard György, vezetésével ismerkedik meg Gellert műveivel² s a páratlan szorgalmú Glatz Jakab egész nevelő munkássága Gellert irányában gyökerezik. Ugyanazon célokért küzd, ugyanazon világfölfogást és morálfilozófiát hirdet, Campe, Gleim, Weisse és Pfeffellel áll levelezésben s még férfikorára sem tudja önnálló költői kísérleteiben kivonni magát Gellert hatása alól. Egyik legsikerültebb verse „Das beste auf Erden“, melyet Schröer Gottfried „Blumenlese“-je a német irodalom remekei között jelentet meg, Gellert előbb említett VI. énekének és „Das Glück eines guten Gewissens“ c. költeményének gondolatait foglalja egybe. Mintha Schiller és Goethe nem nyitották volna még meg a német nyelv új kincsestárát, Glatz lendületlen, gondosan korrekt és erőtlenül egyszerű nyelve még a Gellert-féle nyelvideál megvalósítására törekszik. Békés, jóakaró, színtelenül oktató hangja egészen olyan még, mint Gellert tankölteményié, amelyekről pedig Cramer már idejében följegyezte Gellert-életrajzában, hogy a kor követelései túlnőttek rajta. Ezt az életrajzot is jól ismerte Glatz és „Beispiele von Leidenden und Unglücklichen“³ c. könyvében Gellert életének és szenvedéseinek rajzához nemcsak Cramer adatait használta föl, hanem a céljának megfelelő részleteket Cramerből legtöbbször szóról-szóra írta ki. Kerek, összefoglaló képet ad ekként Gellertnek főleg emberi jelleméről, az ifjúság nevelésére való jelentőségéről és a Cramernél bőségesen közölt Gellert-anekdotákkal hihetetlen népszerűségéről. Ahol az idegen fejezeteket saját mondataival fűzi össze, meleg színekkel járul hozzá Gellert alakjának rokonszenves megvilágításához. A Cramernél közölt karlsbadi leveleket is teljes terjedelmükben meghagyja s így könyve, bár nem eredeti módon, haszonnal járul-

¹ I. Bleyer Jakab i. m. 88. 1.

² I. Dr. Szelényi Ödön: Genersich János (1761—1823). Közlemények Szepes vármegye multjából, 1914. évf. 45. 1.

³ „Ein Buch für redliche Dulder und teilnehmende Menschenfreunde. Zweite vermehrte Auflage. Wien in der Camesina'schen Buchhandlung. 1816. A Magyar Kurir 1814. dec. 13. számában megemlékezik arról az ajándékról („piksis“), melyet Frigyes württembergi király küldött Glatzknak könyve első kiadása után, egyuttal megengedve, hogy neve az „Andachtsbuch für gebildete Familien“ előfizetői között megjelenhessen.

hatott hozzá Gellert emlékének a hazai olvasóközönség előtt való ébrentartásához.

Az irodalmi produkciót a század vége felé új hatások kezdik irányítani. Lessing föllépése a dráma felé fordítja a figyelmet s ha a didaktikus költészetnek itt-ott akadnak még művelői, mint a szegedi születésű Gruber Antal Károly, ezeket már nem Gellert, hanem Lessing példája vezeti. Gessner hatása is túléli Gellertét, egyre több visszhangot kelt Klopstock műzsája, sőt egyesek, mint Lübeck Károly János, a bécsi költők, különösen Alxinger és Leon közvetlen befolyása alá kerülnek.

De az olvasóközönség körében Gellert népszerűsége tovább is tart, a költeményes antológiák, melyek bécsi mintára kedvelt terjesztői kezdenek lenni a német irodalomnak, még a XIX. század elején is nagy számban közlik Gellert meséit. Első sorban iskolai használatra vannak szánva és az ifjúság nevelésében juttatják új szerephez a meséket, de a nagyközönség ízlése sem idegenedett el még tőlük. A nagyműveltségű Genersich Károly 1811-től 1817-ig négy terjedelmes kötetet ad ki a német irodalom legjobb termékeiből válogatva „zur Bildung des Herzens und des Geschmacks“. Az első 10—15 éves lányok számára való olvasókönyv, „Wilhelmine“, tizenegy egyszerűbb tanulságú mesét és megható erkölcsös történetet közöl Gellerttől. Az 1812-ben megjelent „Alfred. Ein Lesebuch für Jünglinge von 15—20 Jahren“ már csak két Gellert mesét s inkább az újabb német irodalmat mutatja be bő szemelvényekben. E könyvek jelentékeny részét foglalják el Genersich saját írásai is, jellemképek és levelek, amelyek egy-egy erkölcsi tulajdonság, nemes és erényes vonás vagy gyöngeség leírását és dicséretét vagy kárhoztatását adják egy személy életmódjának, szokásainak, cselekvéseinek rajzában. A „Tugend und Lastermasken“ e műfaját, mely az angol erkölcsi hetilapok révén lett divatossá, még Genersich is igen hasznos formának tekintette erkölcsstani leckék tanítására. Rabeneren kívül Gellert volt e műfajnak — francia minták után — legtöbb példát nyújtó művelője német nyelven, nyilvánvaló tehát, hogy Genersich a „Moralische Charaktere“ alapján elevenítette meg az ifjúság százféle apró hibáját a tor-kosságtól a hiúság, önzés és képmutatásig, ha a tárgyi különbözőségek folytán részlet-egyeztések nem is mutathatók ki.

A német irodalom megismertetése terén hasznos munkát

végzett Schröer Gottfried, a pozsonyi ev. lyceum tanára is, aki az egész német literatúrának — a kor ítéletére jellemző elrendezésben — teljes képét igyekszik nyújtani antológiájában.¹ A német mese reprezentátoraként Gellertet első helyen nyolc mesével mutatja be, s a jó levél mintájául három levelét közli Garve, Zollikofer és Rabener egy-egy levele mellett. A könyvben különben minden műfaj képviselve van Kosegarten paraboláitól Goethe lírai költeményeiig, jeléül annak, hogy a német nyelvű olvasóközönség immár nemcsak a divat által ajánlott egy-egy irodalmi irányzattal állott érintkezésben.

Habár Gellert morálfilozófiája közvetett úton sokak sajátjává lett s a gondolkodó fejek etikai meggyőződését nem kis mértékben irányította, nincs adatunk arra, hogy gondolatai az ifjúság erkölcsi és izlésbeli neveléséről, a vallásról, a tudományok jelentőségéről és hasznáról magyarországi német írók részéről tudományos formában is földolgozásra találtak volna. A pesti főiskola hallgatóinak sem lehetett sok alkalma Gellert eszméinek megismerésére. Az egyetem tanárai között csak Hoffmann János Alajos műveltségében találjuk világos nyomait Gellert befolyásának. Hogy azonban Hoffmann német irodalmi leckéiben hallgatóit közvetve a lipcsei professzor tanításában is részesítette, csak föltételelesen állítható, ha visszafelé szabad következtetnünk azon Gellert-hatásokból, melyek a pesti működését követő évekből származó munkáiban nyilvánulnak. Pesten bizonyára kevesebb emléke maradt nevelői tevékenységének, mint annak, amelyet Gotthardy rendőr- komisszárius kémszervezetének kitűnő támogatójaként fejtett ki. Van Swieten 1785-ben nevezte ki Pestre a német nyelv tanárává, ahol csak egy munkája „Vermischte kleine Schriften“ jelent meg. Tartalmából legföljebb a zsidókérdésben elfoglalt toleráns álláspontja érdekelhet bennünket, mert a zsidóság fölszabadításának gondolatához Gellert regénye nem kis mértékben egyengette az utat. Hoffmann egyetlen, aktualitásokon fölülemelkedő munkája „Vorlesungen über die Philosophie des Lebens“ már Bécsben jelent meg, miután kétes érdemei jutalmául a császárváros egyetemén kapott tanszéket. Gellert Ausztriában való hatásának egy elkésett terméke ez a könyv,

¹ Blumenlese aus den vorzüglichsten Werken deutscher Schriftsteller. Ein Lesebuch für Bürger- und Mädchenschulen, auch zum Gebrauch für bürgerliche Familien in Stunden zur Erholung. Pressburg 1821.

amelynek nemes erkölcsi szólamokba takart fölületessége mintegy jelképezi azt a szégyeneletes ellentétet, amely írójának élete végén méltán közmegvetésben részesült egyénisége és az általa vallott tanok közt fönnállott. Csak „geprüfte Wahrheit zu verbreiten“ a célja az erkölcs fogalmáról, a valláshoz való viszonyáról és a fölvilágosodásról tartott egyetemi előadásában. A morál szerinte — mint Gellert fogalmazásában — az erkölcsi kötelességek összessége. Az is hozzátartozik teljességéhez, hogy a legkönnyebben alkalmazható és legbiztosabb eszközöket is megmutassa, melyek az embert erkölcsileg helyes cselekedetekre indítják. Az erkölcs alaptételeit nem a pusztá ösztön tanítja, megismerésükre tanulmányozásuk vezet. Moralitásunkat nemcsak a megismerés hiánya befolyásolhatja károsan, hanem az is, hogy a gondatlan nevelés az emberi kötelességek iránt gyakran érzéketlenül hagyja a szíveket. Az embernek jóra való törekvésében fáradhatatlannak kell lennie, nemcsak az isteni törvény, de saját érdekei is így követelik. Az emberi élet nagyrészt a javak kicseréléséből áll, minél több jót teszel másokkal, annál többet várhatsz magad is. Ha igaz, hogy a boldogság a megelégedésben, az Isten iránt, magunk és mások iránt való kötelességek hű teljesítésének tudatában van, kétségtelen, hogy az erkölcsstan, mely mindezekről kioktat, tegjótékonyabban előmozdítja boldogságunkat.

Nincs e gondolatok között egy sem, amelyet Gellert a jó cselekedet kölcsönösségének alacsony szempontja nélkül, eszményibb és emelkedetebb fölfogásban ki nem fejezett volna. S ennél is nyilvánvalóbban mutatja a Gellertből való kölcsönzést a vallás és erkölcs viszonyát tárgyaló fölolvasás. Eszerint az emberi élet célja a boldogság. A boldogságot vágyaink teljesülése adja. Miután minden kívánságunk nem teljesülhet, sokszor erőszakos úton igyekszünk vágyaink kielégítésére. Amit azonban bűnös cselekedettel elérnünk sikerül, nem hozza meg boldogságunkat, mert a magunkhoz ragadott javak élvezetében sokszorosan megzavar a jogtalan tett fájdalmas és nyomasztó tudata. Ez megindítja bennünk az értelem működését, mely cselekedeteink megfigyeléséből lassanként természetes törvényeit vonja le tisztultabb érképfogalmak szerint a jónak és rossznak. Az értelemnek ez a működése az emberi természet és az ember viszonyainak megismerésére vezet s szülötte a morál. Ám pusztán az

értelem ereje, mely gyakran fölmondja a szolgálatot, egy ember életét sem tehetné tökéletesen erkölcsössé. Az isteni gondviselés ennél biztosabb eszközt adott a kinyilatkoztatásban. A vallás tette szelídebekké egymás iránt az embereket s annak tudata hogy Istennek tetszöt cselekszünk, aki jótetteink jutalmával előbb vagy utóbb bizton megajándékoz, ad erőt az ellenségeinknek való megbocsátásra, a hálátlanság elfeledésére s minden szép tetre. A vallás minden filozofiánál nagyobb vigasztalónk az életben. Karöltve kellene járnia a vallás és filozofia tanítóinak, mert „wahre Philosophie führt zu Gott, falsche führt von Gott ab“.

Mindez érveket a keresztény erkölcsstan magasabb erejéről és befolyásáról ugyanígy csoportosítja Gellert is „Von dem Vorzuge der heutigen Moral vor der Moral der alten Philosophen und von der Schrecklichkeit der freygeisterischen Moral“ c. értekezésében, melynek második részéből készítette Hoffmann szigorú kritikáját (Aufklärung) a felületes és önhitt felvilágosodás filozofiájáról is.

Ha nem is tekinthetjük a pesti egyetem állapotaira jellemző tünetnek, följegyzésre érdemes, hogy a német nyelv és irodalom egy másik tanára, Halszky András Frigyes, 1792-ben tartott székfoglalójában¹, a német irodalom nagyságairól szólva, azáltal, hogy Goetheről meg sem emlékezik, némely kortársa nevét pedig még hibásan írja, arra a föltevésre késztet, hogy Kleist, Hagedorn, Gellert s tán még Gessner s Klopstock, akiknek magyar fordítóit dicséri, jelölik azt a határt, ameddig irodalmi műveltsége és megértése eljutott. A múlt emberét látjuk benne az ifjúság nevelése élén ugyanakkor, amikor az 1801—1809-ig megjelenő magyarországi Musenalmanachok már — mint bécsi elődeik — lelkes s gyakran sikeres kísérletekkel csatlakoznak az új s legújabb költői irányokhoz.

Rösler első almanachjának² előszava fejezi ki a vezető gondolatot, amely a fejlődést nálunk is biztosítani fogja : „Phantasie und Gefühle bilden den Dichter und sind die Quellen seiner Thätigkeit“. A

¹ I. Heinrich Gusztáv közleményét, E. Ph. K. 1895. évf. 667. l.

² Musenalmanach von und für Ungarn auf das Jahr 1801. Herausgegeben von Christ. Rösler. Pressburg.

második Rösler-almanach (1804)¹ is csak Glatz mindíg didaktikus ízű, rendszerint jelentéktelen tartalmú epigrammatikus verseivel emlékeztet Gellertre. „Verzeichnis einiger vorzüglicher Teutscher Dichterwerke“ c. függelékében történeti tárgyilagossággal ismerteti olvasói előtt Gellert jelentőségét: „Dem Inhalt und der Sprache nach treffende Anbequemung an die allgemeine Fassungskraft und dadurch lehrreich; reine, heitere Moral, sanfte Uiberredungsgabe; seine didactischen Erzählungen einnehmend und rührend, oft schalkhaft leicht, seine geistlichen Lieder herzlich“. De már az „Ungarische Miscellen“-ben (1805) megjelent értekezésében, „An Ungerns deutsche“ Dichter und die es werden wollen“, az ifjú költői nemzedéknek a XVIII. sz. irodalmában főleg Lessing világos stílusát és Wieland könnyedségét ajánlja Rösler tanulmányozásra. Rumi György gyűjteményében² a Klopstock és Lessing hatását mutató német adalékok mellett csak „Dametas és Phyllis“ tót nyelvű fordításával van képviselve Gellert költészete, míg végül Köffinger János Musenalmanach-ja³ nemcsak azáltal teljesen idegen már a lipcsei, professzor muzsájától, hogy költői az ég azúr kékjéről, nyughatatlan vágyakról, a szerelem tavaszi mámoráról énekelnek, hanem azáltal is, hogy érzelmeiknek az élet korlátlan élvezetét követelő, szabados, költői morál az alapja:

„Rasch durchs Leben schreiten;
Blumen blühen auf allen Seiten,
Alle, kann ich's, pflück' ich mir“

mondják — s Gellert filiszter-erkölcsstanával senki sem gondol már.

---

¹ Musenalmanach von und für Ungarn für das Jahr 1804. Herausg. von Chr. Rösler. Pest.

² Musenalmanach von und für Ungarn auf das Jahr 1808. Herausg. von Karl Georg Rumi. Leutschau. Gellert munkáiból válogatott tót nyelvű fordítások már 1787-ben is megjelentek Pozsonyban két különböző kötetben. „Das Band“-ot szerb nyelvre is lefordította Mrazovisch Ábrahám „Patriska Igra“ címen.

³ Pest, 1809.

IV. Gellert a magyar irodalomban.

1. Regényének és meséinek fordításai.

A hazai németiség lelki kulturájának, érzelmvilágának és kedélyi életének rokon elemeivel természetes módon kapcsolódhatott a Bécs közvetítésével megindult szellemi mozgalmakba. Csak új volt és nem idegen lényegű a tartalmuk, befogadására a lelkek fogékonysága adva volt, utat kellett csupán nyitni előtte. A képzettség különböző foka szerint változó intenzitással, de minden társadalmi rétegbe behatolt az új áramlatok termékeny hatása s a szellemi élet gyökereit táplálta friss nedvekkel. A magyarság számára e helyett merőben idegen lelki világ nyílt meg. Érzelmi elemeit nem is tudta soha szellemi életének szervi tényezői közé illeszteni, csak gondolati értékei juthattak érvényre. Nem is válhatott így szoros értelemben bensőségessé a német irodalommal való érintkezés s hatása megszűnt ott, ahol a jobb utánzáson túl csak a lelkek legmélyebb erőinek egy töből eredt egyezése vezethetett volna, — vagy a fejlődés későbbi folyamán ott, ahol az általa erősödött értelmi műveltség alapján fölszabadultak a néplélek karakterétől meghatározott egyéniségek eredeti képességei. Sem a német, sem a francia szellem hatásában nem forrt ki egy század év alatt egyetlen nagyjelentőségű magyar munka. Akadtak ugyan egyes költőink, kik sajátos kedélyi hajlandóságaiknak természetes tápot nyertek a német irodalom korukbeli erkölcsi és érzelmi tartalmában, legtöbbjük azonban a német mintáknak inkább nyűge alá került, semhogy talentuma

eredeti értékeit bonthatta volna ki irányításuk alatt. S hogy az így keletkező új magyar irodalom oly soká küzd a közönség fojtó részvétlensége ellen, annak utolsó okai közt ez a tény nem kis jelentőségű.

A német művelődéstörténet Gellert működésének épen abban látja rendkívüli fontosságát, hogy az irodalmat ismét vonatkozásba sikerült hoznia az élettel, az élet egy részévé, közszükségletté tennie; nálunk ugyanazon elemek, amelyek erre képessé tették Gellert és kortársai költészetét, okozták idegen voltukkal, hogy irodalmunk élettelen, papírszagú és a köz számára sok ideig megközelíthetetlen maradt. Az állandó agitáció, a német szellemmel való folytonos érintkezés egyrészt, az alkotásban hova-tovább mégis érvényesülő nemzetibb vonások másrészt lassan kiegyenlítették a merev ellentéteket s a német irodalomnak némely későbbi irányait a divat nálunk is általánosabb hatásra segíthette, de ha tetszés, elismerés, néha lelkesedés is támadt irántuk, a lelkek valójában föl nem melegedtek, belé nem olvadtak a mesterségesen szított hangulatokba.

Mikor XVIII. századbeli úttörőink a nemzeti literatura megteremtésén fáradoztak, az ország egyetemes műveltségi színvonalának emelését szolgáló eszközzé kívánták tenni. Miután ők maguk tudatára ébredtek viszonyaink elmaradottságának és érezték a megújhódás szükségét, szent kötelességüknek tartották gondolataik továbbközlését. Az új idők váratlan beköszöntése gyors cselekvést követelt s ők máról-holnapra tanulókból tanítókká lettek. Tudásukat sok felől és rendszertelenül gyűjtötték s válogatás nélkül erőszakolták bele a szegényes hazai nyelvbe. Új gondolatokat hirdetni s a nyelvet művelni volt kettős céljuk, amellyel egy időben nem érhetek eredeti alkotások is. Munkáságuk fordításokban s gondos utánzásban merült ki, művészetet nem csináltak, de összehordták az első köveket az új magyar műveltség és magyar irodalom alapjaihoz. Miután Bécs volt a nevelőjük, ahol a francia fölvilágosodást a mélyrehatóbb német műveltség kezdte kiszorítani, elsősorban ennek hatása alá kerülnek s német irodalmi termékek átültetésével közvetítik az új eszméket, az ezekben kifejtett esztétikai és erkölcsi fölfogást terjesztik, ezeknek formáit tanítják. A nyelvújítás nagy mozgalma is német ösztönzésre indul meg s a filozófiai kultúra is egyre inkább német gondolkodók eszméiből táplálkozik.

Az idegenből vett elmélet azonban nem nyert a nemzeti lélek megnyilatkozásában természetes gyakorlati alkalmazást, az idegen formákkal az idegen érzelmvilág is fölülmúlhatatlan ideálként uralkodott a költői alkotásokon. S így amilyen nélkülözhetetlenek voltak a kezdő hatások az irodalmi élet megindulására, olyan mértéken váltak elmélyülésükké okozóivá annak, hogy az irodalom még hosszú ideig nem tudott igazi eredménnyel megfelelni hivatásának, mert vezető egyéniségei sem tudták művészetük érzelmi tartalmát fölszabadítani alóluk.

Azok a föltételek, amelyek Gellert hatásának Ausztriában való térfoglalását eleve elhatárolták, nálunk tehát nem jöhetnek számításba. Majdnem kizárólag a közvetítés külsőleges módjainak keresésére vagyunk utalva s eredményeink alig fognak tovább vezetni azon okoknál, amelyekkel bármely más korábbi költői egyéniség hazai követését magyarázhatjuk. Nem kell az irodalmi élet rejtettebb jelenségeinek és erőinek kutatása ahhoz sem, hogy Gellertnek másokénál esetleg szélesebb körű hatása okaira rátaláljunk.

Egy-két adat Cramer életrajzából¹ és Gellert leveleiből arra enged következtetni, hogy Németországban járt magyarok már az ötvenes években nemcsak hírével ismerkedtek meg, hanem tanítványai sorába is tartoztak, akik hazájukba visszatérve a mester iránt való hálájuknak nem egy levélben vagy értékes ajándékban adtak kifejezést. A hét éves háború idején Mária Terézia tisztjei közül is sokan kerülnek Lipcsébe, köztük bizonyára nem az az egyetlen magyar huszártiszt, akinek fekete-bajszos, napbarnított arca, fegyverekkel teliaggatott szikár, harcias alakja, veszedelmesen meleg ölelése Gellertre olyan ijesztően hatott, mikor az illető köszönetét jött kifejezni az élvezetért, amit Gellert írásai, főleg a Svéd gróiné szereztek néki². Mert ha tán nem is fogadhatjuk el szószserinti értelmében Kazinczy alábbi állítását, mely a való viszonyok lehetően kedvező rajzának kiegészítésére szolgál, mégis jelentőséget kell tulajdonítanunk megállapításának, hogy „harcolóink a Prussziai két vérengző háború alatt a németeknek virágzani már elkezdett literatúrájokkal derekasan megismerkedtek, s midőn a táborból honjaikba megtértek, minden

¹ I. G. id. kiadás X. 243. l.

² I. G. levelezése id. kiadás VIII. 286. l.

magyar leány olvasta a Gellert szép meséit s Svédi grófnéját s a Rabener Satyrájit. Nem kevesen Hallert és Hagedornt is ismerték“¹ Iróink és főnemeseink közül is sokan fordultak meg Németországban. Faludi sok éven át élt kint, Orczy Lőrinc Gottsched tiszteletét szintén nem csak Bécsben tanulta. Amadé László és Gvadányi József is közvetlen érintkezésbe kerültek a német szellemmel, nemkülönben Lázár János gróf, Teleky József és Ráday Gedeon. Munkáikra, irodalmi törekvéseikre nem maradtak hatástalanok a németországi tapasztalatok s bizonyos, hogy némely íróra ők hívhatták föl egyesek figyelmét. Sőt mások, mint Domokos Lajos, a debreceni grammatika egyik szerkesztőtársa, aki Gellert és Gottsched idején járt Lipcsében, az akkor uralkodott irodalmi irányzatok döntő hatása alól később sem tudtak kiemelkedni s mint Kazinczy írta, Klopstockot, Wielandot stb. már kacagják². A kormány szigorú rendeletei dacára is kikerülnek — különösen protestáns — ifjaink Németországba s az ő révükön egyes főiskolákig is elhat német írók neve. Öry professzor, Kazinczy pápai rektora, nagyrabecsi Gellertet s vakmerőségnek tartja az ifjú Kazinczy kísérletét, melyre atyja bízta hogy Gellert értekezését a vallásról lefordítsa. Inkább meséit ajánlja neki, különösen a változatos versformák utánzásának hasznát hangsúlyozva³. Nem lehet figyelmen kívül hagyni azokat a valószínű ösztönzéseket sem, amelyeket a korábban fejlődésnek induló német nyelvű irodalmi élet a városok magyar lakosságára is gyakorolhatott. Mindez említett körülmények azonban csak gyér és kevésbé általánosítható adatokat szolgáltatnak a források kutatására, melyekből a német irodalom hatása a magyarság szellemi életére megindult. Világosan követhető azonban az új áramlatok útja, ha egész, sokfelé ágazó jelentőségében vizsgáljuk azt a tényt, hogy nemcsak a testőrkola messzikiható munkássága indult ki Bécsből, hanem itt öltöttek először gyakorlati alakot is a fölébredt irodalmi törekvések, itt jelentek meg az első magyar nyelvű kísérletek műveltségünk látókörének tágítá-

¹ Kazinczy Ferenc Tübingai pályaműve a magyar nyelvről. 1808. id. kiadás, 153. l.

² 1. Kazinczy levelét Virág Benedekhez, 1802. okt. 31. Váczy János kiadása. II. 501. l.

³ 1. Kazinczy: Pályám emlékezete. Aigner kiadása. 1879. 22. és 30. l.

sára s keletkezett évtizedekre legerősebb középpontja a magyar irodalmi életnek. Bécsben jelennek meg a „Hadi történetek“, a „Magyar Hirmondó“, a „Magyar Kurir“ és Szacsvai „Magyar Musa“-ja. Bécsből kél a riadó a Herder-féle véleménnyel szemben, hogy a magyar nyelv nem hal meg. Görög és Kerekes lelkes izgatásának nyelvünk jogaiért, elterjedésének szükségéért Bécs a színhelye. Az új Magyarországért rajongó fiatalok egész tábora él Bécsben, egymást segítő, egymással versengő szakadatlan munkában. Tisztulnak, csiszolódnak a vélemények, világosodnak a célok. S mindenben Bécs példája jár elől, a bécsi irodalmi mozgalmak tanulságai irányítanak. Magyar grammatikára a bécsi „Magyar Musa“ tüzi ki az első pláyadijakat s hasonló módon a dráma művelésére is e körök adják az első ösztönzéseket. Az említetteken kívül Sándor István, Igaz Sámuel, Somogyi, Kálmán tartoznak a lelkes gárdához, akik szoros szellemi s gyakran baráti érintkezésben állanak Bécs íróvilágával. De rajtuk kívül is alig van valaki íróink közül, aki több-kevesebb időn át Bécsben nem élt volna. Révai, Kisfaludy Sándor, Gvadányi többször is megfordulnak a császárvárosban s arisztokratáink nagy része ifjúságától fogva itt nevelődik. Azokból, akik mint Szécsenyi Ferenc, a Theresiánumban neveltetvén, Denistől a „honszereteten kívül a versek szeretetét is“ megtanulták¹, lesznek a magyar irodalomnak első pártfogói s így akinek maecenasra volt szüksége, csak Bécsben kereshette azt. A nyomdai viszonyok fejlettebb állapota is ide vonzott, hiszen fontos volt, hogy a jobb nyomás és szebb kiállítás külső díszje is hasson a bizalmatlan olvasóközönségre. Ha Martinovicsék törekvésének kiméletlen megtorlása a hazafiak egy részét a császárváros elhagyására bírta is, Bécs centralizáló szerepe a tizenkilencedik század elejéig sem vesztette el jelentőségét. De ez az érintkezés Béccsel, amennyire kézzelfogható és jelentőségteljes irodalmunk bécsi ösztönzések alapján bécsi példákhoz való alkalmazkodásának, anynyira következése is már magában hazánk politikai és gazdasági helyzetének. Az élet minden viszonylatában olyan erők hatottak, amelyeknek kiinduló pontja Bécs volt. Miután gazdaságilag ki voltunk szolgáltatva Ausztriának, nyers termékeinkért drága cserébe Bécs iparát kaptuk s ez szükségleti cikkeinken, házunk

¹ I. Kazinczy: Pályám emlékezete, id. kiadás 24. l.

berendezésén s a fényűzés tárgyain egyformán a császárváros igényeire, izlésére nevelt. A legfelsőbb hatóságok vezetői, a közgazgatás számtalan szerve, az országban élő katonaság s a kereskedelmi érintkezés mindmegannyi ér volt, amelyen át közvetlen utat talált hozzánk Bécs kulturája. A nemzetiségi különbségek fölébe egy magasabb s irányító egység került eképen, amely a nép zömét nem érinthette ugyan sajátosságaiban, de a vezető középosztályban, náluk a jómódú köznemességben, az életformák, igények és műveltség bizonyos egyöntetű átlagkarakterét teremtette meg. A levegő — mondhatnók — amelyben ez a középosztály lélegzett, vette Béctől a színét, illatát, sűrűségét. S ebben az eleve ilyen Bécshez hasonult légkörben döntően terméshatású s a legkönnyebben olyan hatások — s majdnem csak olyan hatások — juthattak érvényre, amelyek Bécs kulturális életét már átjárták.

Mindazon érintkezések tehát, amelyeket egyesek utazása és a városok német nyelvű és műveltségű polgársága tehetett lehetővé a nyugattal, elenyésző, sekély csatornák ahhoz a széles mederben szerte nyíló árhoz képest, mely Bécsből indult, hogy termőképpessé tegye újból a magyar szellemi élet kiszikkadt talaját.

Mikor Gottsched a bécsi irodalmi mozgalmak irányítója, fönnáll ugyan már ez a kapcsolat, de miután bennünket az irodalmi élet föllendítésére ösztönző áramlat, mint később is a következők, csak elkésve ért, nincsenek még meg nálunk azok a föltételek — nincsenek olyan fölkészült egyéniségeink —, amelyek Gottsched reformjait szélesebb körben hasznosíthatták volna. Hogy hatását alig mutatja több a Schaubühneből átdolgozott néhány iskoladramánál s azon nyelvtanoknál, melyek egy részének megjelenésekor Bécsben már Adelung föllépése meggyöngyítette Gottsched tekintélyét a grammatika terén is, természetes tehát, s a viszonyok mérlegelésével nem kicsinylendő jelentőségű. Mire irodalmi életünk kapcsolata Béccsel olyan közvetlenné vált, hogy szellemi áramlatok átfogóbb erővel érvényesülhettek, Gottsched iránya túlhaladott volt már a császárvárosban, s ez a körülmény magyarázza, hogy az első német írói egyéniség, aki szélesebb körben talált elismerésre, fordítókra és utánpótlásra, Gellert lehetett csak. Népszerűségének hullámai ott ugyan már a messzibb középosztályok felé gyűrűztek, mégis elég erők

voltak ahhoz, hogy nagy figyelmet keltsenek úttörőinkben Gellert költészete iránt. De mert majd egy félszázad alkotásainak különböző erejű hatása alá egyszerre kerültek, a Gottschedtől Lessing-ig való óriási fejlődés eredményei egyszerre kínálkoztak átvételre, olyan mértékben sem lehetett már általános és kizárólagos Gellert befolyása a magyar irodalomra, mint volt másfél évtizeddel előbb egy ideig Bécs íróira. Sőt egyes követői között sincs olyan, aki nem használt volna ép oly mértékben más mintaképeket is, mint ahogy Gellertből merített. A sokféle egyéniség és irány hatása egy időben szabadulva föl, nemcsak párhuzamosan érvényesül íróink kísérleteiben, hanem sokszor a legellentétebb elemek keveredésére vezet. Csak mikor a viszonyok fejlődése biztonságot adó szélesebb áttekintésre nevelt s a kritikai érzék és az ízlés finomodását eredményezte, kereshettek íróink egyéniségüknek megfelelő elhelyezkedést a különböző áramlatokban s találhattak oly hatásra, mely elhatározóvá lehetett és egyetlen irány vagy költői egyéniség tanítványaivá tehetette őket. Irodalmunk legelső munkásait az említett okokon kívül a nyelv fejletlensége is erősen korlátozta az utánzandó irodalmi művek választásában. Akik a fordítás jogosultságát és szükségét hangoztatják, első sorban prózai munkák átültetésére gondolnak, még pedig természetesen olyanokra, melyeket a divat előtérben tartott. Gellert munkái közül ez alapon legelőbb a levelek és a Svéd grófné kínálkoznak fordításra. Radvánszky János, a „nagy olvasottságú dilettáns költő” az előbbieket ajánlja a minden áron eredetiségre törekvő Barcsay Ábrahámnak¹ s utóbbihoz nyúl (1772) Torday Sámuel², hogy azon külföldi nemzetek példáját kövesse, amelyek szórakoztató, tanulságos és hazafias olvasmányokkal nevelték a közönséget és fejlesztették nemzeti nyelvüket a tudományok művelésére, bár „nem oly igen régen, szint oly szegények voltanak, ha nem szegényebbek (e nyelvek) mint a mienk most”. Hogy e cél elérésére Gellert regényét választotta, azzal okolja meg, hogy „ismerik az ő érdemeit nemcsak a hazája-

¹ I. Irod. Tört. Közl. 1903. 303. Baross Gyula cikke: Radványi verses könyvek.

² Svétziai grófné G.-né asszony élete. Iratott német nyelven Christian Fürchte-Gott Gellert által. Mostan pedig Magyar Nyelvre fordíttatott. Kolozsvárott. Nyomt. a Ref. Coll. Betűivel 1772.

beliek, hanem minden kívülálló is, valakik a Német nyelvet csak megkóstolták“. A Svétziai grófné fordítása a nyelv természete ellen elkövetett több vétség árán szolgálai módon hű. Az eredeti szöveget szószerint és a magyar nyelvtől idegen mondat-szerkezeteiben is pontosan követve, sokszor nemcsak nehézkes és magyartalan, hanem az értelmet is elhomályosító. Szavakhoz tapad és nem a gondolatot fordítja, miáltal legtöbbször üres és kongó a beszéde. De gyakran még a szavak megválasztásában sem gondos eléggé s ahol tudja is, nem áll rendelkezésére a megfelelő szó. Szinonimákon nem igen gondolkozik, hanem legtöbbször kihagyja őket. Az értelemnek ezáltal s mert a kötőszavak használata is helytelen nem egyszer, nem képes visszaadni erejét, árnyalati változásait, fokozását, — máskor azonban észre sem veszi a mondatok igazi értelmi hangsúlyát s így, bár terjedelemben jóformán szószámra egyezik a fordítás, néha csak nyers kivonatát adja az eredeti gondolatainak. Új fogalmaknak a nyelvben meg nem lévő kifejezését hosszú körülírásokkal igyekszik pótolni, miáltal annál laposabb lesz az előadás, mely sem grammatikai, sem esztetikai szempontból nem áll a kor színvonalán. Torday Sámuel érdeme inkább vállalkozásában, mint a kivitel sikerében van: a Svétziai grófné az első magyar nyelven megjelent német szépirodalmi munka.

Semmi nyomát nem találjuk annak, hogy a regény sokakat „szórakoztatott“ volna. Nyilván csak az irodalom kedvelőinek szűkebb köre vehetett tudomást róla. Nem is támadnak évekig Torday Sámuel, lelkes példájának követői s Bessenyei még 1778-ban ezt írja: „Mi kár lenne benne, ha a Német Gellertet is a Debreceni, Kecskeméti, Kassai polgárnék olvasnatnák magyarba? Valameddig ezt a módot — a fordítást — fel nem vesszük, soha nem jövünk ki a mélységből úgy, mint kellene“¹.

Bécsben élő íróink izlését, ítéletét a bécsi irodalmi divat irányíthatta legközvetlenebbül s miután ez Gellert hírét és jelentőségét minden más német íróénak fölébe emelte a köztudatban, természetes, hogy Gellert költészete felé fordult első sorban a figyelmük. Nem véletlen tehát, hogy 1778-ban második magyar fordítója lép föl a Svéd grófnénak, aki már Gellert egyéb

1 I. Bessenyei: „Magyarság“ c. cikke 12. l. A Holmival egybekötve.

munkáin is kipróbálja erejét. Sz. Sándor István irodalmi munkássága javát Gellert fordítások teszik. S miután Gellert és Rabener elválaszthatatlanul egyazon irány képviselőinek tekintettek, Rabener szatíráinak átültetése annál jellemzőbb Sándor István irodalmi műveltségére. Bár egyéniségének a kimondottan didaktikus költészet nem felel meg, az irodalmi munka értékét ő sem ítéli meg erkölcsnemesítő hatásától függetlenül s ezt hangsúlyozza munkája¹ előszavában is. „Ámbár ezen Történetek, kiket nyelvedben előállítok, nem oly pompások és nevezeteseek; megérdemlik mégis az olvasást csak annyiból is, mivel szép példákat emlegetnek. Ugyan-is a józan Történetek olvasásának ez a legfőbb haszna, midőn az Olvasók mintegy ingereltetnek benne foglalt hasonló ditséretes dolgok elkövetésére“. Primitív ismétlése ez Gellert véleményének a regény céljáról. A „szép példákból“ Sándor István prózájában azonban fárasztó és kellemetlen olvasmány lett. Hiába érezte Gellert stílusában a közvetlen, egyszerű beszéd élvezetességét, amikor ő iparkodik hasonlóképen „közönséges beszélésünk módja szerint ejteni“ a fordítást, nemcsak az előadás könnyedségét, jóhangzását nem éri el, hanem világos és érthető sem tud lenni legtöbbször. Nyelve kuszáltabb, zökkenőbb és magyartalanabb Torday Sámuelénél is s a korabeli kritika ridegen és kurtán bánt el vele, azt az elismerést is megtagadva tőle, amelyet a fáradtságos nagy munka, amilyenhez hasonló terjedelműre később is kevés vállalkozó akadt, sikerétől e tekintve is megérdemelt volna. Bessenyei „Holmi“-jában égbekiáltónak mondja a Svéd grófné magyarságát, amelyben egyetlen „tulajdonítás“, egyetlen „constructió“ nem helyes. Kifejezéseiből példákat idéz, élesen mutat rá durva hibáikra s sok finomsággal igazítja helyre szabatosságukat². De nem emlékezik meg a regényhez csatolt „Juhászi Játék“-ról és a „Dametas és Phillis“ c. idillikus pásztori elbeszélés fordításáról, amelynek kötött beszéde, ha szintelen és élénkség híjján való is, több műgondot árul el s a nyelv kezelésében több biztonságot, mert inkább támaszkodhatott nyelvi tradíciókra, mint

¹ G. nevezetű Svédj Grófnénak rendes Történi egy juhászi játékkal egyetemben. Kiadta Német nyelven Gellert R. F. Fordította Szláv S. J. Pozsonyban és Kassán, Landerer Mihály költségével és betűivel. 1788.

² I. Holmi. 1779. 336. l.: A kifordított magyar Svédi grófné.

az elbeszélő próza. E kettő közül is a rövid elbeszélés a sikerültebb, melynek frissebb folyását, tömörebb kifejezőmódját „Das Band“ fordítása csak kivételesen éri el. Hosszabb lélegzetű darabokban Sándor István nem tudta megőrizni sem a hangulati egységet, sem a nyelv hajlékonyságát. A „Juhászi Játék“, amelyet más összefüggésben kívánunk tárgyalni, messzi mögötte marad azért Szentjóni Szabó „Pántlikájá“-nak, de „Dametas és Phillis“ a jobb magyar Gellert-fordítások közé tartozik. Szigoruan ragaszkodik ez is az eredeti szöveghez, mint a regény fordítása, de míg ott számtalan nyelvi eltévelyedésre és értelmi fogyatékosagra vezet a pontos követés, s csupán jobb eszközöket nélkülöző tehetetlenségre vall, itt talán inkább tudatossággal igyekszik az író a szoros fordításra s mikor gyakran nehézség és stílusának szétzilálása nélkül sikerül Gellert kifejezéseit teljes hűséggel visszaadnia, ugyanez a fordítási módor már érdemként tűnik föl. Verstechnikája azonban merőben kezdetleges még. Gellert változatos jambikus formáját Zrinyi-soros strófák helyettesítik egyhangú ütemekkel és tompa rímekkel, de ezeket sem leli meg mindig fölösleges szavak halmozása nélkül. Mindazonáltal sima, könnyen olvasható ez a kis elbeszélés, amelyben van valami az idillek negédes bájából és kacér pajkosságából.

A Bécsben élő Sándor Istvánnál két évvel előbb fordul Gellert írásai felé Kónyi János strázsamester, „aki Gellert meséinek fordításával ép úgy megelőzte író-társait, mint Marmontell novelláinak és Gessner műveinek átültetésével Kazinczyt“¹. Ő sem Gellert-tanítvány tehát, hanem válogat a korában dívó egész német irodalomból. „A Gellert Professornak erkölcsös meséi és elő-Beszéllésej“ szerény szerzője tudatában van tehetsége határainak, nem akar irodalmi hírességre szert tenni, de tudja, hogy gyakran „a nem regulázott kézzel pallérozott“ munkának is lehet becse, mert a nem tudományos készültségű „embernek köszöriületlen és bárdolatlan esze olly, mint a gyémánt, melynek a természet ollyatén tulajdonságot adott, hogy imitt-amott elhullódott darabotskái-is tökéletes tündöklössek, hanem csak abból

¹ I. Császár Elemér: A német költészet hatása a magyarra a XVIII. sz.-ban. Értekezések a nyelv és széptudományok köréből. 1913. évf. 7. füzet. 36. l.

híjjánossak, hogy a mesterséges faragás egyenetlen és éktelen formájokat el-nem vette“. Ez a világos önkritika szigorúbb, semhogy a történeti méltányosság szempontjából enyhítő kiigazítást ne érdemelne. Az autodidakta strázsamester tehetsége nyers, de nincsen valódi erő híjján, míg Torday Sámuel és Sándor István csak szorgalmas mesteremberei voltak az irodalomnak. Fogékonysága korán nyitott széles teret érdeklődésének, tetszését a legjobb példák nyerték el, izlésével a kor színvonalán állott. A kortársak legjobbjai meg is becsülték s Ráday Gedeon e túlzó ítéletet tartotta méltónak Kónyi „Zrinyi“-jéhez és „Demokritos“-ához: „egész addig jobb elbeszélőnk nintsen, és ha valamivel többet tanult volna, magyar Fontainet vagy Gellértet várhattunk volna tőle“¹. Üde kedélyt és jóleső naivitást érezni fordításaiban ott is, ahol nyelvi akadályokon Gellert meséinek sajátos vonásai tönkremennek. Ha nehézkes, vergődő is sokszor az előadása, ritkán lankad el egészen; amikor már-már eldől valamelyik vers sorsa, verejtékes, íromba mondatok után hirtelen sikerült fordulatra találunk megint, mert öröme és lelkesedése soha sem hagyja el Kónyt. A huszonhét mese fordítása nagyon különböző értékű. Azok a legsikerültebbek, melyeknek menetét a Gellert modorára jellemző kitérések, okoskodó közbevetések meg nem nehezítik a számára. Élénk párbeszédek fölépítésére nem telik Kónyi ereje, leíró és elmélkedő részletek váltakozását erőszakos nyelvi cikornyák árán is csak lazán tudja egybekapcsolni (Elpin, A Kukukról, A Sánta és Vak). Nyelvének kifejező erejét és hajlékonyságát meghaladják Gellert könnyed csúfolódásai, tréfás finomságai is. Ha megkísérli visszaadásukat, lapos szentenciákat csinál csipkelődő megjegyzésekből (A róka és a szarka), nem egyszer azonban tekintetbe sem veszi e szatirikus elemeket sőt figyelmét is elkerülik. „Der Selbstmord“ kedves szatírája, amelyet Gellertnél a mese komoly bevezetése s a szerelmes ifjú szenvedélyes vallomása oly hatásosan készít elő, Kónyi fordításában teljesen elvész azáltal, hogy az esküvést:

„ . . . ja ich will dich meiden ;

Ich will mich ewig dir entziehen,“

¹ I. Ráday levelét Kazinczyhoz. 1788. jan. 4. Váczy id. kiadás I. k. 159. l.

aminek nyomatékául aztán tört ránt az ifjú, hogy gondosan végignézzve a veszedelmesen éles pengét, ismét hüvelyébe rejtse, egészen hamisan így adja vissza:

„Iól van — felele — bizonyságom az ég
Hogy szívem éretted örökös lánggal ég“.

Hasonló félreértések veszik el „A beteg asszony“ eredeti zamatját, gondolatainak gúnyos élet, ahol pl. e két sor:

„Zu früh ists nach der Gattin Tod
Im *ersten* Jahre sich zu sehnen“

fordítása így hangzik:

„Kipez, kapoz, jajgat, kínnal tusakodék,
Mert esztendeje sincs, hogy megházasodék“.

Jobban eltalálja az eredeti humorát „Die Betschwester“ fordítása, bár egy helyütt itt is kárt szenved az értelem:

„Lass dich von andern spöttisch richten,
Als pflegtest du der Welt gern Laster anzudichten;
Als wäre diess für dich die liebste Neuigkeit
Wenn andern Noth und Unglück dräut;
Als hättest du nichts, als der Tugend Schein“.

Könyinál: „A világ felőled akármit ítéljen,
Hogy ártatlanságod tellyes bűnnel éljen
Vígasztalásod hát néked akkor légyen,
Midőn más szükségben él, s szenved keményen“.

Egyszerű kedélyét csak a vaskosabb, köznapibb tréfa tudja igazán fölmelegíteni, ha ilyen tárgyat kell fordítania, szabadabb lesz nyelve, gördülőbb, kerekesebb az előadása. Az egyszerű gondolatnak örülve, jóízű kifejezésekre lel, amiknek kedvéért el is mer távolodni az eredeti szövegtől s megőrzi az elbeszélés egész hangulatát. Ilyen sikerültebb fordítás „A megszorodott özvegy — Der betrubte Wittwer“, amelyből mintha a strázsmester úr széles derűtsége mosolyogna ki.

Ha a mesék legtöbbjét nem a német kiadás sorrendjében fordította volna, hanem megválasztásukban egyéni ízlés érvényesülését találhatnók, bizonyára több siker kísérte volna mindig

gondos igyekezetét az eredeti szöveg lehetően hűséges visszaadásában. Kónyi sohasem tér ki a nehezebb helyek elől; ha megfelelő magyar szó nem áll rendelkezésére, inkább körülír, semhogy kihagyna valamit. Minél tömörebb azonban Gellert nyelve, annál nehezebben érik el körülírásai az eredeti szövevényesebb gondolattartalmát, — iparkodása sokszor meddő marad (A légy, A bátor végezés), amellet, hogy az előadás általa erőtlenné laposodik. Szoros és mégis élénk menetű fordítások, mint „Egy betegről“, „A tengelitz“ és különösen „A kalapról“, amelyekben a gondolat kifejezése nem okozott különösebb nehézséget, természetesen verstechnikailag is a legsikerültebbek. Biztonságát általában hosszabb, nyugodtabb elbeszélések mesélő hangjában találja meg legkönnyebben, nehézkes szófüzésekkel ezekben vét legkevesebbet az értelem és magyarosság ellen (Jukle és Járikó).

Rendes versformája a kétütemű alexandrinus páros rímmel. Ez is hozzájárul ahhoz, hogy a fordítás bőbeszédűbb és üresebb rendesen az eredetinel. Javára van azonban az érthetőségnek, amit alig tud biztosítani Kónyi, ha Gellert megköthető formáival próbálkozik. „Az öregről“ c. mese Gellert négysoros strófáit utánozza, s ha ötödfeles jambusait tizenkettes alexandrinusokká nyújtja is, mégsem fér soraiba az eredeti négy értelme. Miután azonban itt nem áll módjában, ahol szükség volna rá, egy-két sort kiegészítésül betoldani és fölösleges szavakkal rímeket találni, nemcsak a vers érthetősége szenved, hanem a külső forma is; a rímek süketek, a kifejezések körmönfontak, magyarul talánok s a szabadság, amelyet kénytelen megengedni magának, csak kárára van. Ilyen „A tengelitz“ tanulsága is, amely összetettebb rímképletei és váltakozó ütembeosztása folytán, bár az eredeti 13 sorból három nyolcsoros strófába van föloldva, mégis zavarosan fejezi ki a mese alapeszméjét. Rímshegységére másutt is feltűnő s gyakran kényszeríti rossz hangzású, erőszakolt szerkezetekre. De még így sem kerülheti el az ilyeneket, mint „két- és- esméretes“ vagy:

„Kedves órátskája mint madaré olly lőn
Keze helyett pedig két szép szárnya is nőn“

(Kloris). Hasonló eltévelyedésekre vezeti dicséretes törekvése,

hogy néha Gellert mintájára szinonimákkal fokozza a gondolatot. Mert ha az eredeti rokonértelmű szavainak nem talál a magyarban megfelelőket, ikerszavakkal próbálkozik s efélék mellett: „üzte-füzte (a kalapot) míglen fel nem tűzte“, ilyet is mond: „utott-futott a ló“.

Kónyi nemcsak Gellert meséivel foglalkozott, hanem ismerte néhány levelét is s belőlük két olyannak fordítását csatolta könyvéhez, amelyek alkalmasak voltak Gellert nagy hírének és országokra szóló tekintélyének megismertetésére. A két levél egy 1761, 1763, majd 1770-ben Berlinben megjelent „Sechs Briefe von Gellert und Rabener“ c. gyűjteményből való, amely a szerzők tudta nélkül, pontatlan leírások alapján látott napvilágot. Az első, amelynek Kónyi „Gellertnek a Prussus királlyal való beszélgetése“ címet adott, 1761. január 27-én Demoiselle Luciushoz intézte Gellert és Nagy Frigyesnél való megjelenése előzményeit és a híres kihallgatás lefolyását írja le benne. A második, „Gellertnek levele Rabnerhez“, e címen csak az említett gyűjteményben szerepel, mert a levelet Gellert tényleg von Schönfeld kisasszonynak írta. E fordítások jobbakk a mesék legtöbbjénél. Kónyi magyaros, egészséges nyelve a kötetlen beszédben szabadon érvényesül. S ha a király és Gellert közti párbeszéd nem is pereg az eredeti élénkségében, mégis síma és folyamatos, s ennél is jobb a második levél természetes, egyszerű menete.

Az eddig tárgyalt fordításoknak nem tulajdoníthatunk nagy szerepet abban, hogy Gellert költészetével mind szélesebb körök ismerkedtek meg hazánkban. A közönséget ebben az időben még nem a hazai irodalom nevelte, később pedig, amikor ilyen befolyásra megérték a viszonyok és megért literaturánk, az irodalommal akár egyes könyvek, akár folyóiratok útján érintkezésben állók nagyrésze előtt már nem volt ismeretlen Gellert neve. Íróink csak öregbíthették a Gellert költészete iránt való tiszteletet olvasóközönségünkben, de nem ők fedezték föl a számára Gellert hírét. Ugyanakkor, amikor ők maguk ismerkednek meg vele, az iskolákban köteleességszerűen németül tanuló ifjúsággal is olvastatják Gellert, Rabener, Hagedorn verseit. Különösen a lutheránusok nevelésében találunk kiaknázásra a német irodalom termékei, a „lutheránusok oskoláiból kerülnek ki azok az ifjak, akik Aesthezissel dicsekedhetnek s gyermekségük első esztendei

óta“¹ olvassák a német írókat. Ez a műveltség azután természetesen közlik azon körökkel is, amelyekbe ez az ifúság felnőve, más városokban is, eljut. E Kazinczy által nagyrabecsült nemzedék, melyből első folyóirataink olvasóközönségének törzse kerül ki, jóformán párhuzamosan nő fel irodalmi életünk kialakulásával. De sokkal kisebb számú ahhoz, semhogy első sajtóvállalataink életét hosszabb időre biztosíthassa. Amikor tehát a folyóiratokban, mint a Magyar Musában és a Mindenes Gyűjteményben, gyakorta találkozunk is Gellert nevével, e tényből téves volna munkáinak olyan általános elterjedésére és kedveltségére következtetni, amilyenre pl. a hazai németiség körében találtak. Azon olvasmányok között, amelyeken íróink irodalmi műveltsége, ízlése és filozofiai gondolkodása fejlődött, tekintélyes helyet foglaltak el Gellert munkái. E megállapításnál többet csak vizsgálódásaink eredményének túlbecsülésével lehetne mondani.

Az irány, amelyet Gellert neve képvisel, alapvető széptani elveivel Pope esztetikájában is gyökerezik, erkölcsi és filozofiai világszemlélete pedig sok rokonságot mutat Richardson és társai költészetével. Természetes tehát, hogy amikor a művészet kérdéseiben tekintélyekre hivatkoznak íróink, Pope, Gellert, Richardson nevei elválaszthatlanok. Hagedorn tanító példája volt Gellertnek; költészete ugyanazon angol, francia és népies elemekből veszi sajátos vonásait, amelyek Hamburg és Lipcse könnyedebb, világibb irodalmát a svájciak puritán, néha sötéten vallásos szellemétől megkülönböztetik. Gellert mellett ilyenképen az ő befolyása is hasonló motívumokból érvényesülhetett, s miután a köztudatban — poezisük ellentétes természete dacára — Hagedorn és Haller neve szorosan összetartoztak, Haller is azon mintaképek közé kerül, amely ket íróink — legalább elméletben — elsősorban szem előtt tartanak. Az ő neveikkel ékesíti föl „edgy Méltóságos Gróf és Fő-vezér leveléből“ a bécsi „Magyar Musa“ névtelen dolgozótársa Szacsvaira és folyóiratára írt dicsőítő versét, nem épen tisztult ítéletet tanúsítva:

„Popnak és Hallernek van sok szép munkája,
Ékes a Báró Trenk s Gellert solosmája,

¹ I. Kazinczy levelét Kis Jánoshoz. 1793. július 27. Váczy id. kiadás II. k. 297. l.

De Bétsi Násónak számos szép Músája
Múllya őket s övé ditsóság pálmája“.¹

Ugyanezek példáját ajánlja a „Barátságos levél a Poétákhoz“. Írója azonban már nemcsak Pope, Haller, a „jószívű Gellert“ és Hagedorn nevét említi, hanem Kleist, Gessner, Klopstock, sőt „Shakspir“-ről is tud s többé-kevésbbé találó jellemzését adja egyesek költészetének élénken folyó, képekben gazdag és ügyes rímelésű versében.² A „Magyar Musa“ lapjain jelennek meg először Kónyi fordításai után Gellert-mesék magyar nyelven. Fordítóikban Kónyi lelkiismeretességével a német nyelv tökéletesebb tudása, jóval több tehetség és finomultabb izlés párosul. Látzai József két fordítása „A maga gyilkosa“ és a „Tántzos medve“ amellet, hogy lehető szorosán követi az eredetit, megtartja a nyelv természetes egyszerűségét, nemcsak könnyen érthető és magyaros, hanem Gellert modorát is eltalálja itt-ott. Minden gondolatot maradék nélkül átment a magyarba s így pl. „Der Selbstmord“ fordítása teljesen eléri az eredeti hatását. Különösen két utolsó szakasza sikerült s jellemző Látzai fordítói ügyességére:

„Panaszolja: szíve melly nagy kint hordozzon!
Nints haszna, Kliméné így szöll: tsak távozzon!
Így felel ő: Jól van! távozzak előled!
Ne félj! el-válok hát im örökre tölled.

S ezzel kiragadja kardját hüvelyéből,
— Mi származhat ennél gonoszabb szívéből —
Körülnézi élin, hegyin keservesen — —
S azzal hüvelyébe botsátja tsendesesen.“³

„Fussfällig klagt er ihr sein Leiden.
Umsonst! Climene heisst ihn fliehn.
Ja, schreyt er, ja ich will dich meiden:
Ich will mich ewig dir entziehen.

Er reisst den Degen aus der Scheide.
Und — o was kann verwegner seyn!

¹ M. Musa 1787. évf. II. (LIII.) 421. l.

² u. o. 1787, (XXXII.) 249. l.

³ u. o. 1787. 263. l.

Kurz, er besieht die Spitz und Schneide
Und steckt ihn langsam wieder ein“.

„A tántzos medve“¹ gördülő világos nyelvével szintén a Magyar Musa legjobb közleményei közé tartozik. Ráday Gedeon később Kazinczy figyelmébe ajánlja: „olyan elevenséggel írott-nak tartom, hogy meg fogja érdemleni természeti és igen könnyű előadásának módgya, hogy az Orpheusba is bé menjen“.² A mese meg is jelent az Orpheus VII. füzetében s a hozzátartozó „jegyzésben“ azt írja Ráday, hogy írója mindenkép érdemes arra, hogy hasonló művek fordítására ösztönöztessék, „csak hogy azt kellene nékie tanácslni, hogy a versek módjainak változásaiban is követné Gellertet“.

A versforma utánzására Aszalai János sem vállalkozik. „Jó tanácsadása Gellertből“³ megelégszik a szöveg hű visszaadásával s nyelvünk akkori állapotában az is érdem, hogy korrekt és síma kifejezést talál a gondolatoknak. A verstechnika kérdéseivel először Földi János foglalkozik tüzetesen a tizennyolcadik század közepén működő Gesner Mátyás János „*Primae lineae isagoges in eruditionem universalem*“ c. értekezésének a költészetet tárgyaló fejezete alapján.⁴ Egyhangú ütemes verseinkkel szemben figyelmeztet a mértékes szabad formák szépségére. „A verseket kellemesíti a hangzatok számának is nem mind egyenlő folytatása, hanem hól szaporítása, hól kevesítése. Ez a verseket kedvetlenítő hangejtegetést is valamennyire megtöri. Mégis ezeket közzé botsátott munkákban nem annyira követik még a mieink“.⁵ Ő maga már 1783 előtt próbálkozik rimes-mértékes versekkel, nyilván Gessner és franciák példája alapján s 1787-ben lefordítja Gellert „Lucinda“-ját az eredetinek megfelelő szabad versekben. A fordítás elveszett, kéziratát azonban Toldy olvashatta még, mert azt mondja róla, hogy „az első jó dalszöveg nyelvünkön“. A derék Könyi már jóval Földi előtt tett hasonló

¹ u. o. 1787. 271. l.

² l. Ráday levelét Kazinczyhoz. 1791. jan. 26. Váczy id. kiadás II. 144. lap.

³ M. Musa. 1788. évf. 118—19. l.

⁴ l. Földi János költ. Kiadta és bevezette Dr. Mixich Lajo s. R. M. K 25. szám.

⁵ M. Musa. 1787. évf. 288. l.

kísérletet. de „Orpheus és Euridicé-je ép azt nélkülözi, mi ily műben elengedhetlen, a dallamosságot“.¹ A „Lucindán“ kívül csak Ráday ragaszkodik Gellert-fordításaiban az eredeti versformákhoz, annál kevésbbé érvényesül alaki tekintetben Gellert hatása ott, ahol csak szabad utánzásával találkozunk. Költészetének inkább erkölcsi, gondolati elemei hatottak íróinkra s az első, aki ezeket eredeti versben használja föl, Andrád Sámuel, a szorgalmas Phaedrus-fordító. A „Magyar Musa“-ban megjelent „Szeretet és jó erkölcs“² c. verse Gellert énekeinek állandóan visszatérő modivumaiból van fölépítve. A tiszta erkölcs legdrágább kincse az embernek, a felebaráti szeretet a lélek legnemesebb tulajdona. Aki ennek törvényei szerint él, nem csatlakozhatik az Ég segítő jóságába helyezett reményében, de akit cselekedeteiben nem a szeretet vezérel, annak sem széles tudománya, sem gazdagsága nem teremhet megelégedést a földön.

A „Mindenes Gyűjtemény“ magasabb színvonala Gellert meséinek tökéletesebb fordításaiban is kifejezésre jut. Kováts Ferenc, a nagy műveltségű „pápai ingenieur“ nagy tisztelője Gellertnek és összes magyar fordítói közül legjobban megközelelti az előadás fesztelen modorában, a kifejezések fordulatossá, élénk és mégis keresetlen változatosságában. A magyar nyelv kitűnő ismerete, a nyelv finomságai iránt fejlett érzéke s a német és francia irodalom tanulásában szerzett verstechnikai készsége fordításait a kor legjobb ilyenmű termékei közé emelik. Gellertből ötvennyolc mesét fordított. Közülük csak a „Mindenes Gyűjtemény“ IV. negyedében³ jelent meg kettő, „A felebarát vagy az emberszerető“ és „Az idő“. Bár ő is az egyszerű alexandrinust használja Gellert művészibb versformái helyett, az előadás frissességét a nehézkes versalak nem befolyásolja károsan. Sorainak ritmusa s a könnyen adódó rimek rendszerint kellemes csendegése mindig biztosítja a vers jóhangzását. (A Gellert-fordítások kéziratgyűjteménye Dr. Beöthy Zsolt úr birtokában van s a viszonyok folytán a kézirat elkészítésekor hozzáférhetetlen volt számomra.)

Péczei, aki ifjú korában Gellert költészetéből vette az első impulzust a hazai meseirodalom megteremtésére s Németország-

¹ I. Toldy: Magyar költők élete. 247. l.

² M. Musa. 1787. évf. 807. l.

³ 266. l.

ban járván különösen Gellert munkáinak tanulmányozásával foglalkozott és még a német olvasóközönség Gellert-rajongásának hatása alatt állhatott, amikor a lipcsei sírkertben többször meglátogatta kedvenc írója sírját, lapjában, amelynek mottoja: „Mindennek tetszeni lehetetlen, . . . akarni együgyűség“ is Gellert egy verséből való, szívesen emlékeztet a nagy meseköltőre. A „Mindenes Gyűjtemény“ II. negyedében¹ „Gellertnek a második Fridrik király által való dítsérete“ címen Nagy Frigyesnek Gellertől írt francia verse jelenik meg magyar fordításban. E költeményét a porosz király tudvalevően előbb Gottschedhez intézte, de mikor három évvel később megismerkedett Gellerttel, egyszerűen új nevet írt fölébe s összes munkái között, melyeknek berlini kiadását használta a „Mindenes Gyűjtemény“ fordítója, „Au Sieur Gellert“ címmel jelent meg. A vershez egy Gellert-anekdota csatlakozik, egyike azon idejűnkben nagy keletű történeteknek, amelyek részint Gellert leveleiből származnak, részint azonban csak a költő népszerűségével visszaélő anekdota-gyűjtemények együgyű kitalálásai. A kis közleménynek számunkra az ad érdekességet, hogy a pozsonyi szeminárium anekdotalexikonjából van átvéve, jelölül annak, hogy a németországi Gellert-kultusz Bécs közvetítésével az egyén iránt is fölkeltette nálunk az érdeklődést ott, ahol költészete hatásának látható nyomai is talákoztunk.

Gellert életének ilyen közismert, megható apró eseményeit sorakoztatja föl Péczeli életrajza is, amelyet meséinek bevezetésül írt. Röviden érintve Gellert jelentőségét a német irodalomban, amely szerinte főleg abban áll, hogy Rabener, Cramer, Schlegel és Hagedornnal ő „vetett először gátat a francia nyelv eláradott özönének“, Cramer biografiájának válogatott adataiból állítja össze Gellert élettörténetét és jellemrajzát. Munkáiról is Cramer elfogulatlan ítéletét ismétli kivonatossan, nem ad azonban egybefüggő képet Gellert működéséről, célja inkább az, hogy a lipcsei professzor szeretetreméltó, nemes alakját, emberi kiválóságait, jóságos lelke derűs tisztaságát ismerje meg belőle az olvasó, mint ahogy ő rá is e tulajdonságaival hatott leginkább Gellert. Nem meséiből tanult Péczeli, hanem az életéből. A közösség javát kereső, önzetlen és fáradhatatlan munkást, a valóban erkölcsös és istenfélő ember mintaképét tisztelte benne.

¹ 164. l.

Életfölfogásában,¹ cselekedeteiben, törekvései céljában mintha tudatosan követője kívánt volna lenni, annyi rokon vonással emlékeztet Gellertre. Szelíd, jóságos lelkű, mindig mosolygó tekintetű volt ő is, törékeny teste, halovány, lágy vonalú arca nőiesen érzékeny kedélyre vallott. Ismerősei szeretettel vették körül, könnyed, barátságos modora a társaságok középpontjává tette. E külső simaság mögött töprengő, lázas lélek lakott, minden áron hasznos jóra, nemesre törekvő. Áldozatra kész, szerény és megelégedő s amint Gellert megosztotta mindenét avval, aki szükségében hozzá fordult, úgy áldozott ő a szegénységgel küzdő magyar irodalomnak. Tehetségével, egészségével, vagyonával s véglehelletével is hazáját akarta szolgálni. Az Addisonok, Gellertek fajtájából való volt, a kötelességteljesítés erkölcsi hitvallásának alaptétele; a gondosan és szabályosan teljesített munka szerzi meg csak a lélek nyugalma, amelyből az emberi boldogság kis virága fakad. Termékennyé az Istenbe vetett hit teszi, mert a vallást az emberi lélek érzései táplálják és nem a tudás, amelynek fölötté áll. Péczeli elfogulatlan minden felekezettel szemben, vallásos érzése abból a mélységes istenfélelemből nő, amely Gellert odáiban nemcsak protestáns hívőket illetett meg, hanem tiszteletre talált a katolikus bécsi udvarnál is. De nemcsak élete érzelmi és etikai alapjaiban erősödött így lipcei tartózkodása és Gellert munkáinak tanulmányozása alatt, nyomot hagyott Gellert és a Beirägerek iránya irodalmi elvein is. Tőlük tanulta a nemzeti lélek eredeti vonásainak megbecsülését, az ő példájukra hivatkozik, amikor íróinkat magyaros originalitásra buzdítja. Gvadányit magyar Kleistnek nevezi és népies verseit örömmel üdvözli ezért akkor is, ha a finomabb izlés nehezen alkuszik meg gyakori durvaságaival¹. A költészet oktató céljáról is osztja a kor általános fölfogását, ha nem csak innen merítette is. „A poézisnek vége — szerinte — nemcsak az, hogy tesszen, hanem az is, hogy oktasson. A nagy Poéták és Critikusok mindenkor úgy ítéltek, hogy a Poésisnek inkább kell tzelozni az oktatásra, mint a gyönyörködtesre, s a maga határából kitsapó képzelődésnek tartották azt, ha az igazságot és jó erköltsöket meg-sértette“.

¹ I. Péczeli József meséi. Kiadta és életrajzzal ellátta Dr. Takáts Sándor. Budapest, Aigner. 175. l.

Meséiben a kevés alaki és tartalmi eredetiség dacára is megnyilvánul minden vonásával Péczeli lelkivilága. Tanulmányai-ban tudatosan eltér Lafontainetől, aki sokszor „a keresztény Val-lásnak és jó erkölcsöknek rovására gyönyörködtette a megvesz-tegetett szíveket“, sőt nem elégszik meg Gellert békésen meg-megrovó szatírájával sem, mert olyan néha, hogy belőle „a gyenge elmék bünt szívhatnának bé“. Szigorúbb és pesszimis-tább Gellertnél, tanulmányai félremagyarázhatatlan határozottsággal mutatnak a társadalom bűneire, az egyén kártevő erkölcsi gyen-geségeire és egyértelmű, világos utasításokat adnak a jóra. Ezért hosszabb és nehezebb a mesék alapeszméjének kifejtése, tel-jesen különvállik az elbeszéléstől, amelynek gyakran többszörö-sére nő terjedelemben. Mint Gellert, ő is kora viszonyaira, bizonyos körök sajátos eltévelyedéseire, a divat hóbortjaira vonat-koztatja inkább a példázó mesegondolatot, mint általános em-beri hibákra, — és Gellertet követi a tanulság kidolgozásának széles, vitázó modorában is. Egyénisége és költészetének iránya nyilvánvalóan megérezte tehát Gellert hatását, előadása stílusá-ban és tartalmi anyagában azonban főként Lafontaine lett Pé-czeli mestere.

Csak két meséjéről állapították meg eddig a Gellerttől való tartalmi átvételt¹, ennél többre a leggondosabb összehasonlítás most sem találhatott. Gellert „Die Glückliche Ehe“ c. meséjé-nek tartalmát dolgozza föl Péczeli egészen eredeti keretet adva a történetnek az „Egy papagály“ kellemes, bár hosszúra nyúló, verseiben. Gellert egy hitvespár fiatal boldogságát írja le, amely felhőtlen marad életük végéig, — mert alig nyolc nappal házasságuk napja után meghalnak már. A mese ki nem mondott tanulsága kétségbe vonja a lehetőségét annak, hogy tökéletes egyetértés maradjon fenn házastársak között akkor is még, amikor az első szerelem szenvedélye a megszokás által elvesz-tette melegét. Péczeli az ellentétes tétel igazolására ad Gellert meséjének más befejezést s a föltétlen hűség és állandó szeretet létezését hirdeti. Annyira át van hatva a gondolattól, hogy még az ironikus célzás a bűnre és a gyöngeségek gúnyosan pajzán látszólagos megbocsátása is árthat a tiszta erkölcsösségnek, hogy szándékosan szembe helyezkedik Gellert modorával s már a

¹ I. Lázár Béla cikkét. E. Ph. K. 1889. 801—'07. 1.

„Magyar Musa“-ban bemutatott első meséi elé is ezt a megjegyzést iratja: „Tsak nem közönséges hibájok ez a mese-Íróknak, hogy a gyermekek és az együgyű olvasók az ő meséjéből bünt tanulnak. Még ama jó szívű Gellert s a Frantzoknak ama bölts Esópusok Fontán sem kerülték el e hibát egészen“. Az ő meséinek célja ezzel szemben „nem annyira a nevettetés, mint a rossz szokásoknak és bűnöknek írtása lesz“.¹

Péczei egy másik meséje a „Méhek, herék“ szintén csak a mesecselekmény gondolatában mutat közösséget Gellert „Bienen“-jével. Itt a méhek és herék között versengés támad az elsőségért. Bírjuk a pört azzal dönti el, hogy egyetértésre int, mert nem a kötelességek különbözőségében van a végrehajtók érdeme, hanem abban, hogy együttműködve kiki mennyi hűséggel teljesíti e kötelességeket. Péczelinél csak a történet kiindulása ugyanaz. A mese tulajdonképeni tárgyát nem a pör kérdése, hanem a bíró szerepe képezi és ebből folyik a hosszú tanulság is. Miután a méhek és herék vitájuk eldöntésére bírót választanak, ez két hónapig folytatja a pört, sok költséget okoz a méheknek s végül az ő tanácsuk alapján úgy ítél, hogy a méhek és herék ezentúl együtt csinálják a mézet. Mivel azonban a herék e méltányosság ellen is tiltakoznak, a méhek javára dönt. Így kellene itélni minden jó bírónak — mondja a tanulság —, mert:

„Gyakran a törvények az ártatlan perest beszívó örvények.

Igy processus gyanánt a bölts bíró lenne

S tíz-husz esztendőre egy kis ügy nem menne.

De addig pereltünk sokszor mi egy tsigán,

Hogy mikor megnyertük, osztottunk a haján. stb.“

Péczei meséinek idegen tartalmát nemcsak egyéni színezettel tette sajátjává így, hanem korával, saját társadalmával szoros vonatkozásba is állította, miáltal könnyebben kelthetett érdeklődést és találhatott meghallgatásra, amit írói készsége, nyelve csínossága, erőteljes magyarossága is nagy mértékben biztosított. Kortársai nagyrabecsülték s meséit legfőbb dicséretképen Gellert fabuláihoz hasonlították. „Ezeknél — írja Gvadányi — Gellert professor úrnak meséi is egy szörszál vastagságnyiival is sem nem

¹ M. Musa. 1787. 49. l.

szebbek, sem nem jelesebbek“. S egy ismeretlen verselő a szigorú erkölcsű prédikátorhoz e sorokat írta:

„Aesopus és Phaedrus bölcs mérséket írtak
Midőn a Pogányok vad erkölcsöcsel birtak,
Ama szelid Gellert keresztényeknek írt
Kinek is meséin sok érzékeny szív sírt!
Most kijött meséi Péczeli Józsefnek
Orosi mind pogány s keresztény lelkeknek“.¹

A német irodalom kitűnő ismerője, Ráday Gedeon is nagyra becsülte Gellert költészetét. Különösen a versforma tökéletesítése céljából hasznosnak tartotta volna hatását íróinkra s magamatott példát magasabb művészi szempontokat szem előtt tartó fordításra, amely nem érheti be pusztán az értelem visszaadásával, hanem az eredeti költemény alakjához is ragaszkodik és sajátos nyelvi szépségeinek utánzásáról sem mond le. A tiszta jambikus alexandrinusok írásában bizonyára Gellert volt Ráday mintaképe. Első Gellert-fordítását „Egy vén emberről“² ugyan hexameterekben írta még s a szövegen is szabadon változtatott, nemsokára azonban újból „kitsínálva, még pedig Gellert tulajdon rythmusainak módgyára“ és szószerinti fordításban jelentette meg „Az öreg“ címmel az „Orpheus“-ban³. A kettő közül a tiszta hexameterekben folyó fordítás a sikerültebb, míg az eredeti versforma utánzása csak lekiismeretes és nem sima és kellemes is egyúttal.

Ráday szólaltatja meg először magyar nyelven Gellert valóságos líráját is. Két istenes énekét fordította le: „Bitten“ és „Prüfung am Abend“. Az előbbi „Kérés“ címen a Kassai Muzeum II. negyedében jelent meg. Első két szakaszáról joggal írta Kazinczy, olyan szépek, hogy soká csodálkozott rajtuk.⁴ Az isteni dicsőség előtt meghódoló keresztény lélek érzései közvetlen, meleg hangon szólnak e versekből. De mint az eredetiben, itt is ellankad az ódai szárnyalás a két befejező strófában s hatá-

¹ I. Péczeli József meséi. id. kiadás, 222—223. l.

² Orpheus II. 1788. 123. l.

³ u. o. 397. l.

⁴ Kazinczy levele Ráday Gedeonhoz 1789. márc. 14. Váczy id. kiadás I. k. 302. l.

sukat Rádaynál még az is gyöngíti, hogy „versificatiojuk“ is akadózó és nehézkes az első rész csengő jambusaival szemben. „Szorosan Gellert verseihez vagy on alkalmaztatva a Kereszténynek estvéli maga megvisgálása“ is,² mely nyelvi és alaki szempontból szintén fölötte áll azon fordításoknak, amelyeket három évvel később Gellert istenes énekeiből Szűts István adott ki.

„Erköltsi és Elegyes versei“² között nyolc vallásos költeményt és harmincöt mesét közöl. A mesék megválasztásában nem találunk semmilyen vezető szempontot, hangra, formára és a tanulság tartalmára nézve a legkülönbözőbb mesék következnek egymásra Szűts antológiájában. Ha egyforma könnyűséggel közelítenék meg e fordítások Gellert sokfélén alkalmazott előadásbeli sajátosságait, mégis hű és sokoldalú képet nyújthatnának írójuk művészetéről. Miután azonban Szűts is, mint Kónyi, csak a kényelmesebben folyó, szélesen elbeszélő modorban bír néha annyi kifejező erővel és verselő ügyességgel, amennyit az eredeti élvezhető visszaadása megkövetel, fordításainak legtöbbje — bár a korábbi kísérleteknél, Kováts Ferenc fordításait kivéve, tisztultabb, több csínosságra törekvő nyelvről tanúskodik —, mögötte marad a művészi, sőt olykor a világos értelmű előadás szempontjából is a kor irodalmi igényeinek.

Szűts nem ragaszkodik következetesen ugyanazon fordítói elvhez. Hol szabadon — s rendszerint az érthetőség javára — változtat az eredeti szövegen, hol pedig kínos pontossággal ülteti át minden szavát. A fordítás ez utóbbi módjának ritkán látja hasznát az olvasó, mert ami így el nem vész a gondolat szabad visszaadásának esetleges hiányossága által, azt a szorosan fordító szavaknak a nyelv szellemével gyakran nem egyező használata csonkítja meg értelmében. Annál nagyobb fogyatékosága ez Szűtsnek, mert bár a versforma korlátain gyengül el kifejezéseinek ereje s világossága, nem kárpótolja szabatos versalakokkal, amit az értelem ellen vét. Fordításaiban majdnem kizárólag a tizenkettes Sándor-verseket használja, jó ütemű sorokat

¹ Kassai Magyar Muzeum 1788—89. évf. I. 96. l.

² Erköltsi és Elegyes versek; melyek némelly jelesbb német versköltőkől: Gellertből, Hagedornból, Kleiszből, Cronegből és Höltyből fordítottak. Sz. J. által. Pozsonban és Komáromban, Wéber Simon Péter költségével és betűivel. 1791.

azonban szinte csak kivételesen ír. Olykor, mintha a szótag számok egyszerű betartásánál többre nem is törekednék, ütemei vagy egyáltalán nincsenek, vagy pedig erőszakolt szövmetszések folytán rossz hangzásúak. Gyöngéit ő maga is tudja s előszavában szigorúbb bírálattal szemben így menti magát: „tsak úgy kell nézni ezen Munkát, mint az én magánosságbeli gyakorlásimnak gyümölsét: mellyeket én tettem még az oskolai esztendeimbenn“. A korabeli kritika nem is igen méltatta hozzászólásra, pedig könyve terjedelménél fogva és azért is, mert a német irodalom legismertebb termékeit nagyrészt először mutatta be a magyar közönségnek saját nyelvén, nem érdemelte meg a nyilván sorsává lett elsikkadást. Az egyetlen rávonatkozó nyilatkozat Kazinczyé, aki Szűts vállalkozására hívja föl Édes Gergely figyelmét, hogy hozzá hasonlóan ne alkalmi költemények unalomig ismételt témáival foglalkozzék, „hanem szívnek érzéseit, szerelmet, elcsüggedést, örömet, tsintalankodást írjon. Jó példával járt ebben elő egy Anonymus, a ki Wébernél ez idén Stolbergtől, Höltből, Kleistből, Bürgerből fordított énekeket adott ki, noha nem tudom, an faventibus vel invisis musis, mert a munkát még tsak az ujság-levelekből (amelyek épen csak bejelentették) ismerem“¹.

A múzsák kedvezése csak kevészer engedte meg Szűtsnek, hogy aránylag gazdag nyelvét s alapjában egészséges magyarságát művészileg gyümölsöztesse. Helyes érzéke a szavak árnyalati különbségei iránt, szerencsés készsége új szavak s meglepő új értelmet adó összetételek képzésére itt-ott jóleső frisséget hoz nyelvébe, nem nyújt azonban egyúttal olyan formai előnyöket, amelyek ezt a nyelvet versbeli keretek elbirására elég hajlékonyá tehetnék. Így a legjobb fordítások érdemét legfőlebb a beszéd megfontolt, józan egyenessége teszi s nem az a fordulatos elevenség is, amely által épen Gellert modora oly rokonszenvessé válhatott az olvasó előtt. Ezt az általános jellemzést csak néhány sikerültebb fordítás egészíti ki dicséretesebb vonásokkal. Ilyen „Az Informator“, melynek tökéletes hűségét feltűnő műgond s a nyelv szorgos csiszolása művészbé teszi. Sikerülten párosul a szoros fordítás könnyed előadással „Rinsolt és Lucia“-ban is, arról tanúskodva, hogy Szűts nyelve nincsen természetes erő hijján sem s a szenvedélynek néha lendületes

¹ I. Kazinczy lev. Váczy id. kiadás II. 223. 1.

kifejezésre is képes. Ha a fordítás egységes hatását a párbeszéd-ek el-elakadó élettelenisége károsan befolyásolja is, az elbeszélés a könyv élvezhetőbb darabjai közé tartozik. Helyenként Gellert élénkségét éri el a nem szószerint fordított „Ujj Házás-Pár“ s még inkább „Dámétás és Phillis“ enyelgő története, melynek elevenen perdülő, ügyesen nyájaskodó hangját kivételesen változatos rímek és friss ütemek teszik poetikusabbá.

Szűts legfőbb törekvése oda irányult mindig, hogy a gondolat kárt ne szenvedjen s e törekvésének annál inkább fölládozta a forma szépségét, mert a mesék egyetlen célját a tanulásban látta. Ennek lehetőleg nyomatékos kifejezésére fordította a legtöbb gondot s így igen gyakran élénk, zamatos mondatok fejezik be a legformátlanabb elbeszélést is. Keze alatt Gellert tanulságai gyakran megnyúlnak, apró célzások kézzelfoghatóbb alakban jelennek meg (Az édes álom), sőt a tendencia is nem egyszer élesebben színeződik (A Kotsisló) s mikor pl. a földesurak fukarságáról van szó (Az Informator), kemény szavakkal toldja meg Gellert szelíd szemrehányását s oktalan gögjük ellen is kiméretlenül kifakad.

A mesék kedves könnyedségénél közelebb áll Szűts kedélyéhez és írói hajlamaihoz a vallásos énekek pátosza. A könnyörgés, az Isten dicsérete, a tiszta erkölcsösség emelkedett érzései a keresetlenség erejével hangzanak olykor Szűts fordításaiból. Valójában Gellert hangját azonban ezek sem találják el. A bölcseledő okosság és rajongó istenimádat keveréke, mely ez énekeket a felvilágosodás korára jellemző ízzel ünnepélyes szalón-prédikációkhoz teszi hasonlónvá, Szűtsnél alig lelhető föl. Gellert gondolatai a protestáns zsoltárok hagyományos kifejezésformáiba öltöztetve egyéni színüket vesztetten jelennek meg, miáltal nem egyszer elsekélyesednek. Hangulatban is egészen mást nyújtának így a magyar énekek, nem a lélek legmélyéről, töprengő magábaszállással fölkatartott érzések és gondolatok útján istene előtt kítáruló keresztény szívet ismerünk meg bennük, mint Gellertnél, inkább egy dörgő szavú prédikátor szónoklatára emlékeztetnek. Az „Uj-Esztendei — A Halálról való — a Reggeli- és Estvéli Ének“-ben Szűts nem is törekszik szoros fordításra. Külalakban többé-kevésbé utánozza Gellertet, kifejezéseit azonban egyszerűsíti, összevonja s csak ott nem tér el tőlük, ahol Gellert maga is általános tartalmú, közhasználatú fohászokat ír. Több gonddal

és figyelemreméltóbb eredménnyel fordított Szűts Gellert bölcselkedő erkölcsi költeményeiből. Ezekben kevésbé tért ki a tárgy ama követelése elől, hogy egy egészen új ideologia számára a kifejezés ki nem próbált lehetőségeit keresse a magyar nyelvben. Lelkiismeretes munka nyomait mutatják „Az embert-szerető, A keresztény, és A Barátság“ c. költemények még akkor is, amikor a szöveg félreértése s meddő nyelvbeli erőlködések egyes részeit el is torzítják. Legsikerültebb a négy közül „Der Menschenfreund“ hű, de nem szolgál fordítása. Mindig világos, egyszerű és magyaros nyelve az elvontabb filozófiai gondolatokat is körülírás nélkül és találóan képes kifejezni és alig teszi szükségessé, hogy valamit kihagyjon. Szűts szókincsét egész gazdagságában mutatja e költemény. Latinos szavakat alig használ s sohasem azért, hogy nem tudna megfelelő magyart az illető fogalomra, sőt ahol ilyen nem áll rendelkezésére, inkább újjal próbálkozik, semhogy idegennel élne. Eféle szavak, mint származatlan — ungezeugt, szeretetlen — lieblos, szégyenít — schänden, kétségét széleszti — Zweifel schlichten nagy számmal vannak benne, s arról tanúskodnak, hogy Szűts fordításainak legtöbbje nem elégtelen képességei miatt, hanem a ráfordított gondos munka híján, olykor pedig hiányos német tudása következtében maradt tökéletlen.

Az eddig tárgyalt Gellert fordításokétól egészen eltérő, eredeti hangnemben ülteti át Hatvani István mesegyűjteményében¹ Gellert hét meséjét. Gyakran az együgyűség jókedvű hangjában nem Gellert tartózkodó kedélyessége van, amely emberi félszegségekre sohasem mutat annélkül, hogy barátságos szóval ki ne akarna nevelni belőlük, hanem inkább az öregkori, ideálokkal leszámolt életbölcsesség mosolyog, amely a hibákat nem is korholja már, csak mulat ostobaságukon. A javító példaadás másodrendű célja, okuljon tanulságain, akinek szüksége van rá és elég józan hozzá, őt magát az érdekli igazán, ami nevetséges az élet hazugságain s az ember gyöngéin. Ez a szempont vezeti a mesék megválasztásában s ebből az alaphangulatból nyeri előadása sajátos színeit, amelyek Gellert stílusába tűzdelve, az eredetitől élénken különböző köntösét adják a meséknek.

A hét mese között egy sem olyan, hogy különös morális igaz-

¹ Mesék, Hatvani István által. Debreczenben, 1799. Szigethy Mihály-nál. Teleki Sámuel belső titkos tanácsosnak ajánlva.

ságok kidomborítására alkalmas volna. Az élet apró fonákságainak megfigyeléséből keletkeztek s Gellert maga sem elmélkedik értelmükön. Az egyiken azt találja mulatságosnak Hatvani, hogy az önhittség, ha nem talál más dicsérőre, maga kürtöli világgá képzelt érdemeit (Kakuk), a másikon azt, hogy a léha, aki a világ könnyelmű örömeinek él, nem is sejti, hogy a magányos bölcs számára az életnek nemesebb értékei is vannak (Szives látogatás). Furcsa alak a könyvek rideg tudományára büszke, üres lelkű „Polyhistor“ is s — mert nem tehetünk ellene, a bölcs ember mosolyog rajta, hogy a tiszta erény csak álmokképben jár a földön (Szerentsés házasság), hogy az ostoba könnyebben boldogul sokszor, mint a hasznos munkára termett (Haldokló atya), s hogy a fősvény életénél is többre becsüli aranyát (A fősvény gazdag).

Azon kevesek közül valók e mesék, amelyek jelentését a történet magában bírja, s ez a jelentés nem köznapi erkölcs-dogmát hirdet, hanem az emberi természet különösségein nevet vagy a világ rendjének megmászhatatlan igazságtalanságait állapítja meg humorosan, fölháborodás nélkül. Miután szerkezetük egy-sége folytán e mesék Gellert legművészebb alkotásai közé tartoznak, Hatvani a tárgyak közt válogatva, formában is a legjobbra lelt s így fordításaiból az olvasó Gellert művészetének legelőnyösebb, ha nem is legjellemzőbb vonásaival ismerkedhetnék meg, ha Hatvani egyénisége, mely sehol sem kíván a hűséges interpretátor szerepében a háttérben maradni, kevesebb eredeti — s művészileg legtöbbször kártevő — vonással érvényesülne fordításain. Minden meséjének egyéni zamata van, mely még akkor is érzik az egész hatásában, amikor a részek látszólag szorosan követik az eredetit. Legtöbbször azonban tudatosan eltér Gellert szövegétől. Egyrészt azért, hogy a gondolatokat szabadon, magyaros, sokszor jóízű kifejezésekbe öltözteti, másrészt azért, hogy könnyed, sűrű rímekkel összecsengő verselésétől is hordva, jókedvűen, akár fölöslegesen is, megtoldja a párbeszédeket, leírásokat, vagy Gellertnél csak szűkszavú jellemzéseket. Eljárása, amennyi eredetiséget ad fordításainak, annyit ront le művészi értékükből. Hatvani munkáját nem is fordítói érdemeit keresve ítéljük meg méltányosan. Kissé szétfolyó, de nem unalmas előadása úgy hat, mintha játszva, időtöltésből mesélné

el, amire „Gellert atyánknak okosságából“ visszaemlékeznek.¹ S ha eltekintünk a művészi fordítás követeléseitől, Hatvani nyelve, modora nincsen elismerésre méltó vonások híján.

Gellert tömör, szabatos strófaival egybevetve fölösleges köz-

¹ (Szíves látogatás.)

Egy nyíltfejű friss kavallér
Kít a mai világ nevele,
És sok böltseséget elnye,
Mert sebében arany, tallér
Bőven vólt; ki tsak újságot
Hordott magával, s fetsegéssel
Mint valamely szarka tsergéssel,
Hirdetett sok dibdabságot:
Ki soha még akkoráig
Tsak gondolkodni sem tanúla;
Egykor egy bölts Úrhoz járula.
Kit bár addig az óráig
Hirében sem esmerhetett,
De szíves látogatására,
Azaz: maga mulatására
Mégis elmenni szeretett.
Én vagyok igaz szolgája
— Úgymond — az Úrnak, és sajnálom
Hogy könywei között találom!
Talám nics is egy órája

Egész nap melyben múlasson?
Az idejét magánosságban,
Írások között, pusztaságban
Tölti, hogy ne vigadhasson?
Megúnja magát, már látom!
Ime, én tehát barátságból
Beszélgetek a nagy világból
Az Úrral és nem botsátom,
Míg a könyvét le nem teszi!
A bölts, ki eddig nem szólhatott,
Tőle motszanni sem tudhatott,
Mond: talán rosszúl nem veszi
Az Úr, hogy tsak rövideden
Felelek; a magánosságot,
Mint tsendesítő orvosságot,
Én veszem oly édesdeden!
Hogy soha még úgy magamat
Valósággal meg nem únhattam,
Mint mióta arra jutottam,
Hogy az Úr lakja házamat.

(Der gütige Besuch.)

„Ein offner Kopf, ein muntre Geist,
Kurz, einer von den feinen Leuten,
Die ihr Beruf zu Neuigkeiten
Nie denken, ewig reden heisst;
Die mit Gewalt es haben wollen,
Das Kluge närrisch werden sollen;
Ein solcher Schwätzer tritt herein,
Dem Dichter den Besuch zu geben.
O! rief er, welch ein traurig Leben!
Wie? schlafen Sie denn nicht bei ihren Büchern ein?
So sind Sie denn so ganz allein,
Und müssen gar vor langer Weile lesen?
Ich dacht es wohl, drum kam ich so geschwind.
Ich bin, sprach der Poet noch nie allein gewesen,
Als seit der Zeit, da Sie zugegen sind.

bevetésekkel terhelt és zilált a „Vak és Sánta“ fordítása,¹ de magában ez a magyar szöveg élénken haladó előadásával mégis közvetlenebbül és plasztikusabban állítja elénk a cselekményt, mint a mese előző fordításai. Gellert hosszú, okos tanulsága már nem érdekli Hatvanit, rövid négy sorban végez a gondolattal, amelyet Gellert három strófában fejez ki.

Bár a rím kedvéért kavaradó szavak néhány sor értelmét elhomályosítják, egészében érdekes és jellemző képét adja Hatvani gondtalanul ömlő s a nyelven kevés izléssel, de ügyesen uralkodó stílusának „Der Leichtsinn“ fordítása.²

¹ Egy vakon született szegény
De különben izmos legény
Egy sántát hogy előtalált:
Vezess! — úgymond — reá kiált.
Kérésed hogy teljesítsem
Bajodat hogy könnyebbítsem
Barátom? — felel a sánta,
Kit lábsugorodás bánta.
Tudd meg, hogy én sánta vagyok,
Lábsugorodásim nagyok.
De neked ép kezed, vállad
Izmosabb senki sints nálad!

Azért engem a hátadra
Végy fel, tanátslom javadra!
Igy neked leszek vezéred
Örömmel, s velem beéred!
Legkisebb gödröt előre
Megmondok, vigyázok köre
Igy lábért szemet cserélhetsz,
Velem könnyebben élélhetsz!
A vak azért szót fogada,
A sántának kezét ada;
Ki felülvén hátára,
A tanács nem volt kárára.

Von ungefähr muss einen Blinden
Ein Lahmer auf der Strasse finden,
Und jener hofft schon freudenvoll,
Dass ihn der Andre leiten soll.

Dir, spricht der Lahme, beyzustehen?
Ich armer Mann kann selbst nicht gehen;
Doch scheint, dass du zu einer Last
Noch sehr gesunde Schultern hast.

Entschliesse dich, mich fortzutragen,
So will ich dir die Stege sagen:
So wird dein starker Fuss mein Bein,
Mein helles Auge deines seyn.

Der Lahme hängt, mit seinen Krücken,
Sich auf des Blinden breiten Rücken.
Vereint wirkt also dieses Paar.
Was einzeln keinem möglich war.

(Der Blinde und der Lahme.)

³ (A szelességről.)
Az arany idő tájában
Költ egy mese szép formában,

Melly irva van eképen:
E földszinét a szelesség

Minél jobban érdekli a tárgy, annál kevésbbé korlátoztatja magát az eredeti szövegtől, amelyet a „Szerentsés Házasság“-ban idegenből kölcsönzött anyagként szerkezetében és kifejezéseinben egészen önállóan dolgoz föl. Sőt befejező gondolatát, mely a mese értelmét fejezi ki, sem veszi át Gellerttől, hanem maga találja ki az elbeszélés sikerült fordulatát, miáltal meséje már nem fordítás többé, hanem szabad utánzás.¹ Amit bevezetésé-

— Melly emberben fertelmesség —
Egykor ellragyván szépen,
Jupitertől szállást kére,
És midőn a mennyhez ére,
Merkurius meglátván,
Azzonnal hozzá fordula,
Állapotján megindula,
Sőt, szárnyát lebotsátván,
Menten magára ülteté.
Egyszeriben elrepteté
A Páfosi kisededhez,
Mondván a nyilas istennek:
A nagy Úr köszöntvén, ennek
— Kihez, mint vezéredhez
Bizhatsz, mondom, ez hív társnak,
Kit fíjai áldnak Mársnak, —

Ajánlván barátságát,
Általam izeni Néked,
Hogy ennek Királyi széked
Szeresse társaságát!
Ekkor a szelesség nyomban
A Páfosi árestomban
Fojtatván hivatalát,
Azólta a szerelemnek
— Hogy minden veszedelemnek
Mégkóstolja italát —
Azüntelen előtte megyen,
Melly, hogy eképen lett legyen,
Tsak abból is világos:
Mert ki Cupidót tiszteli,
Hogy szelességét viseli
Tzimerül: nyilvánóságos.

¹ A boldogságra két út vezet,
Az értelem és a jó szív.
E drágalátos két nevezet
Mikor páros életre hív,
Boldogságunkat sokasítja:
Mert két lelket eggyé teszen,
Egy akaratra úgy buzditja,
Hogy lehellést együtt veszen.
Ellenben e kettő hijjával,
Ha ki páros életre kél,
Bár kérkedjen méltóságával,
Boldogtalan életet él!
Ez igazságnak valóságát
Hogy annál jobban láthassuk,
Gellert atyánknak okosságát
E meséjében hallgassuk.
A házasság nagy Istenének
Legyen — úgymond — áldott neve
Mert szent jele ő jókedvének
Nekem meglátható leve.

Meglátám azt, amit atyáink
Látni nagyon óhajtottak,
Mellynek nemlétén nagyanyáink
Mint mi, szintúgy sóhajtottak.
Látám — mondom — a boldogságot
Egy szerentsés házaspárban
Lakozni, melly tett méltóságot
Erköltsel benne nagy árban!
A szeretet, a vidám elme
E párt mindenben éltette;
Böls viselet, az Úr félelme
Minden jókkal szerettette.
Értéke mellett bírt szépséggel,
Mely távol a kevélységtől,
Együgyű kellemetességgel,
Megáldva vala az Égtől.
Az elme szép tulajdonságát
Benne sűrűn szemlélhetém,
Úgy hogy e párnak boldogságát
Vele együtt érezhetém!

ben a házasságról mond, ha nem is Gellertből fordítja, néhány szóba összegezve Gellert egész erkölcstanának magvát fejezi ki: az észszerű erényesség az ember boldogulásának legbiztosabb alapja. E vers, nyelvét s folyamatos, világos előadását tekintve, a legsikerültebb a hét Gellert-fordítás között. Jóval nehézkesebb a „Polyhistor“, s erőltetett, szertelen rimjátékával komoly-

De fájdalom! ez áldott képnek	Szemem elől eltűnt egyszerre!
Mennyei ábrázolatja,	Melyből látám, hogy volt álom;
— Hogy ne legyen a földi népnek	Sőt azóta akár merre
A virtusról rajzolatja —,	Nézem e párt; nem találom!

Gedankt sey es dem Gott der Ehen!
 Was ich gewünscht, hab ich gesehen:
 Ich sah ein recht zufriednes Paar;
 Ein Paar, das ohne Gram und Reue,
 Bey gleicher Lieb und gleicher Treue,
 In kluger Ehe glücklich war.

Ein Wille lenkte hier zwo Seelen.
 Was Sie gewählt, pflegt er zu wählen,
 Was er verwarf, verwarf auch sie:
 Ein Fall, wo Andre sich betrübten,
 Stört ihre Ruhe nie. Sie liebten,
 Und fühlten nicht des Lebens Müh.

Da ihn kein Eigensinn verführte,
 Und sie kein eitler Stolz regierte:
 So herrschte weder sie, noch er.
 Sie herrschten; aber bloss mit Bitten.
 Sie stritten; aber wenn sie stritten,
 Kam bloss ihr Streit aus Eintracht her.

So wie wir, eh wir uns vermählen,
 Uns unsre Fehler klug verhelen,
 Uns falsch aus Liebe hintergehn:
 So liessen sie, auch in den Zeiten
 Der zärtlichsten Vertraulichkeiten,
 Sich nie die kleinsten Fehler sehn.

Der letzte Tag in ihrem Bunde,
 Der letzte Kuss von ihrem Munde
 Nahm, wie der erste, sie noch ein.
 Sie starben. Wenn? . . . Wie kannst du fragen?
 Acht Tage nach den Hochzeittagen;
 Sonst würden diess nur Fabeln seyn.
 (Die glückliche Ehe.)

talánul hangzik a „Haldakló atya“ fordítása. A fület és értelmet egyaránt sértő az „Ifjú tudós“ is, melyet pl. e sorok fejeznek be:

„E dolgot az öreg hallgatván,
Tsak azt mondá rövideden:
Mit lehessen édesdeden
Ólvasnód fiam? ha oktatván
Téged, valót kívánsz hallani?
Mivel tudományid nagyok,
E szerént, imé, kész vagyok
Újságokra utasítani“.

A „Kakuk“ hosszabb soraiban inkább elvész a hajszott rímek kellemetlen hangzása. Ez is elnyúlóbb az eredetinel, de bővítései nem formai kényszerből erednek, hanem inkább onnan, hogy Hatvani — mint máskor a nevek magyarosításával — a cselekményt az olvasóhoz közelebb igyekszik hozni azáltal, hogy a Rákosmezejéről, Pest városáról beszél, amikor Gellertnél csak ennyi áll:

„Der Kukuk sprach mit einem Staar,
Der aus der Stadt entflohen war“.

Szükségesnek tartottuk e szemelvények közlését terjedelmük dacára is, egyrészt, mert a legkényelmesebben nyujtanak világos képet Hatvani fordítói sajátosságairól, másrészt, mert ezeket, az előbb tárgyaltaknál nem kevésbé tiszteletreméltó kísérleteket, a kutatás eddig figyelmen kívül hagyta, bár Hatvani könyve, mely a világirodalom legjelesebb fabulistáiból válogatott ötven mesét tartalmaz, második kiadást is ért. Az első tizenhatoldalas előszavában Hatvani tömören, sok történeti ismeret alapján a mese fejlődését ismerteti Quintilianus Hesiodostól a korabeli német meseírókig. A franciák közül Lafontaine-nek jut a legnagyobb elismerés, mert „a halhatatlan Franczia Fabulistának gyönyörűséges meséit a ki nem szeretheti, annak Aesthesis bírására soha jussa nem lehet“. Mellette különösen Richer Henrik méltó olvasásra, míg La Motte-ot csak annyiban említi, „a meny nyíben a Nagy Gellert ötlet la Fontaineval hasonlítván, midőn azt kérdi, hogy mi okból nem tetszhet úgy, mint la Fontaine?“

rá azt feleli: mert, úgy mond, de la Motte egyedül mesterség, la Fontaine pedig valóságos természet“. A „nagy“ Gellert iránt olyan tisztelettel viseltetik, hogy méltónak sem érzi magát dicséretére, mert ő „Németországnak valóságos Cicerója és a Német ékesenszóllásnak tanító mestere; kinek illendő magasztalására elégtelen lévén, többet felőle nem mondhatok“. Utána a „Frideriknek Mársoskolájában fegyvert viselt tanítványa Kleist“, az „együgyűséget lehellő Lichtwer“ és Pfeffel a német meseköltés legérdemesebb művelői, akiknek érdemeit a magyarok közül eddig csak Pétzeli József közelíti meg. Könyvében Gellert mellett Lichtwer és Lafontaine van a legtöbb mesével képviselve, Kleisttől, Richert-től három-három mesét fordít, Desbillons-tól hét, Le Noble-től egy mesét közöl, s a régieket Aesopus, Lukianos, Anakreonból vett szemelvényekkel mutatja be, végül a középkor tanítóköltészete egy St. Cyrillus neve alatt fennmaradt apologussal szerepel. A csinos kiállítású könyv, mely először kísérli meg példák kapcsán egy műfaj fejlődéstörténetét a világirodalomban nyelvünkön szemléltetni, művészi fogyatékoságai mellett is hasznos lehetett s bizonyára kedvelt olvasmánnyá is vált, mert két évtizeddel megjelenése után sem merült még feledésbe, amikor Hatvani István egy tisztelője, Pechata János, „in districtu litterario M. Varadiensi scholarum vernacularum provinciali inspector regius“, az író holta után talált verseivel kiegészítve, újra kiadja a meséket.¹

A Gellert-mesék magyar fordítóinak sorát Hatvani zárja le. Utána következő meseíróink költői eszméiket, az előadás alaki elemeit, a műfajról való esztetikai fogalmaikat már más körökből meríthették, de Gellert egyénisége és munkásságának eredményeivel igazolt példaadó nevelési iránya még folytatólag is követőkre talált. Ebben az irányban igyekezett értékesíteni Kis János azt is, amit a Hainbund költőitől Göttingában s Schillertől a jenai egyetemen tanult. Írói tevékenységének tendenciáival Gellert nyomdokaiban halad, olvasóinak oktatója, nevelője kíván elsősorban lenni. 1815-ben megjelent költeményei nagy részét tanulságos mesék teszik s a „Gyermekek és ifjak tárháza“ (1805) két kötetben igyekszik a szórakoztató tanítás módszerével, az

¹ Hatvani István Meséit újra közre bocsátotta és annak holta után talált verseiből bővítette P. J. Nagyváradon, 1819.

élet, a természet s az erkölcsi világ kérdéseiről fölvilágosítani. Gellert közvetlen hatását azonban csak egy meséje, „A szegény és a szerencse“ mutatja, amelyben Gellert egy nyomorúságban élő aggastyán történetét meséli el, akin nem segít Fortuna kegye, mert nem ismeri föl s nem tud élni ajándékával.

Péteri Takáts József irodalmi munkássága ennél is szorosabb kapcsolatban van Gellerttel. Élete főműve, az „Erköltsi oktatások“, melyről alább lesz szó, nemcsak céljában és fölfogásában követi nagyrészt Gellert tanításait, hanem a tárgyalás módját s szerkezeti beosztását is átveszi gyakran Gellert előadásából, melyeknek fogalmi keretein csak történeti áttekintéseiben tágit. Meséi (1796) ugyanezen erkölcsi világfölfogást tükrözik, alaki tekintetben s tárgyi motívumaikban azonban már függetlenek Gellerttől.

Gellert munkáinak a magyar olvasóközönség körében való elterjedését bizonyára elősegítették e fordítások, valószínű azonban, hogy miután a németül is tudó középosztály képezte a műveltek s az irodalom iránt érdeklődők legnagyobb számát, ezek már előbb s eredetiben is megismerkedtek Gellert könyveivel. Annál inkább így volt ez a kor íróinál s tudósainál, akik Bécs után már korán fölismerték Gellert és a Beiträgerek irányának jelentőségét. Ráday egy erre vonatkozó idézetet azért töröl a Magyar Múzeumnak szánt cikkből, mert egy 1788-ban megjelent német könyvből vette szerzője és „minékünk szégyen volna tsak 1788-ban kijött könyvből aztat kitanulnunk, minémű nagy hasznót tettek a bremái Beytragok Németországban“¹ Időszaki sajtónk, mint a bécsi s a magyarországi német folyóiratok, sok tekintetben okul a „Beyträge“ példáján s még Kármán és Pajor Gáspár szeméi előtt is e folyóirat és angol mintái lebegnek az „Urania“ kiadásában (1794). Az előszóban világosan kifejezett vezéreszméik szorosan Gellerték irányához kapcsolódnak: „Az ízlés a jó erkölcs szülő-anyja. A komor virtus elveszti e nélkül legszebb tulajdonságait, a szépséget, az élet édes-ségét, a tudomány kedveltető használatosságát. Ezt terjeszteni szép hazánkban, a helyes ízlés által még szebbé tenni, boldogabbá az életet, kellemetesebbé a lételt, ez is, úgy véljük, nem ártal-

¹ I. Ráday Gedeon levelét Kazinczyhoz 1788. szept. 22. Váczy id. kiadás II. k. 209. l.

mas igyekezett". E régi kereten belül azonban már az új hatások kerülnek túlsúlyra s az Urania meseíróinak pl. nem Gellert többé a tanítója, hanem Lessing, akinek kötetlen formájában újból az állatmese lép előtérbe. S ameddig a didaktikus költészetnek művelői támadnak hazánkban, Lessing hatása marad állandó, amely mellett — mint Vitkovics Mihálynál ¹ — inkább az ősforrás, Aesopus, ereje tér vissza, mint Gellert befolyása.²

Tudósaink közül legkorábban Szerdahely foglalkozott Gellerttel s nagyszombati tanítványait már 1776 előtt is figyelmeztette nevére, amint ez egy hallgatójának dolgozatából kitűnik, ahol az egyes műfajok esztetikai tárgyalását nagyszámú példa világítja meg s a német meseírók között Gellert és Lichtwer is képviselve vannak.³ Szerdahely azonban nemcsak ismerte Gellertet, hanem 1784-ben megjelent „Poesis narrativa“ c. értekezésének az aesopusi mesét tárgyaló fejezetén Gellertnek a meséről szóló elmélete, Lessing- és Batteuxból merített vonások mellett, nyomot is hagyott.⁴

Batteux izléstanát később Révai Miklós is előszeretettel tanulmányozta. Az előadás fesztelen egyszerűségét s a kifejezés-mód természetességét e tanulmányai folytán tette elsősorban elérendő céljává írói kísérleteiben. Miután azonban e nyugodt mérsékletet igénylő írásmód nem állt természetes összhangban szenvedélyes egyéniségével, elsajátítása nem volt könnyű. Révai olvasmányaival igyekezett tehát az elméletileg legjobbnak ismert izlésben megerősödni s így természetes, hogy Batteux mellett Gellertet választotta mesterévé.⁵

¹ V. ö. Vitkovics Mihály: Meséji és versei. Pesten 1817.

² Az újabb iskolához tartoznak Szentmiklóssi Alajos prózai meséi is, melyek az „Erdélyi Múzeum“ VIII. füzetében jelentek meg. E folyóirat már csak egy németből fordított irodalomtörténeti áttekintésben — korszerű értékeléssel — említi Gellertet: „... ifjúi prózái ötlet szokatlan könnyűsége, kifejezéseiben világossága által közönséges tisztelet tárgyává tették. Csak épen ékesítése nem jött még természetesen, hanem valami feszes és pipere látszott rajta. Gellert morálja egy könnyű gondolkodó munkája, ki mély feszegetésekbe nem ereszkedik“. 1815. évf. III. füzet.

³ L. Weber Arthur közleményét, Magyar Shakespeare-tár. IX. 1916. 287. lap.

⁴ L. Jánosi Béla: Szerdahely György Aesthetikája. Budapest, 1914. 41. lap.

⁵ V. ö. Csaplár Benedek: Révai Miklós élete. 1882. I. k. 345. l.

Amikor Gellert neve s jelentősége már közismert, a nyelv-újításért küzdő íróink is hivatkoznak tekintélyére. Decsy Sámuel, aki pedig „Pannoniai Féniksz avagy a Hamvaiból Fel-Támadott Magyar-Nyelvében“ (1790) egy rég elavult német munka, „Der Neusprossende Teutsche Palmbaum“ alapján dolgozik,¹ is eljutott a nyelvfilozofia kérdéseiben Gottsched és Gellert gondolataiig. A nyelv egységesítésére szükséges tudós társaság alapítását sürgetve, ezt írja: „Gottsched és Gellert a német nyelvben igen nevezetes tanítómesterek voltak, követte is őket az egész világ, de akkor, a midőn már a német nyelvnek fundamentumos reguláit elkészítették s meghatározták a Német tudós társaságoknak tagjai.“² És mikor játékszini előadásokra buzdít, legfőbb érvként arra hivatkozik, hogy olvasói gondoljanak „ama német Ciceronak, Gellertnek nyájas leveleire“ s emlékezzenek vissza, „mitsoda értelemmel volt ő a közönséges játék-nézőhelyekről és játékosokról“.³

Kazinczy „Orthologus és Neologus“ c. cikkében⁴ elvei igazolására a Haller és Gellert s Klopstock és Goethe nyelve közti különbségekre emlékeztetve, már a legújabb német irodalom ismeretében, tárgyilagos értékelését adja Gellert érdemeinek s nyelvét „kedvesen folyó, de beteges erejűnek“ mondja. Ifjabb korában azonban nem maradt érintetlenül érzelmvilága Gellert költészetétől s érdeklődése, melyet atyja s pápai tanára keltettek föl benne iránta, az évek folyamán csak erősödött. Levelezésének sok helye igazolja, hogy főbb munkáit mind ismerte s nagyra-becsülő megértését Gellert műveinek nevelő erejéről különösen a „Pályám emlékezete“ e sorai fejezik ki: „Ha más emberre volt volna bízva nevelésünk s ha subrektorunk, Hellner Illyés, később eperjesi prédikátor, . . . megismertetett volna a Gellert és Rabener írásaival, mivé nem lehetett volna emelkednünk!“⁵. Ha tán rossz pedagógus volt is Hellner Illyés, irodalmi műveltsége a kor színvonalán állhatott s ő is azon lelkes kéziratgyűjtők közé tartozott, akikből e században az általános divat folytán

¹ I. Thienemann Tivadar: Német és magyar nyelvújító törekvések. E. Ph. K. 1912. évf. 79. l.

² I. id. könyve, 190. l.

³ I. u. o., 169. l.

⁴ Tud. Gyűjt. 1819. évf. XI. 22. l.

⁵ I. Kazinczy: Pályám emlékezete, id. kiadás, 241. l.

nálunk is olyan sok akadt. Hellner birtokában volt az a „Gellert s közel húsz nagynevű Német kézírását“ tartalmazó album, amelyről Kazinczy többször megemlékezik leveleiben s amelyben „ich Gellerts Handschrift geküsst habe“.¹ Kazinczy baráti körében is a legismertebb írók közé számított Gellert, akinek költészetében s gondolatkörében szinte gyermekkoruktól fogva otthonosak voltak. Apró, levélbeli megjegyzések vonatkozásai élénken mutatják lelki kultúrájuk e viszonyát s mikor pl. Szentgyörgyi József ezt írja: „Kivánod kedves Barátom! hogy életemnek leírását veled közöljem. Az ugyan igen kitsiny munka s a Gellért Greisjánál nem sokkal fogna többre terjedni“,² vagy Kazinczy a beteg Ferenczy Lajosnak Gellert egy meséjét ajánlja a filozófus gyermekről, „a ki nem akart a hógödörbe ugrándoyni, tartóztatta tőle az öccsét s ugyan azt csinált“,³ e maguktól adódó reminiscenciák a valamikor elsőként szerzett s a lélekben maradandó erővel elhelyezkedett benyomásokra mutatnak vissza. Ilyen bensőségebb természetű Gellert költészetének egyes íróink önálló alkotásaiban is érvényesülő hatása, melynek vázolását egy következő fejezet kíséri meg.

2. A színdarabok fordításai.

A Gellert-fordítások második, jóval kisebb csoportját néhány színpadi kiséretének fordításai képezik. Történeti jelentőségük kevés, színpadi irodalmunkra nem voltak hatással. A lefordított darabok magyar nyelven való megjelenésükkor már korszerűtlenek voltak s így nem szolgálhattak az utánpótlásra ösztönzésül. Gellert színműveinek a színpadon való életüket technikai fogyatékoságaik csak kevés időre biztosíthatták. Németországban a közönség tetszése addig tarthatta műsoron e darabokat, ameddig tendenciáik a kor erkölcsi fölfogásában mintegy szükségletet elé-

¹ I. Kazinczy levelét, 1808. május 6. Váczy id. kiadás, V. k. 423. l. Crudi Dániel (szül. 1735. megh. 1815-ben) pozsonyi evang. lelkész és superintendensnek is volt ilyen albuma, melybe Gellert a következő emléksorokat írta: „Vnus dies bene et ex praeceptis sapientiae actus peccanti immortalitati est anteponeendus. Cíc. Mem. c. scr. C. F. Gellert. Lipsiae d. XX. Mart. CDDCCLIX“. l. Bleyer Jakab: Gottsched hazánkban, 142. l. jegyzetét.

² I. Kazinczyhoz 1810. aug. 8.-án írt levelét. Váczy id. kiadása, VIII. k. 47. l.

³ I. Váczy kiadása VI. k. 21. l. közölt levelét.

gítettek ki s az addig nélkülözött nemzetibb elemek egyelőre elégséges vonzóereje ébren tarthatta az¹ érdeklődést irántuk. De már a bécsi színpadok programján inkább csak néhány mese-motívum dramatizálásával van képviselve Gellert neve s a mi pozsonyi majd pesti német színészetünk sem igen veszi hasznát darabjainak. Amikor tehát a magyar színpad, mint a drámai alkotás legelevenebb ösztönzője, megnyílik, Gellert a színház számára jóformán elfeledett író, természetes tehát, hogy első eredeti drámai kísérleteinkben már nem juthat példaadó szerepe.

A színpad kulturális és nyelvi jelentőségét Bécs és a hazai német színészet sikere tette a cselekvésre tüzelő eleven tudattá művelődésünk harcosaiban. A magyar játékszín keletkezése és kialakulásának első szakaszai a legszorosabb kapcsolatban vannak a pesti német színházi élettel. A legközvetlenebb tanulságokkal a német színpadok szolgáltak. Színészeink ezt az iskolát járják az előadások rendezésében ép úgy, mint a játék stílusában s a színre kerülő darabokat első sorban a német sűgőkönyvekből fordítják le. Ezen az úton jut az egyetlen Gellert-vonatkozású darab a magyar színpadra: az „Arany idő vagy Jnkle és Járíko“. Fordítását Kocsi Patkó János készítette 1799-ben valamely német szövegkönyv alapján. Jnkle és Yariko történetének egy drámai földolgozása már 1783-ban szerepel a pesti német színészet műsorán, 1801-ben „Indianisches Ballett“-ként kerül ismét színre s magyar nyelven hét évvel később is föllevenítik megint. Gellert névével e darabok csak annyiban függnék össze, hogy közös tárgyukat, az ártatlan vadleány szomorú végű, régi történetét, mely a „Spectator“ fordításai révén lett ismertté Németországban, Gellert elbeszélése terjesztette el a legszélesebb körökben, annyira, hogy 1768-tól 1807-ig hét német drámai földolgozása készülhetett. Yariko gyászos sorsa a naivabb olvasóközönségben olyan részvétre talált s gonosz európai szeretője, aki azzal hálálja meg a vadleány önfeláldozó hűségét, hogy rabszolgavásáron eladja, olyan erkölcsi fölháborodásra adott okot, hogy Gessner és Bodmer ezeknek az egyszerűbb kedélyeknek megnyugtatóására szükségesnek látták szerencsés befejezést írni a történethez¹.

Ez a negatívum, hogy Gellert sem a magyar színpadon

¹ I. Goedecke: Grundriss, IV², 10. és 39. l.

nem jelenik meg, sem drámairodalmunk nem érzi hatását, miután a bécsi színműírásban sem érvényesült már, szintén azon érveink közé sorolható, amelyek világában irodalmunk kezdő irányait úgy formában, mint tartalomban s a literaris élet minden vonalán Bécs közvetlen vagy közvetett hatására vezethetjük vissza.

Az az áramlat, mely Gellert néhány színdarabját irodalmunkba hozta, annélkül, hogy a színpadot érintette volna, nem is a színház mozgalmaiból indult, hanem azonos az eddig tárgyalttal, amelynek a regény és a mesék fordítását köszönhetjük. Gellert drámai művei felé azon íróink nyúltak, akik költészete egyéb ágainak is tisztelői voltak: Sz. Sándor István, a regény s egy pásztori vers fordítója és Szentjóni Szabó László, akinek egész lirája Gellert hatásától vette alapszínét.

Az ő választásuk sem esett Gellert drámairodalmi munkásságának java termékeire, ahol egyénisége, stílusa, céljai teljesebben jutnak érvényre, hanem pásztorjátékait választották, amelyekben maga is utánzó, mert ezek idillikus világa jobban megfelelt ízlésüknek, mint a többi darabok főérdemét tevő reálisabb milieu-rajz. Mindketten lefordítják „Das Band“-ot és Sándor István „Das Orakel“-t is, mely külső alakjára nézve szintén a pásztorjátékokhoz hasonlít és Poullain de Saint Foix ugyanilyen című utójátéka alapján készült. Földi „Lucinda“-ja, mely szintén „Das Orakel“ fordítása, elveszett. Földi énekelhető, dallamos szöveg írására akart vele példát adni s a „szabad verset“ nyelvünkben meghonosítani.¹ Sándor István két fordítása között nyolc esztendő telt el s ez az idő nem múlt el jótékony hatás nélkül írói képességeire, amelyek „Das Orakel“ átültetésében magasabb színvonalon jelentkeznék. A „Juhászi Játék“ 1778-ban a Svéd grófné fordításához csatolva jelent meg s vele egybevetve készebb és egységesebb munka. A regény a mindennapi élettel több vonatkozásban álló tárgyat dolgoz föl, leír, elbeszél, jellemez, párbeszédekben eleveníti meg az alakokat s a történet egyes részeit, előadása a próza különböző eszközeivel dolgozik, amelyeket a magyar elbeszélő nyelv addig nem alakított még ki. Egészen új tér volt, amelyen Sándor István erejét először kipróbálta s hogy mennyivel nehezebb volt a föladat, mint ahogy bizonyára ő maga gondolta, mutatja fordításának teljes sikertelensége. A

¹ Lásd e dolgozat 56. lapját.

pásztori költemény ezzel szemben sokkal szűkebb tárgyi és érzelmi korlátok közt mozog, sokkal kevesebb reális vonatkozás kifejezésére kiművelt nyelvet követel. E gondolkör számára inkább készen volt a nyelv frazeológiája, a fordító így eleve otthonosabb lehetett benne, elsősorban ezzel magyarázható tehát, hogy a „Band“ fordítása annyival sikerültebb. Sándor István a fordító főfeladatát az eredeti szöveg lehetően szoros visszaadásában látja. Ez a fölfogás magasabb művészi szempontokról nem is tud. A gondolat szolgai fordításában a két nyelv szelleme közti különbségek kiegyenlítetlenül maradnak, stílus és hangulat az ilyen fordításban tehát nem lehet. Miután pedig a fordított darab élvezhető költői értékét épen nyelve teszi csak, a „Juhászi Játék“ száraz és érdektelen s előnye a regény fordításával szemben, hogy jóval hibátlanabb magyarsága és egyszerűbb kifejezései folytán legalább érthető. Versei lapos, élettelen ünnepélyességgel folynak, amelyek között nem érezni a beszélő személyek jelenlétét. Elbeszélő költészetünk tradicionális stílusa ez, melyet Sándor István a „Felelő bálvány“¹ fordításában se tudott még kielégítően a dráma követeléseivel alkalmazni. E munkájáról mégis joggal van jobb véleménye magának is amikor a kritikáról való fölfogására is jellemzően e hexametert írja előszava végére:

„Róllam bár mit akar tartson nyelvünknek irigye,
El nem ijeszt, szégyenbe nem ejt, nintsen mibe árton.
A művelésében nyelvünknek, hogy így igyekeztem,
Jól tudom, hogy majdan ez iránt elegenden megítélnek.
Arról ők tegyenek: keveset gondolok azokkal,
Mindenben gántsot kiknek kijegyezni szokások“.

Grammatikailag tisztább nyelve világosságát nemcsak bőbeszédű körülírások árán éri el. A szószerinti fordítás kevésbé árt a kifejezések természetes hangzásának. Olykor egy-egy monolog színesen, élénken halad s a párbeszédek is közvetlenebb, életteljesebb képet adnak a cselekményről. A játék első és harmadik jelenete a legsikerültebb, a többiek fordítása helyenként

¹ Rabnernek szatirai vagy-is gúnyoló Beszédei — Gellertnek egy vígjátékával egyetemben. Fordította: Sz. Sándor István Pozsonyban, Füs-kuti Landerer Mihály költségeivel és betűivel. 1786.

ellankad s csak a végjelenet kis korusában adja Sándor István megint a tőle telő legjobbat nyelvben és verselésben egyaránt :

„Szerelem! a te sok hízelkedésidet,
Szerelem, a te sok szem-fényvesztésidet
Ki az e világon, ki el-kerülhette?
S meg-ejteni magát a ki nem engedte?

Te tanítod némán a szerelmeseket
Sóhajtások által tenni beszédeket,
S az ő Mátkáikkal szavokat érteni,
El-tsábítás miatt másoktól félteni.

Te vagy győzedelmes földön mindeneken,
Valamint ifjakon, szintűgy öregeken,
A bűbájost is csak egyedül te győzöd,
Az ő mesterségét mindég megelőzöd“.¹

A szolgai fordítás nyűgétől szabadultan egészségesebb, eredetibb hangot talált Szentjóni Szabó László „Das Band“ átültetésére. Fordítása egyéniségére, hajlamaira s a fordított darabról való fölfogására is fényt vet. Már választását is a pusztá tetszésnél mélyebb okok határozták el. Fogékonysága az idill-költészet hangulatai és tárgyai iránt természetéből folyt, a magányt s a falu csöndjét kedvelő kedélye az élet egyszerű szépségein pihent meg legszívesebben, a költészetben is ezek kifejezését kereste tehát első sorban. Az idillek és pásztorjátékok világában így a valóság idealizált mását látta, amelyben az emberek lelkét csak ártatlan örömök, szelíd bánatok, a szerelem nyájas indulatai, jóság és nemesség töltik el. E költészetnek csalóka rokonságát a természettel még inkább érezhette „Das Band“-ban, melynek apró realitásaira maga Gellert hívta föl a figyelmet.

¹„O Liebe! deinen Schmeicheleyen,
O Liebe! deinen Zaubereyen
Kann kein beseelt Geschöpf entgehen.

Du lehrst den stummen Mund der Blöden
Mit ihren Schönen seufzend reden;
Und ihre Schönen sie verstehn.

Du kannst das Alter selbst gewinnen;
Die Macht der grössten Zauberrinnen
Kann deiner Macht nicht widerstehn“.

„Das Band“ — mondja írója — nem a francia pastourellek szabályai szerint készült, inkább arra szolgálhat ifjú költőknek mintául, hogy a tiszta pásztori költemény milyen ne legyen. Alakjait nem emeli ki az élet közönséges viszonyai közül egy eszményi világba, amelyet a természet és az emberi lélek lehető tökéletes szépségeivel rajzol a költő, hanem meghagyja őket valóságukban hibáikkal együtt. A józan, óvatos anya, a dolgos, derék, tisztalelkű szerelmes leány, becsületes, jóérzésű kedvese s az egész pajkos, enyelgő fiatalság a falu jólismert alakjai. Nem ragyogó kék ég alatt, illatos völgyek árnyékában, zsongó patakok mellett élvezik egy nem földi lét harmoniáját, hanem dolgoznak, szeretnek, szomorkodnak, féltékenyek és indulatosak, mint az élet köznapi teremtményei. Nem is történik velük semmi, tehát a darab, mint a természet hű másolósa, a drámai cselekmény követeléseinek sem felel meg.

Szabó László fordításán Gellert e megjegyzéseinek nyoma van. Gálos Rezső föltevését, hogy a fordítás alapjául Gellert műveinek 1784.-i kiadása szolgált, melyben először jelent meg a „Band“-hoz írt előszó, nemcsak az teszi valószínűvé, amire Gálos figyelmeztet,¹ hogy az ott említett szerkezeti hibákon próbál Szabó László a nyolcadik jelenet elhagyásával javítani, hanem még inkább az, hogy a darab személyeit a nyelv eszközeivel maga is lehetőleg eleven, valóságos lényekként igyekszik rajzolni. Az első esetben kevés hasznát látta a „Pántlika“ annak, hogy fordítója Gellert önkritikáját ismerte, mert szerencsétlen tanulságot vont le belőle. Gellert fölöslegesnek mondja a második és negyedik jelenetet, melyekben nem történik semmi s ezért a cselekmény haladását megakasztják. A másodikban lép a szerelmes Galathea anyja a darabba s bár csak a történet külső szemlélőjeként szerepel, nem lehetett teljesen elejteni, miért is a nyolcadik jelenetben újra van egy párbeszéde, hogy ezzel mintegy befejezze sétáját, melyet a darabon keresztül tesz. Szabó László ezt a nyolcadik jelenetet kihagyta, lefordította azonban az ép olyan közömbös másodikat, mely az előbbi nélkül a „Pántliká“-ban tisztára a levegőben lóg. Több sikerrel hasznosította Gellert másik gondolatát az alakok természetes jellemzéséről s ami-

¹ V. ö. Gálos Rezső: Szentjóni Szabó László Gellert fordítása. E.Ph.K. XXX. (1906) évf. 355—62. l.

kor egyszerű, zamatos magyarsággal beszélteti a Myrtilleket és Montánokat, érdemes és eredeti munkát végzett. Épen ez az eredeti, természetességre törekvő nyelv azonban megváltoztatja a darab hangulatát. Gellert alakjai természetes életét a párbeszéd tartalmával, mely a falusi élet mindennapi, apró dolgairól szól, akarja csak érzékeltetni, nem keveri azonban hangjukba a közönséges beszéd szavait. Személyei tesznek ugyan olyat, ami nem fér össze az ember eszményi tökéletességével, de amit mondanak, soha nincs az igazi pásztorjátékok választékos eleganciája és kecses bája hijján. Szabó Gellert intencióin túlmegy. A köznapi élet beszédmodorát utánozza, a népnyelv sajátos, eredeti fordulatait keresi s így Gellert finom, gyöngéd szavú verseit jóízű, természetes, olykor nyers kifejezésekbe egyszerűsíti. Helyes stilusérzékre vall Pálóczi Horváth Ádám feleségének nyilatkozata a „Pántliká“-ról, hogy „fordítója annyira el ment a némettől, hogy alig ismertem rá, ... azt a szelíd Gellert munkáját igen vad szókkal fordította“.¹ E hang Döbrentének sem tetszett, s bár Kazinczyhoz írt levelében (1811) elismeri, hogy az idillekhez „Szabónak lett volna lelke, de a ludas kása, a sok igen közkifejezés elcsúfítja“. A fordítás nem a darab szövegén tesz lényeges változtatásokat, bár helyenként tömörebben adja vissza, másutt meg bővíti, hanem levegőjének árt s az egész hatását változtatja meg tösgyökeres szólásaival. Magában ez a nyelv eleven, kellemesen folyó, olykor csiszoltabb is, s a jóítemű, változatos rimekkel összezsengő Zrinyi-sorokban a verselés olyan könnyedségét éri el Szabó, mint későbbi munkáiban csak ritkán.

A „Pántlika“ 1783-ban, vagy valamivel előbb, Nagyváradon készült. Megjelenése az „Orpheus“-ban tervbe volt véve,² de elmaradt. A pesti színtársulat is csak programjába vette föl: „Kazinczy Hamletje után elő fogják adni Sz. Szabó László Gellertnek Pántlikáját versekben“, nincs azonban adatunk rá,

¹ I. Kazinczy lev. Váczy id. kiadás I. k. 527. I. Horváth Ádámné műveltségére jellemző, amit férje ír róla Kazinczynak 1789. ápr. 8-án, hogy „nagy könyvbúvár — — kritizálta Klopstockot, már Trenk minden munkáit átolvasta, a múlt esztendőben pedig leginkább Gellert, Rabnert és az Eleveszett Paradicsomot olvasta németül“. L. Váczy id. kiad. I. k. 316. I.

² I. Orpheus. 1790. I. II. és III. boríték.

hogy tényleg színre került volna.¹ A pásztorjáték már időszerűtlen volt, mikor hozzánk eljutott, hisz „második hazájában a Sturm és Drang régen elsöpörte és szülőföldjén a versaillesi idilleket jó időre a történelemből is kitörölte a forradalom”.² Batsányi pártfogoltja iránt való érdeklődésből foglalkozott a „Pántliká”-val s javítgatta nyelvét, helyesírását, dialektikus sajátosságait és verse-lését, a „bajszos, csombókos” magyarságú Horváth Ádámot pedig, aki nem is értett németül s a régi klasszikusok rajongója volt, nyilván a dráma csinált, görögös világa kapta meg főként, mint Császár mondja.³ Örül Szabó Lászlónak, hogy „ő is elkapta Gellért jobbjáról Eratót mint Kazinczy Gessner karjai közül”,⁴ de a darab szerkezeti hibáit szigorúan megbírálja, sőt arra gondol, hogy „az egész Pántlikát Seneca szerint egy igazi játékformába”⁵ öntse. E tervét ugyan nem hajtotta végre, de a cselekményből kórus gyanánt hangulatos, friss ritmusú pásztori éneket írt, amelynek szerkezetét érdekessé teszi a történet egyes részeit elbeszélő három-három sor után állandóan visszatérő refrén, mely csak az utolsó strófában változik s ügyesen kifejezi a darab enyelgő hangulatát és játékos kifejlését:

„Fillis kezét valami meg-sértette,
Az fájt neki, mikor Montánt féltette
Mégis, ha Montánt keresik, azt mondja:
Hogy ő néki a Pásztorra mi gondja“.

És végül:

„Fillis a pert tsókkal félbe szakasztja,
Mirtilt, Dorist nevetésre fakasztja,
Nem mondja már; sőt ellenben azt mondja:
Hogy ő neki a Pásztorra van gondja“.

A „Pántlika” hatásáról nem beszélhetünk tehát s Sándor István kísérletei ennél is kevesebb figyelmet kelthettek.

¹ 1. Bayer József: A magyar drámairodalom története. 1897. 146. l.

² 1. Sz. Szabó László költeményei. Életrajzi bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva kiadta Gálos Rezső. R. M. K. 26. sz. 27. l.

³ 1. Császár Elemér id. értekezése 39. l.

⁴ 1. Kazinczy levelezése Váczy id. kiad. I 494. l.

⁵ 1. u. o. I. k 502. l.

Drámai irodalmunk színpadra érett alkotásokig még soká nem emelkedik ugyan, de miután könyvdrámáink is főként a színház révén divatossá vált példákat igyekeznek követni, ezekhez sem juthatott már el Gellert hatása. Az egyetlen motívum, amely többszörös földolgozásra talált irodalmunkban és Gellertnél is megvan, a külföldieskedő alakja. Ezt a típust azonban nem Gellert teremtette meg s nem is ő adta jellemrajzához a legerőteljesebb vonásokat. A „Los in der Lotterie“ Simonjának Holberg Jean de France-ja az őse, s az erkölcsjavító tendencia, mely egy rokonszenves, egészséges gondolkodású kontrasztalak szerepeltetésével tiltakozik a divat ereje s a kultúra színes mázával kevélykedők ellen, már Gottschedné „Hausfranzösin“-jében is kifejezésre jut. Újból és rikítóbb színekkel festette a külföldieskedőt Kotzebue a „Kind der Liebe“-ben, s alakja előfordul Weisse Félix Keresztély „Der Misstrauische gegen sich selbst“ c. darabjában is. Nálunk Pállya István „Pazarlay és Szűkmarkossy“-ja óta ismert típus lehetett. Később több fordításban is megjelenik,¹ s mikor Kisfaludy Károly a magyar viszonyok közé állítja, már kiterjedt irodalmi rokonságát ismerhette. Gellert Simon-ját e típus különböző rajzai között nem ajánlja sokoldalú jellemzés különös ereje s így kevésbé valószínű, hogy Kisfaludy Károly, ha ismerte is, különös hasznát vette volna a Gellert-féle mintának. A Kisfaludy Sándor „Dárday-ház“-ában megjelenő külföldieskedők már közvetlen leszármazottjai Széllháznak. Hogy jellemzésüket néhány olyan vonás is kiegészíti, amelyek Gottschedné, Gellert és Weisse külföldieskedőiben is megvannak, mint pl. az, hogy a francia erkölcsök könnyelmű fölfogását hangoztatják a női erényekről s különösen a házasságról, megengedi ugyan a föltevést, hogy Kisfaludy Sándor e német darabokat ismerte,² nem szolgál azonban alapul arra, hogy éppen Gellert hatását lássuk benne.

Kisfaludy Károly után a drámai alkotás irányítására mind inkább döntő erejű tényezővé válik a fejlődésnek induló drama-

¹ Verseghy „Szerelem gyermeke“, Bartsai László „Jártas-költés völegény“, majd pedig eredeti darabokban is, mint Csokonai „Tempefői“-jében s a Kármán-féle „Modi“ c. dialogusban.

² V. ö. Zolnai Béla: Szigligeti „Szökött katoná“-jának külföldi elemei. E. Ph. K. 1914. évf. 184. l.

turgia és színházi kritika is. Miután pedig Kölcsey már Lessingre hivatkozik, „kinek férfias szava a francia bábockákat hazája theatrumaiból elijesztette“¹ s Bajza esztetikája is Lessing, Herder, Schiller, Goethe, Jean Paul és Schlegel elméletein épül, természetes tehát, hogy Gellert bágyadt drámai műzsjátát mindenkorra eltemeti a feledés s az idő nem igazolta vígjátékai előszavának e mondatát: „Die Welt muss ohne diess etlichemal austerben, ehe eine Schrift das gewisse untrügliche Siegel ihrer Güte und Schönheit erhält“.

Csak irodalmunk egy névtelen dilettánsa, Pósfalvai Tullok Mihály lel rá megint évtizedek múlva német irodalmi olvasmányai között s tartja érdemesnek a kortól régen elmaradt ízlésével Gellert egy darabjának lefordítását. Tullok Mihály 1780 körül született. Zalavármegye esküdtje volt, jogtudománnyal, gazdászattal foglalkozott. De a pihenés óráiban érdeklődött az irodalom iránt is, Mikes leveleit, Dugonics szindarabjait olvasgatta és német drámák fordításával szórakozott. A zalai vármegyeház számára a múlt század harmincas éveitig a legutolsó irodalmi divat Kotzebue színművei voltak. Ezeknél újabbat nem ismerhetett Tullok és jobbat a régebbiek közül is alig. Kéziratban fennmaradt fordításai között három Kotzebue-darab van, „Az Intermezzo“, „Hermann és Tusnelde“ és „Az estvéli órák“, Schrödernek „Der Ring“ c. vígjátéka s „Die kranke Frau“ Gellerttől. A darab a „Los in der Lotterie“ egy epizodikus motívumának (a tettetett betegről) elnyújtott földolgozása. Tullok fordításában „A Beteg Asszony. Egy Után-játék“ a címe, melyet „Gellert után Németből magyarosított P. T. M. Szentmihályi Harsában 1834“. A fordítás hűsége és folyamatos dialogusai mellett főleg magyarosításra erősen törekvő nyelvvel érdemel figyelmet.²

3. A mesék és erkölcsi költemények hatása.

Az önálló alkotásra még erőtlen irodalmi törekvések koránálunk körülbelül a század utolsó évtizedéig tart. A kezdő években természetszerűleg legszorosabb literáris életünk kapcsolata

¹ I. „Körner Zrinyijéről. Birálat. Irta Kölcsey Ferenc. (1826.) Olcsó Könyvtár 142—44. sz. 167. l.

² L. Magassy Antal cikkét, E. Ph. K. 1901. (XXV.) évf. 390. l. A kéziratot a fennálló viszonyok között nem volt módomban megszerezni.

Bécsnél. A megújódást ugyanazon erők kezdeményezik nálunk is, mint ott, s a gyermekkor első lépéseiben irodalmunkat ugyanazon irányok és egyéniségek vezetik nálunk is, mint Bécsben. Gottsched reformjainak hatását, mely Bécsben kézzelfogható eredményeket teremtett, hazai irodalmunk elkésetten s — bár a szellemi fejlődésnek alapvető föltételeként — inkább ezen eredmények közvetett, már átdolgozott formájában érezte meg. A második nagy egyéniség, aki — legalább egy időre — a német irodalom középpontjában állott s ugyanilyen jelentőségre jut Bécsben is, már nemcsak iránya elvont s a megindult fejlődést gyökereiben tápláló eszmei tartalmával hat, hanem egyes munkáival közvetlenül is, aminek oka az, hogy amikor a befogadásra alkalmassá válik szellemi életünk, Gellert költészete még eleven erőként hat Bécsben, nem úgy, mint Gottsched gondolatai, amelyek absorbeálva első hirdetőjük nevét elfeledtették. Így egy egész nemzedék irodalmi műveltségének mintegy alapszínét adja a Gellert-féle gondolatkör. Irodalmunk első stádiumában, a fordítások korában, ez úgy nyilvánul, hogy az ő munkái felé nyúlnak legtöbbször íróink, s később abban, hogy új, vonzóbb áramlatok hatása sem tud jó időre olyan elhatározóvá lenni rájuk, hogy önállóbb kísérleteikben végleg elforduljanak tőle. Nem csak gondolatai, egyszerű, kellemesen egyensúlyozott világnézete s esztetikai elvei voltak könnyen elsajátíthatók, hanem kedélyvilága, költészetének érzelmskálája sem tett az utánzó számára különösen genialis diszpozíciót szükségessé. Ez magyarázza, hogy a megújódás irodalmának második írói nemzedéke, Ányos, Szentjóni, Verseghy is Gellert befolyása alatt maradnak, amikor pedig már jóval erőteljesebb új hatások is utat találnak az alkotás irányítására.

Németországban a fejlődés, mintegy reakcióképen a megelőző irányzatra, hódította meg a szellemi élet új tereit a költői alkotás számára s pl. a Klopstock követőiből alakult göttingai „Hain” irodalmi céljaiban s eszközeiben semmi közösséget nem mutat a lipcseiek és Gellert tendenciával s szelíd formáival. Hasonlóképpen volt Bécsben is. A bardok ugyan Gellert tanítványaiként indulnak el költői pályájukon, de az utánuk következő iskolákat már nagyobb időbeli távolság választja el tőle s ezért nem keverednek bennük ennyire heterogén elemek. Nálunk azonban, mint már hangoztattuk, arasznyi időben, szinte

egymásra torlódva érték íróinkat az élet s a művészet legkülönbözőbb szemléletéből sarjadt irodalmi áramlatok, s ezek között az első, melynek legtöbb ideje volt meggyökerezni, csak veszíthetett erejéből, de nem kerülhetett egykönnyen a lelkek elintézett élményei közé.

Ezen kívül még egy ok magyarázza irodalmunkban az esztetikai gondolkodás és ízlés bizonytalan ingadozását, melynek folytán nem beszélhetünk az irodalmi alkotások egy összefüggő, fejlődést mutató láncáról e korban, hanem csak tapogatózó, a ködöt lassan oszlató kialakulásról: az elmélet és irodalmi kritika teljes hiánya. A német szellemi élet általános tünete, hogy különböző ágainak fejlődése egy időben megy végbe s párhuzamosan halad azok gondolati igazolásával. A költészet terén az esztetikai reflexió és kritika produktív föltétele lesz az alkotás folyamatának, mert visszahatol az emberi szellem azon mélységeibe, amelyekből az alkotás maga veszi föltételeit. A német poétika miután az alapvető külföldi elméleteket sajátjává tette, szinte autochton fejlődött s vele együtt jutott egyre új csapásokra a költészet is. Ezzel szemben nálunk a költői művek közvetlen útján átszármazott hatásokat nem kíséri, nem erősíti világító párhuzamban a teoria. S így pl. azon költőink is, akik a „Hainbund“ és a Musenalmanachok tanítványai már, a költészet elméleti kérdéseiről csak Batteux szempontjai és megállapításai szerint dolgoznak. És ezáltal nem vérükké vált meggyőződés alapján csatlakoznak íróink valamely költői irányhoz, hanem szinte véletlenül s e véletlenül belül nem érvényesülhetnek jellegzetességet adó erővel egyéni hajlamaik sem. Századvégi íróink között egyedül Ányos az talán, kinek költészetén a hangulat s fölfogás bizonyos mértékben következetes, természetéből meghatározott egysége vonul végig. Utánérző volt ő is, de őszintébb mint mások s azért igazabb és közvetlenebb is. Amit másoktól átvesz, nemcsak külsőleg sikerül sajátjává tennie; az idegen érzés vagy gondolat nem költői requisitum a számára, melyet alkalomadtán felhasznál, hanem felszívódik a gondolkodásába és ezért újból kifejezve, az eredetiség hatását keltheti. Ilyen Barcsayhoz írt levelének alábbi helye, melynek tárgyi és hangulati összefüggésére Gellerttel Császár Elemér figyelmeztet.¹

Kitanultam immár szívem titkaiból

Ezt a gyengeséget: hogy még fájdalmiból,

¹ I. id. értekezése függelékét: Gellert. IV. pont.

— Kik kétségben ejtik az érzékenységet —
 Még onnan is gyakran szí gyönyörűséget.
 Ez már nagy fortély a szent végzéseknek,
 Kik úgy rendelték el sorsát embereknek,
 Hogy ennek terhei el ne nyomják őket,
 Kínoknak is adtak titkos örömeket“.

A gondolatot Gellert egy értekezése „Von den Annehmlichkeiten des Missvergnügens“ tárgyalja. Miként ételeinket az éhség magában kellemetlen érzése teszi igazán ízletessé, akként a lélek fogékonyságát az öröm és élvezetek iránt a szomorúság s a gondok őrzik meg. A remény kellemes ösztöne is veszítene édességéből, ha nem kísérné állandóan a rossztól való félelem. Ezért mondhatjuk, hogy „die meisten Arten von Missvergnügen entweder zu einem Vergnügen werden, oder doch bey ihrer Bitterkeit noch mit einiger Anmuth vermischt sind, oder das darauf folgende Vergnügen desto schmackhafter machen, — — und so scheint es, dass wir selbst in dem Missvergnügen eine Art von Wollust finden können.“ Ányos e gondolat költőibb kifejezését is megtalálhatta Gellertnél, a VIII. ének e szakaszában :

„Soll ein Trank unser Herz recht kühlen,
 Muss man erst Durst und Hitze fühlen ;
 Und das Glück der Tage
 Rührt erst recht nach einer kleinen Plage“,

de miután nem használ képet a kifejezésre, s az idézett levélrész néhány szava is a prózai szövegre emlékeztet, valószínűbb, hogy ezt ismerte.

Ányos a Musenalmanachok tanítványa. Költészetük ábrándos természetének megfelelő elemeivel gazdagította érzelmvilágát, a barátság, vallásos áhítatok, szelíd merengések költője s szenvedélyesebb melegséggel csak a hazaszeretet érzése szól verseiből. Fejlődése határozott irányban állapodott meg, amely nem hajlik vissza Gellert felé s az említett átvétel Ányosnál csak Gellert munkáinak ismeretére s nem olyan hatására is vall, mely költészetének egyik összetevőjeként szerepelhet.

Verseghy költészete sincs szervi összefüggésben Gellert irányával. Az anakreontisták s a Lyrische Blumenlese költőinek utánzása adja poézisének alapszínét, amely a klasszikusok, főleg

Horatius, hatásával egészül ki. A Batteux-féle „belle nature“, nemcsak az idillikus költészetből eltanult külsőleges díszlettárával befolyásolja károsan Verseghy liráját, hanem abból a versegény, mesterkelt érzelmvilágból sem engedi szabadulni, amelyet ez a természettől idegen költészet emelt a legfőbb költői ideállá. Kecses, kényes kedveskedések között élnek itt sápadt életüket cicomás Chloék és Dámonok, méla sóhaj a panaszkodás, szelídek, színtelenek az örömeik s a szenvedélyük soha nem több bágyadt szemrehányásoknál. Epedő vágy az alapmotívum, a melytől a csalódás könnyhullató búbánataig szűk tere van az érzelmek festésének. A költő egyénisége az ilyen versekben főként a kivétel választékos simaságában kereshette érvényesülését. Verseghy legnagyobb érdemét is formaérzéke teszi, a nyelv mesteri kezelése, az előadás naiv bája, „mely még ma is el tudja feledtetni a tartalmat, a kicirkalmazott, mesterséges érzelmeket“¹. Ezekhez az érzelmekhez költőjüknek legtöbbször semmi köze s Verseghy gyakran nem is maga találja ki őket. Különösen az „Aglaja“ verseinek egy részéről áll ez, de későbbi évekből sem találkoznak ritkán olyan költeményei, melyeknek tárgyát sőt kompozícióját is idegenből veszi. Amit azonban így összeválogat, mind az említett tárgykörből való s így bizonyos hangulati egységben áll. Mintáit a legkülönbözőbb egyéniségű költőktől kölcsönzi, miután azonban érdeklődése s fogékonysága eleve meghatározott, mindenfelől csak rokon motívumokat használ föl. Így talál Gellertnél is néhány olyan költeményre, mely izlésének s céljainak megfelel, bár különben Gellert irányának kritériális vonásai nem lelhetők fel gondolkodásában. Az említendő versek azok közé tartoznak, amelyekről Császár Elemér azt mondja, hogy „eredetüket pontosan megjelölni nem tudjuk. Egyik-másik nagyon emlékeztet hangjában, fordulataiban azokra az átdolgozásokra, melyeket Verseghy a „Lyrische Blumenlese“-ből merített. Valószínűleg volt ezenkívül más, eddig előttünk ismeretlen forrása is“.² E források egyike Gellert.

A „Szerelmes üzenet“ eredetére, azt hisszük, helyesen inuttatunk rá Gellert „Der Selbstmord“ c. elbeszélésében. Egy ifjú-

¹ V. ö. Dr. Császár Elemér: Verseghy Ferenc élete és művei. 1903.

² I. Verseghy Ferenc kisebb költeményei. Kiadja Császár Elemér és Madarász Flóris. R. M. K. 24. szám. 1910. 335. l.

ról szól, aki viszonzatlan szerelem tüzével üldözi választottját. Mikor gyöngédsége, fájdalmas vágyban sóhajtozása, alázatos könyörgése mind nem használ már, látszólag halálraszántan, vésztjelentő hangon búcsúzik el kedvesétől „örök időkre“ s kirántja kardját, hogy belédöljön, de megnézi előbb élet-hegyét s mielőtt végzetes tettét végrehajtaná, — lassan visszacsúsztatja megint hüvelyébe. Verseghy szerelmes üzenete ugyane gondolatot használja föl. Ha előadása nem is elbeszélő, mint Gellerté, ez csak Verseghy önálló alakító tehetségére jellemző, akinek alkotásaiban idegen ideák gyakran olyan egyéni alakot öltenek, hogy épen csak mint reminiscenciák ismerhetők föl több-kevesebb világossággal. Gellert cselekményt ad, Verseghy verse ömledező s — mint a kor hasonló termékei — magában tetszelgő panasz. De mind a két költemény utolsó soráig komoly és játékos végét nem is sejteti. Gellert ezt a megtévesztést s meglepő hatást azzal készíti elő, hogy első strófájában komoly tanulságot bocsát előre, folytatólag pedig a legkomolyabb szándékú meséi elemével és stílusában beszéli el a történetet. Verseghy a maga formáját hasonlóképen a rendelkezésére álló legjobb eszközökkel kezeli s verse az utolsó sorig a szerelmében csalódott pásztor kedvesét visszavágyó bánatának épen olyan cicomás festése, mint bármely más rokontárgyú, de végig komoly költeményében. Csak az utolsó sor — mint Gellertnél — változtatja meg hirtelen az egész költemény értelmét és hangulatát, amikor a hosszú, panaszos sóhaj így fejeződik be :

„ah! a mit elvittél tőlem,
kérlek Thirzis! hozd vissza,
másképp önkint kardra fekszem,
tudd meg! — de csak álmomba“.

S a „Selbstmord“ utolsó strófája:

„Er reisst den Degen aus der Scheide,
Und — o was kann verwegner seyn!
Kurz, er besieht die Spitz und Schneide,
Und steckt ihn langsam wieder ein“.

Miután ez a gondolat egészen sajátos s egyrészt — tudunkkal — hozzá hasonló sem fordul elő azon német líri-

kusoknál, akiket Verseghy ismert, másrészt igazoltan eredeti költeményeiben sehol ez az érzések szelíd méltóságán fölülemelkedett gúnyos józanság föl nem lelhető, igazoltnak tekinthetjük a Gellertből való kölcsönzést, amelyet még egy versében hasznosított Verseghy. A tizenhat évvel később írt „Czidli“ ártatlanul szatirikus célzatában is „Der Selbstmord“ emléke támadt fel újra. Valamint stílusa és verselése sem kiválóbb az előbbinél, úgy tartalma is azonos vele, csak hogy itt a pásztorleány eped hűtlen szeretője után. Ugyanúgy fenyegetőzik, mint a „Szerelmes üzenet“ küldője s Gellert öngyilkos jelöltje s ugyanúgy csúfolódik végül maga is túlzott szenvedélyével:

„Harmadnapja nem vagy hívem,
már is, nézd, mint söppedek!
Térj meg vissza hűlt ölembe!
még ma estig várhatok.
Ah! de aztán bús mellyembe
eggy hegyes tört — álmodok.“

Verseghy eljárására jellemző s művészi átdolgozás a „Válogató“ c. vers. Császár Elemér Földi János „Kevély szép“ c. versével próbálja összefüggésbe hozni, azzal a megjegyzéssel, hogy Földi költeménye sem eredeti, hanem, amint maga írja egyik levelében Kazinczynak, egy régebben hallott német versnek, amelyre azonban csak homályosan emlékezett, új földolgozása. Nem lehetetlen Császár szerint, hogy Verseghynek az a német költemény volt forrása, amelynek egyik versszaka Földi „lelkében zsongott“ költeménye írásakor. De Földi ezen utánköltése nem szolgáltathat alapot a „Válogató“ laza tárgyi rokonságára támaszkodva a közös forrás föltételezésére, annál kevésbbé, mert Földi határozottan mondja, hogy az illető német vers csak „néhány sorotskából“ áll. Azt hisszük, hogy az alábbiak szerint jóval több okon fejezhetjük ki azt a föltevést, hogy a „Válogató“ megírásakor Verseghy gondolatait Gellert „Der gute Rath“ c. meséjének eléggé élénk emléke termékenyítette meg. Lehetetlen a két költemény alapgondolata és menete közt a rokonságot első olvasásra föl nem ismerni. Nem nevezhetjük Verseghy munkáját átdolgozásnak, utánköltésnek is csak a szó tágabb értelmében, de nyilvánvalónak látjuk, hogy bár a ráem-

lékezés szabadságában, amely az elme munkájának csak öntudatlan és nagyon gyöngye korlátokat szab, de mégis Gellert nyomán íródott. Az alapgondolatot Gellert a mese tanulságaként a végén fejezi ki. Verseghynél ebből az alapgondolatból indul az egész vers. Gellert szerint „Wenn ich zufrieden leben will“ nem szabad feleséget venni, mert a sokfajta asszony csak egy-egy előnyt jelent férje számára, de egyik sem a teljes, nyugalmas boldogságot. Verseghy ezt a gondolatot föloldja s minden egyes asszonyfajtról kimutatja, hogy ez az egy előnye is csak látszólagos és mindig magában hordja valami kellemetlenség magvát. Gellert vén emberének tanácsa: meg ne házasodj, ha nyugodt életet kívánsz. Verseghy mintegy már e tanulság alapján így kezdi: nem akarok megházasodni. Mert amikor gazdagot ajánlanak, („liegt euch mehr an Renten und am Staate — — Bemüht euch um ein reiches Weib“) ő már tudja a bölcs öreg elhallgatott gondolatát: „A kalmárlott mátkaság — mind palástolt szolgaság“. Előkelő asszonyt vegyen? (strebt durch die Frau nach einem hohen Range: wählt eines grossen Mannes Kind“) hisz tudja a gúnyt, ami e tanács mögött rejtőzik, mert az ilyen asszony „pórnak szidja véremet“. Bölcs asszony után nézzen tán? (wollt ihr mehr für eure Seele wählen, — wählt euch ein gelehrtes Weib“) megvan ennek is a maga átka, amiért Gellert véne a végső szentenciát ajánlja, mert az ilyen „Plátós bábokért megtapodja lángomat“. Vagy szép asszonyt keressen? („sucht ihr ein Weib bloss zum Vergnügen: so wählet euch ein schön Gesicht“) ez biztosítja legkevésbé a boldogságot mert az ilyenért „felhevítsem véremet, a ki másnap Dámonért megvetendi szívemet?“ vagy végül „szentes asszonyért klastromozzam éltemet?“

Az alapgondolat teljes azonossága a két költeményben¹ nem kétséges tehát. Az sem lehet véletlen, hogy Verseghy

¹ A válogató.

Én egy gazdag asszonyért
szélnek adgyam nyugtomat,
a ki alkudtt zsoldokért
jusnak tartsa lángomat?
Légy te, gyöngyöm, tiszta ércz,
s olly nagy mint a Mátrabércz!
A kalmárlott mátkaság,
mind palástolt szolgaság.

Én egy büszke asszonyért
nyűgbe vessem szívemet,
a ki emberségemért
pórnak szidgya véremet?
Légy te, gyöngyöm, olyan vér,
mellyel herczeg fel nem ér!
Páromtúl a megvetés
rosszabb mint az étetés.

ugyanazon asszonyfajtákat sorolja föl, mint Gellert, sőt három ugyanazon sorrendben is következik: a gazdag, az előkelő s a tudós asszony. Hogy szentes asszonyt Gellert nem említ, bármily kézenfekvő volna ilyen fősorolásban, s Verseghy ilyenről is szól, nem bizonyít föltevésünk ellen, hiszen magától kínálko-

Én egy szentes asszonyért
klastromozzam életemet,
a ki nyájas csókomért
kárhoztassa lelkemet?
Légy te oly szent alkotmány,
mint a most lett szűzleány!
Kút felett a szomjazás
tűrhetetlen sorvadás.

Én egy böltske asszonyért
háborgassam álmomat,
a ki Plátós bábokért
megtapodgva lángomat?

Légy te oly nagy lelki kincs,
mint a melynek teste sincs!
Még a földön vándorlok,
széllel jól nem lakhatok.

Én a legszebb asszonyért
felhevítsem véretem,
a ki másnap Dámonért
megvetendi szívemet?
Légy te, gyöngyöm! olyan szép,
mint a legszebb angyalkép!
Nékem nem vagy angyalom
ha mással kell osztoznom!"

Der gute Rath.

Ein junger Mensch, der sich vermählen wollte,
Und dem man manchen Vorschlag that,
Bat einen Greis um einen guten Rath,
Was für ein Weib er nehmen sollte?
Freund, sprach der Greis, das weiss ich nicht.
So gut man wählt, kann man sich doch betrügen.
Sucht ihr ein Weib bloss zum Vergnügen:
So wählet euch ein schön Gesicht;
Doch liegt euch mehr an Renten und am Staate,
Als am verliebten Zeitvertreib:
So dien ich euch mit einem andern Rathe,
Benüht euch um ein reiches Weib;
Doch strebt ihr durch die Frau nach einem hohen Range:
Nun so vergesst, dass bessre Mädchen sind,
Wählt eines grossen Mannes Kind,
Und untersucht die Wahl nicht lange;
Doch wollt ihr mehr für eure Seele wählen,
Als für die Sinne und den Leib:
So wags, um euch nach Wunsche zu vermählen,
Und wählt euch ein gelehrtes Weib.
Hier schwieg der Alte lachend still.
Ach! sprach der junge Mensch, das will ich ja nicht wissen;
Ich frage, welches Weib ich werde wählen müssen,
Wenn ich zufrieden leben will?
Und wenn ich ohne mich zu grämen...
Oh! fiel der Greis ihm ein, da müsst ihr keine nehmen.

zik a többi kategória mellé, különben pedig épen Gellert vezette be a német irodalomba a szenteskedő asszony alakját (Die Betschwester). Gellertnél az egyes asszonyok ajánlása a befejező tanács által gúnyos színezetűt kap s így a mese teljesen azt a gondolatot fejezi ki, mint Verseghy költeménye. A tartalmi összefüggést ugyanazon asszonyok szerepeltetése eléggé igazolja, s ha az alaki hasonlósághoz nem lehet az asszonykategóriák részben azonos sorrendjénél több bizonyosságra mutatnunk, ez csak Verseghy kivételes tehetségét igazolja, mely e versben idegen gondolat földolgozásának igazán szellemes megoldására talált.

Szentjóbi Szabó László írói működése elején ismerkedett meg Gellerttel. Didaxisától érintetlen maradt, de a tiszta emberi lélek nemes, világos érzései mélyre gyökereztek lelkében. E hatás azután szervesen kapcsolódhatott Gessner költészetébe s csak mikor már ezen át a „Hainbund“-ig vezette Szabót, halványodik el verseiben.* A pásztorjátékok és a gessneri idillek rokon elemei Szabó első költői kísérleteiben rendszerint egybeolvadva jelennek meg, félreismerhetetlen azonban Gellert ódáinak befolyása ott, ahol érzélgő panaszok helyett emelkedettebb érzések kifejezését keresi. Ilyen költeményeinek az emberi boldogság az alapmotívuma, mely a Gellert által dicsőített lelkiekének által érhető el. „Egy igaz s kegyes szív, ez az ember java“, mondja „A Fő-ből-dogság“ c. vers Gellert VI. énekének alapgondolatát ismételve s Gellert ideálját a jó emberek világáról fejezik ki „A boldog élet“ e sorai:

„Ó! Ha az emberek a'nak örülnének,
Ha mikor másokon könnyebbíthetnének,
Ha volna mindenütt nyájasság, szeretet
Ó! ki ne kedvelné akkor az életet?
Ha egy a másikkal öszve ölelkezve
Segítné az igaz szegényt örvendezve,
Ha tsupán tsak azok a könyvek folynának,
Mellyeket a hívség s öröm sajtolnának,
Ha mindenütt igaz volna a szerelem:
Lehetni embernek lenne nagy kegyelem“.

A vers mintegy hangulatos kivonata Gellert „Der Menschenfreund“

c. hosszú tankölteményének. Hasonló gondolatokat találunk „Az igazi világi boldogság”-ról szóló versben, melynek különösen a befejezése emlékeztet Gellert I. énekének harmadik strófájára:

„Szerentsés lészel végtére,
S fogod érzeni szívedben,
Hogy az ember az életben
Tsak azzal élhet igazán,
A mit, ha el-veszt is, nem bán“.

Szabó László e verseiben Gellert költészetének utolsó magyar visszhangját halljuk. Későbbi lírikusaink, mint Szemere és Dayka, álmodozó, fátyolos melancholiájukkal a kispolgári módon szentimentális német költői irány tanítványai. Kölcsey, kinek ifjúkori német olvasmányai Gessner, Kleist, Hagedorn, Klopstock voltak, Eschenburg János, a kor elismert esztétikusának irodalmi példatárából bizonyára Gellerttel is megismerkedett, de első költeményeit már Hölty, Salis, majd Matthison „manier“-jában írta s Bajza is, miután kezdetben gessneri hangulatok tartották fogva, sápadt bánatok, elérhetetlen boldogságok, gyökértelen érzések szintelenül választékos szavú költője lesz. Gondolatvilágában, esztetikájában szerepe van ugyan a morálnak is, de ez már a „Goethen átszűrődött morális harmonia keresése” s nem Gellert teológiai alapokon nyugvó erkölcs-fogalma.

4. Takáts József erkölcsi oktatásai. Befejezés.

Gellert moralizáló irányának legjellegzetesebb magyar képviselője a század végén működő Péteri Takáts József. Festetics György gróf fiának nevelőjeként Bécsben élt. Egyrészt a magyar íróvilággal való állandó érintkezése folytán, másrészt Bécs kulturális viszonyainak közvetlen hatása alatt a kor színvonalán álló irodalmi műveltségre tett szert. Írói hajlamainak tápot, munkásságának irányt azonban nem a szellemi élet fejlődését vivő új erők adtak. Didaktikus lélek volt. Az élet és a természet jelenségei nem a maguk valóságában szóltak hozzá, hanem jelentésükkel, melyet az okoskodó ész az emberi cselekvés számára tanulságul tud kihámozni belőlük. Ezért lírai költeményei is mind oktatók s csak az előadás eszközeiben s nem természetük,

tartalmuk s céljuk szerint különböznek erkölcsi meséitől. E költői munkáiban azzal a gondolatkörrel találkozunk megint, melyet Gellert tett költészete tárgyává. Takáts írói munkássága egész szellemében emlékeztet Gellertre. Nem nyúl ahhoz, ami Gellertnél már készen van, de a gondolkodás ugyanazon forrásaiból merít. A tanítólélek említett sajátosságaival könnyen rátalál maga is a képre, amelyben a morális gondolat érzékelhető kifejezést nyer, nincs szüksége idegen kitalálású keretekre, mesékre, azért átvételek, kölcsönzések alig fordulnak elő költeményes munkáiban, de az eredmény mindig ugyanaz, a tanulságok ugyanazt a köznapi s legtöbbször Gellertnél is köznapiabb morált hirdetik. Célját általában valamivel alacsonyabbra tűzte ki Takáts, mint Gellert. Különösen „Erköltsi oktatásai“-ban, melyekkel, mesteréhez hasonlóan, mintegy betetőzte nevelői s egyben írói működését, alkalmazkodik fejletlenebb gondolkodáshoz nemcsak a tárgyalás módja, hanem anyaga is. A könyv tanítványának van szánva erkölcsi kalauzul. Tanácsai azonban nem folynak abból a bensőséges, mély erkölcsösségből, mint Gellert fejtegetései.

Hangoztatja ugyan, hogy a lélek tisztasága nélkül a legszebb cselekedet is csak a jóság látszatával bír, hogy a nyugodt lelkiismeret az erkölcsös élet legfőbb jutalma, de míg Gellert épen e két tétel igazolásával foglalkozik legszívesebben s a boldogulás útját magunkban, az isteni akarat megismerésében s erőinknek ezen isteni akarat szerint való állandó gyakorlásában mutatja meg, amelyen a józán okosság csak kísérőnk az élet külső körülményei között való kényelmesebb elhelyezkedésre, addig Takáts ezeket a közönségesebb értelemben praktikus útmutatásokat tartja elsősorban fontosaknak. A nevelés elemi kérdéseivel foglalkozik főként s így ritkán van alkalma abba a magasabb fogalomkörbe emelkedni, amelyben Gellert morális leckéi s a század végén keletkezett sok hasonló erkölccstan mozog. Ezek az erkölccstanok s mint alább kitűnik, Gellert felolvasásai képezték Takáts forrásait. Miután tanítása nagyrészt olyan kérdésekre „kering ki“, amelyeket e források már nem méltattak tudományos tárgyalásra, könyve jelentékeny részében eredeti. E részeket szüksézáví elmélet fogja össze, amelyben kihasználatlanul maradnak a forrásmunkák java-értékei. Nemcsak Takáts

közvetlen célja, hogy a mindennapi életre való testi-lelki helyes berendezkedés aprólékos gyakorlati tanácsaival szolgáljon, hanem egyénisége sem engedte meg, hogy az erkölcstudomány kérdéseibe Gellerthez hasonló lelkesedéssel elmélyedjen. Gellert költészetében és erkölcsi oktatásaiban egyénisége legbensőbb, legelhatározóbb vonásaival jelenik meg. Amit az erkölcsi érzésről, az ember kötelességeiről mond, mind legsajátabb lelki élménye akkor is, amikor a gondolat eredete idegen. Őszinte és igaz minden sora, föloldódik a lelki tisztaságért való rajongásában, innen vannak előadásának előnyei és hibái is. Ezzel szemben Takátsról a kortársak véleménye egészen ellenkező képet fest. Alattomos, sima, színeskedő embernek ismerték, akinek gondolatait ritkán fedték a szavak s aki titkos, névtelen támadásokban gyakran legjobb barátai ellen fordult.¹ Így Takáts, amikor erkölcsi oktatásokat ír, azok közé tartozik, akik — Gellert szerint — „Bücher von der Tugend schreiben, um sich den Ruhm eines vortrefflichen Scribenten zu erwerben“. A meggyőződés mélységét figyelemre méltó írói tehetsége pótolja, amely mögött rejtve maradnak egyénisége ellentétes vonásai, de érdeklődése öntudatlan olyan irányban nyilvánul főként, amely jellemző életfölfogására. A jó modor, a külső megjelenés, a társasági élet szabályait tárgyalja könyve a legkimerítőbben. A test s a lélek azon tulajdonságainak fejlesztésére kíván tanítványa számára eszközöket nyújtani, melyek legelőbb az emberekkel való érintkezésben kamatoznak kézzelfogható előnyöket. S szinte érezni, hogy a gyakorlati hasznosság szempontjának csak cégérül szolgál a morális kötelességekkel való összefüggés hangoztatása. Az élet művészetét, a Cicero-féle virtutes leniores-t tanítja, amelyeknek saját életében nem kis hasznát látta Takáts. Emberismerete s tapasztalatai bőséges anyaggal szolgálhattak néki e téren, ezért forrásaiból, főként Gellertből, az ember külső életére vonatkozó útmutatásokat csak keretül kölcsönzi, melyet nagyobbára eredeti részletekkel tölt ki. Mert hosszabb elmé-

¹ L. Széchy Károly: Adalékok az újabb magyar irodalomhoz. Irod. tört. közl. I. (1891.) évf. 436-37. l. Az itt közölt adatokról életírója, Takáts Sándor (Péteri Takáts József, Budapest, 1890) még mitsem tud s így egyéniségét ép olyan túlzóan nemes vonásokkal ékesíti föl, mint amilyen elfogult ítélettel van írói jelentősége felől.

letet sehol sem ad, könyve egyéb fejezeteiben is függetleníti magát forrásaitól. Csak az erkölcstudomány alaptételeit s a tárgyalás hagyományossá vált módszerét veszi át belölük. A kiindulópon t s a gondolatmenet váza nagyjában közös e munkákban, s hogy Takáts melyik után indult, meg nem állapítható. Valószínű, hogy több könyvből válogatta össze a céljának megfelelő gondolatokat s bizonyos, hogy Gellert erkölcsi föl olvasásait is fölhasználta.

A földi élet célja a boldogság, mely az indulatokon való uralkodásban, a jó követésében s a rossz kerülésében áll. Ha meghatároztuk, mi okon lehet valamit bizonyosan jónak vagy rossznak tartani, önként következnek a „boldog életre vezérlő kísztő szerek, vagy is kötelességek“, s ezek ismertetése képezi a praktikus erkölcstanítás tárgyát. Ezt az előszóban kitűzött utat, amelyet bármely korabeli erkölcstanban készen találhatott, Takáts oktatásai folyamán nem követi logikai rendben. Össze nem tartozó részleteket foglal gyakran egy fejezetbe s szétesőn, különböző címek alatt tárgyalja máskor ugyanazt a kérdést. Könyve első részében a stoikusok és epikureusok elméletét ismerteteti az emberi boldogságról. Teljes igazságra — szerinte — egyik vélemény sem vezet, mert a „minden mindegy“ gondolata elviselhetetlen s igazán megelégedettek sem lehetünk. A két végletet Pope gondolata egyenlíti ki: a boldogság föltétele a lelki békesség, egészség és elegendőség. E fejezet a „becsületes és kellemetes magaviseletről“ száz oldalra nyúló tárgyalás után két rövid szakaszban folytatódik, melyekben Takáts az emberi ösztönök, indulatok, az erkölcsi érzés és lelki ismeret fogalmát határozza meg s az erkölcsbölcselet néhány rendszerét ismertetíi kevés filozófiai érzékkel. E történeti áttekintés s az egyes tanok értékelése valamely századvégi filozófiai kompendium alapján készülhetett. Mint ezek legtöbbje, Takáts is szakít Crusius principiumával, mely az erkölcsi képzetek és törvények isteni származását hirdeti, — s amely Gellert erkölcstanának is alapja —, és a cselekvő értelemben (ratio practica) jelöli meg a morál kútfejét. A könyv ezután következő harmadik része a magunk és mások íránt való kötelességeket sorolja föl folytatólag. Legnagyobb részük olyan, hogy bár a jó erkölcsnek is tartozunk velük, elsősorban az élet szebbé, kényelmesebbé tete-

lére alkalmasak s Gellertnél csak a „felségesebb“ erkölcsi kötelességek kiegészítéséül vannak tárgyalva. E kötelességtan felosztása is zavaros s így azon részletek, melyekben Gellert követését látjuk, bár három-négy összefüggő felolvasásból vannak merítve, Takáts könyvében több száz oldalon szétszórva bukkannak föl.

Az emberi kötelességek három csoportra oszlanak. Isten iránt, magunk iránt és mások iránt való tartozásaink teljesítése képezi az ember erkölcsi tisztét. Az első kategória tárgyalása a legegyszerűbb iskolai katekizmus fogalomkörét alig haladja túl, lelkesedés és mélység nélkül való, Isten létét egy pár közismert negatív természetű érveléssel bizonyítja s az iránta való kötelességekre — hit, szeretet, külső tisztelet — jelen boldogságunk s az örök élet kellemes tudatának hasznos szempontjából buzdít. E részben már azért sem érvényesülhetett Gellert hatása, mert Takáts az ellenkező erkölcsi principium képviselője. A magunk iránt való kötelességek tárgyalásához már hasznos forrásul szolgálhatott Gellert. A helyes magaviseletre, az egészség gondozására, lelkünk művelésére ugyanazon érvek alapján hívja föl Takáts a figyelmet s a követendő életszabályokat, gyakorlati tanácsokat is átveszi Gellerttől.

Az ember belső értékei csak illő megjelenésben érvényesülhetnek. Tudnunk kell tehát a jó modor s a tisztességes megjelenés szabályait. Ezekből Gellert „Von der Sorge für die Wohlanständigkeit und äusserliche Sittsamkeit“ c. értekezése alapján világosít föl. Azonban csak a vezető gondolatokat veszi át, terjedelmes kidolgozásukban teljesen eredeti s előadása szépségét és meggyőző erejét főként a klasszikusokból sűrűn alkalmazott idézetekkel igyekszik emelni. A külső illendőség első követelménye a tisztaság (66. l.). „Die Wohlanständigkeit kann niemals ohne Reinlichkeit sein“. Az arckifejezés, amellyel társaságban megjelenünk, szintén bizonyos vonzó szelídség és „szívet hódító méltóság“ által kelthet rokonszenvet (60. l.). „Auf der Miene beruht unglaublich viel, und die Miene auszubilden ist zum Wohlstande eben so nötig, als die Bildung des Verstandes zur Tugend ist.“ — „Ein heiteres, bescheidenes, sorgenfreies, edles, sanftmüthiges Herz erzeugt meistens die bescheidene, gefallende, einnehmende und bezaubernde Miene, die ge-

setzte, edle, erhabene und majestätische Miene, das Sanfte und Leutselige der Gesichtszüge“. „Úgy szoktasd tehát ábrázatodat, hogy a mennyire tsak lehet, mindenkor tsendes elevenséget, nyílt de szelíd s tetsző tekintetet mutasson“ (61. l.). „A testi állás s mozgásból — is sokat ki lehet venni az ember belső mivoltáról“ (62. l.). Szükséges tehát, hogy az ember mérsékelje járását, mozdulatait, ügyeljen testtartására s a fejhordozására (64. l.). „Der äusserliche Anstand verlangt eine regelmässige und doch ungezwungene Bewegung unserer Gliedmassen. Einen niederhangenden Kopf, Schultern, die zum Haupte emporschwellen, Arme, die starr herunter hängen“ senki sem tarthatja szépnek. „A ruházat is tsekély dolog magában az eszes ember előtt, — mégis a ki állapottyához s a közönségesen bevett szokáshoz alkalmaztatva nem viselné magát, vagy szinte motskosan öltözködnék: a világ minden hívságit megvető Böltsnek helybenhagyását sem nyerhetné meg“ (65. l.). „Das Kleid, das unseren Körper bedeckt, ist freylich sein Wert nicht; aber gleichwohl ist es gewiss, dass eine altväterische Tracht anstössig wird, — und der schmutzige Rock eines Mannes — ist wirklich eine Beleidigung für die Gesellschaft“. A társaság nevelő, példaadó fontosságát, melyet Gellert hetedik „Moralische Vorlesung“-ja kimerítően tárgyal, Takáts csak érinti: „Érdemes Személlyekkel való társalkodásból észrevehetetlenül szívárkozik az ember szívébe a mindenféle hasznos jó“ (69. l.). „Der Umgang mit recht-schaffenen Leuten ist ein kräftiges Mittel uns in der Tugend zu bekräftigen und zu erhalten“. Inkább a „madarat tolláról stb.“ szempontjából ajánlja a jó társaságot s az ész műveléséről, a tapasztalat jelentőségéről sem Gellert szellemében emlékezik meg. Az említett fölolvast „Von der Sorge für die Wohlanständigkeit“ csak ott követi megint, ahol a külső viselkedést díszítő szeméremről, szerénységről és szelidségről szól (80., 83. és 89. l.), mely tulajdonságok különös jóhatást keltenek az emberekkel való érintkezésben. „Mann kann keinen Beyfall erlangen, wenn man die allgemeinen Mittel des Beyfalls, nämlich Klugheit, Bescheidenheit und Wohlanständigkeit vergisst“. Ugyane felolvasás néhány gondolatát használja föl „Az Észnek ékességei“ c. cikk, amely elsősorban a tiszta, értelmes, hathatós kiejtés fontosságát hirdeti. „Ollyik embert első látáskor, első beszélgetésre megkedvelünk, — egy másikkal pedig nem törődünk, nem

óhajtyuk társalkodását“ (127. l.). „Wie sehr der Ton der Stimme den äusserlichen Anstand belebe, ist — bekannt. Der Ton des einen gefällt, und die Stimme des anderen beleidigt uns durch die Härte, durch das Hohle, durch das Schreiende“. „Amaz mindent öszve habar siető nyelvével, emez mértékletesen, kellemetes hanggal ejti a szót; se nem lármáz, se nem höbög. Úgy vagyon: fölöttébb sok függ attól, hogy beszéll valaki; ha gyönyörködteti-e, kinozza-e a füleket“ (u. o.). „A nyelv a lélek tolmáttsa. Ha amaz szeles vagy üres: a gondolatokról is az lesysz a vélekedés“ (131. l.). „Die Stimme ist oft der freywillige Ausdruck unseres Charakters, — — es giebt einen gewissen Ton, der das Leere des Verstandes verräth“.

A magunk iránt való kötelességek egy további csoportját a test s az egészség fönntartására irányuló gondoskodás képezi. E fejezetben Gellert „Von der Sorgfalt für die Gesundheit des Körpers“ c. felolvasásának főbb gondolataival találkozunk. A bevezető rész az okos önszeretetről, a „maga-meggyőzés“-ről s a keresztény alázatosságról szól. Az önszeretet nem vak ösztön, hanem az észben és hitben gyökerezik. Nem szabad egyedül az érzékiség „hízkelő kényeit“ keresnie, nem szakadhat el Istentől és az emberek szeretetétől, hanem erkölcsi tökéletességre kell törekednie, amihez a maga-meggyőzésre és keresztény alázatra van szüksége (283—84. l.). „Der Mensch darf und soll sich lieben, aber nach einer gewissen Einschränkung. Er muss mässig sein, seine Begierden nach dem Befehl der Vernunft beherrschen und die Freude der Menschenliebe und der Liebe Gottes als das grösste Gut suchen und schmecken“. Az önuralomról, türelemről, alázatosságról írt részletek bizonyára nem készültek Gellert hasonlótárgyú felolvasásainak (Von der Herrschaft über die Begierden und Leidenschaften, Von der Gelassenheit und Geduld, Von der Demuth) ismerete nélkül, a tárgyalás módja azonban, a gondolatok általános egyezése mellett, olyan egyéni, hogy tudatos követést nem lehet föltételeznünk. Csak kötelességeink „a testre nézve“ vannak megint szorosabban Gellert szerint ismertetve. Az egészség legfőbb földi java az embernek. Tartozunk tehát vigyázni rá, hogy megfelelhessünk mint testre, mint lélekre nézve hivatásunknak (290. és 294. l.). „Ist die Gesundheit eines der angenehmsten Geschenke der Vorsehung, das uns zu nützlichen Absichten verliehen wor-

den, so ist es Dankbarkeit sie zu erhalten und zu beschützen“. „A mértékletes, együgyű étel s ital, az indulatokon való uralkodás, úgy mint a szomorúságnak, haragnak, félelemnek, bosszúságnak, a heves örömnék elkerülése; a munkásság, az ülő s gondolkodó foglalatosságok után a sétálás, a friss levegő, a mezei lakás, a testnek tisztán-tartása, a tsendes vidám lélek s több effélék a legártatlanabb s legfontosabb szerek az egészség fenntartására“ (296. l.). „Mässigkeit in Speisen, Getränken und Vergnügungen, Arbeitsamkeit und Leibesbewegungen, — ein heiteres, sorgenfreies Herz — ist die sicherste Nahrung der Gesundheit“. „Fliehe den Aufruhr der Leidenschaften, den Zorn, die Liebe, die Furcht, selbst die heftige Freude, die Rache“. „Athme so viel es bey dir steht, frische, freie Luft“. „Sei reinlich!“ Az aprólékos bajokon való nagy aggodás, a kényeskedés, szüntelen panasz, az unalom, a véghetetlen orvosság azonban nincsenek előnyére egészségünknek s nevetséges félénkséget jelentenek (296. l.). „Aus Liebe für die Gesundheit seine Zeit mit einem ganz unberufenen Lesen medizinischer Bücher, oder mit einem ganz überflüssigen Gebrauche der Brunnen und Bäder verbringen, ist eine übertriebene und widerrechtliche Sorgfalt“. E két mondat nemcsak Gellert idézett helyeinek reprodukálása, hanem az egész fejezet rövid tartalma is, amelyet ép úgy mint Gellert, Takáts is aprólékos tanácsok összehordásával nyújt el.

Az ész művelésére hasznos gyakorlati tanácsokat „Von den Pflichten in Absicht auf die Güter der Seele, und zwar in Absicht auf die Anwendung der Kräfte des Verstandes“ c. felolvasásból merítette Takáts. Az ész művelése által érjük el a hasznosnak, szükségesnek és illendőnek ismeretét s az igaznak a hamistól való megkülönböztetését. E készségre a tanulás vezet. Általa szerzett tudásunk azonban csak akkor lesz igazi tulajdonunkká, ha elmélkedünk rajta s így eszünket gyakoroljuk (314—15. l.). „Durch den Dienst der Vernunft lernen wir Wahrheit und Irrtum, Gutes und Böses unterscheiden: Ferner muss man nicht vergessen, dass diese Klarheit (der Vernunft) nicht ohne fortgesetzte Mühe, nicht ohne ein fleissiges und tägliches Nachdenken wächst“. Fontos az emlékezet gyakorlása is, ezért ajánlja Takáts, hogy az olvasott könyvekből rövid kivonatokat készítsünk (317. l.). „Das Gedächtnis zu üben, ist auch keine

geringe Pflicht. Durch das Lesen kann man das Nachdenken des Knaben üben; man kann ihn ermuntern, sich das Gelesene in sein Diarium stellenweise aufzuzeichnen“.

E gyakorlati irányelvek végső hasznát Gellert értelmünknek a morális megismerésre való fejlesztésében látja, e szempontot azonban Takáts alig hangsúlyozza s így e fejezetben is kézzelfoghatóbb és felületesebb mint Gellert.

Az irodalomtörténet figyelmére Takáts könyve csak szemléletes, eleven, valóban írói tehetségre valló előadásával tarthat igényt. Tudományosságát a XIX. sz. elején megjelent magyar erkölcsbölcséleti munkák messzi túlszárnyalják, épen ezért teljesen függetlenek is már Gellerttől. Így pl. Köteles Sámuel erkölcsfilozófiai kompendiuma,¹ mely korszerű tudományos rendszerben ismereteti a klasszikusok és újabb bölcselők morálméleteit, állásfoglalásában Kant filozofiáját követi, alkalmazott erkölcs tanához² pedig Fichte „System der Sitten“-je, s a Kant-féle „Anthropologie“ szolgált alapul. És Tóth Ferenc is idáig jut el „Keresztyén Erköltstudományá“-ban.³ Munkája főleg protestáns teologusok, Stäudlin, Reinhard, Ammon és Berger történeti és kritikai műveire támaszkodik, az egyes elméleteket azonban eredeti forrásaikból ismerteti s így ha Gellerttel rokon gondolatmenetekkel is találkozunk, ezek nem Gellert, hanem előzői, Mosheim és Hutcheson után készültek.

A filozófiai gondolkodásnak ez útját az általános műveltségi, főleg irodalmi viszonyok fejlődése készítette elő. Miután Kazinczyék évtizedek kényszerű mulasztását pótolva irodalmi kulturánkat a korszerű áramlatok befolyására alkalmassá tették, a rájuk következő nemzedéket a XIX. sz. első évtizedei — legalább a szellemi életünk legmagasabb szintjét jelző egyéniségekben — a kor általános színvonalával párhuzamba juttathatták. Saját fejlődésükben Kazinczyék alig érhatték el ezt a színvona-

¹ „Az Erköltsi Filozofiának Eleji. Egy Kézi Könyv, mellyet a maga Tanítvánnyai számára készített Köteles Sámuel a Maros Vásárhelyi Reform. Kollegiumban Filozofiát, Politikát és Statistikát tanító rendes Professor.“ M. Vásárhely, 1817. Előszava kelt: 1812.

² „Erköltsi Anthropologia vagy alkalmaztatott erköltsi tudomány“. Megjelent az előbbi könyv második részeként.

³ „Keresztyén Erköltstudomány. Írta Tóth Ferenc, A Pápai Reformáta Szent Ekklesiának Lelki Pásztora stb.“ Pesten, 1817.

lat. Műveltségük elkésett kezdetei mélyen a XVIII. században gyökereznek, fogékonyságuktól tehát nem telhetett annyi rugalmasság, hogy teljes megértéssel követhették volna az emberi gondolkodás alapjainak épen e korszakban rohamos változását. Mintegy sommás értékesítői voltak a nyugaton természetes fejlődésben kiforrott eredményeknek, két nemzedék helyett éltek s utódaiknak termőképessé művelt talajt hagytak örököl.

Ez előkészítő munkában jutott szerepe Gellert hatásának, mely a kor szellemi képének egyik kiegészítő vonása s — mint láttuk — két módon érvényesült: munkáinak elterjedése s a fordítások és utánzások által. Áramlatszerűen Bécsen át jutott hozzánk s először a magyarországi németiség gondolkodásában és ízlésében nyilvánulnak eredményei. A magyar társadalomnak is legelőbb németül tudó tagjai ismerkednek meg Gellert gondolatvilágával s miután körülbelül ezek képezik egyúttal a műveltek s irodalom iránt érdeklődők körét is, a hetvenes évek végén megjelenő első magyar Gellert-fordítások csak kevesek számára fedezhették föl Gellert hírért. Műveltségi állapotaink e körülménye folytán a fordítások egyre növekvő számának igazi jelentősége nem annyira a Gellert iránt való szélesebb körű érdeklődés fölkelésében, mint inkább hatása mélységében és tartósságában van. Megindítója a bécsi divat, táplálója a didaxis iránt való hagyományos hajlandóság volt. Miként Bécsben, nálunk is meséi terjednek el főként s munkásságának alapiránya és céljai találnak követőkre. Színdarabjainak nem látta hasznát a magyar drámairodalom s a kor lírai kísérletein is már csak költészetének olyan elemei hagytak nyomot, amelyek természetük szerint újabb költői irányokhoz kapcsolódva, ezek hatásában, tehát nem közvetlen úton, kínálkoztak fölhasználásra. A haladó korszellem az irodalomnak új célokat tűzött ki, a művészet új eszközeire tanított s ha már Kazinczyék irodalmi örökének is tekintélyes részét képezik ez új eszmék, természetes, hogy a XIX. sz. első évtizedeivel végleg lezárul Gellert hatásának története irodalmunkban.¹ Gróf Dessewffy József 1820-ban írt levele, amely még

¹ Egyes íróinknál esetleg később is felbukkanó Gellert-reminiscenciák, amilyenekre csak a véletlen s nem a módszeres kutatás lelhet, nem jelentenek követést. Ilyen Madách egy epigrammja, „A közönséges ember“ (Összes művei I. 251. i.):

„Világra lett, nőült és elvesze,
Ézért kár volt emberré lennie.“

lelkes védelmére kél Gellert költészetének s Goethe „Faust“-ját képtelen fantazmagoriának mondja,¹ már csak az irodalmi műveltség közepszerű átlagának színvonalát jelzi. Társadalmunk ilyen kulturájú rétegei számára Gellert költészete még jó ideig él s neve máig sem merülhetett teljes feledésbe, mert az iskolai nevelés meséit még mindig értékesítheti.

OSZK

Az első sor Gellert „Greis“-jéből való:

„Er ward geboren, er lebte, nahm ein Weib und starb“, amelyet Madách vagy Karl Julius Weber „Demokritos“-ából ismert, ahol az eredeti forrás idézve van, vagy közvetlenül Gellertből vett, akinek munkái megvoltak könyvtárában. L. Tolnai Vilmos közleményét, Irod. tört. közl. 1917. évf. 47. l.

¹ l. Kazinczy lev. Váczy id. kiadás XVII. k. 88. l.

Függelék.

Az alábbi két pontban Gellert magyarországi hatásának és a fordításoknak időrendi áttekintését adom a pontos könyvészeti adatok kapcsán.

I. Hatások.

a) A hazai németnyelvű irodalomban.

Windisch Károly Teofil: Der Donner, elb. (Der Freund der Tugend, 1768. II. 65. l.) és Eine Erzählung tárgyi rokonság, modorbéli egyezés.

Der scheue Ehemann (u. o. 72. l.) G. Der betäubte Wittwer c. meséje alapgondolatának változata, Der vergnügte Ehestand (u. o. 9. l.) G. technikájára és stílusára emlékeztet. (Utóbbi kettő is valószínűleg Windisch munkája)

Ismeretlen szerzőktől: Der eingebildete Vorzug (u. o. 161. l.) G. Die Spinne c. meséjének és Der gereiste Thor (u. o. 163. l.) G. Die Fliege-jének prózai átdolgozása. An einem Freund (u. o. 292. l.) G. Emiljének alapgondolatát fejezi ki.

Ascanio und Sophronia (u. o. 361—379. l.) prózai elbeszélés a G.-féle erkölcsi fölfogást hirdeti.

Gedanken (u. o. különböző helyeken) G. gondolatokat ismételnék.

Tersztyánszky Dániel lapja (Allergnädigst privilegirte Anzeigen 1772. II. évf.) állandó rovatban G. véleményét közli a korabeli német és külföldi írókról.

Pressburgisches Wochenblatt 1773. évf. 303. l. G. elveit hangoztatja a nőnevelésről.

Seivert János (Johann Trevies) költeményei (Hypochondrische Einfälle, Pressburg, 1784) hangban, tartalomban G.-tanulságokra emlékeztetnek, An Damon. Über die Tugend (előbbiekkel egybekötve, próza) G. erkölcsi világnézetét fejezi ki, különösen G. VI. énekének gondolatmenetét követve.

Hoffmann János Alajos: Vorlesungen über die Philosophie des Lebens, Wien, 1792. G. erkölcsanát követi általában, Aufklärung c. cikke G. Von dem Vorzuge der heutigen Moral vor der Moral der alten Philosophen und von der Schrecklichkeit der freigeisterischen Moral c. felolvasásának 2. része alapján készült.

Genersich János jellemrajzaihoz (Wilhelmine, Ein Lesebuch für Mädchen von 10—15 Jahren, Wien, 1811. és Alfred. Ein Lesebuch für Jünglinge von 15—20 Jahren, Wien, 1812. c. könyveiben különböző helyeken) G. Moralische Charaktere c. erkölcsi jellemképei szolgáltak mintául.

Glatz Jakab nevelői működését nagymértékben befolyásolta G. Didaktikus epigrammái G.-féle praktikus erkölcsi elvekre tanítanak (megj. Musenalmanach von und für Ungarn für das Jahr 1804. Herausg. von Chr. Rösler, Pest). Das Beste auf Erden c. költeménye G. VI. énekének és Das Glück eines guten Gewissens c. költeményének gondolatait foglalja egybe.

*

G. levelei megjelentek Nagyszebenben 1780-ban (Gellerts Briefe. Welche derselbe bei seinem Leben selbst herausgegeben hat. Gedruckt bei Petrus Barth).

b) A magyar irodalomban.

Péczei József nagy tisztelője G.-nek (Lipcsében járt 1788-ban), egyéniségére, működése irányára volt befolyással. A mesetanulságoknak G. nyomán ad korszerű, hazai vonatkozásokat. Egy pár papagály c. meséjéhez G. Die glückliche Ehe és a Méhek, herék-hez G. Bienen c. meséje adta az alapgondolatot. (Haszonnal mulattató mesék. Győr, 1788, második kiadásuk életrajzzal és magyarázatokkal Takáts Sándortól, Budapest, 1887. V. ö. E. Ph. K. 1889. 801—807. l.)

Ányos Pál költői levele Barcsayhoz (1782. szept. 2.

2—16. sor) *G. von den Annehmlichkeiten des Missvergnügens c. fölolvásása alapgondolatát használja föl.*¹

Szerdahely György Poesis narrativa-ján (Budae, 1784) G.-nek a meséről szóló elméletének is nyoma van. (V. ö. János Béla, Sz. Gy. Aesthetikája, Budapest, 1914. 41. l.)

Andrád Sámuel Szeretet és jó erkölts c. verse (Magyar Musa, 1787. évf. 807. l.) G. gondolatokat fejez ki.

P. Horváth Ádám 1789-ben *G. Das Band c. énekes játékának tartalmát versebe foglalja Fillis csaltásága címen.* (Holmi, II. k., Pest, 1793.)

Péteri Takáts József Erköltsi oktatások c. munkájában (megj. az általa létesített Magyar Minerva kiadvállalat második köteteként 1799) forrásul G. Von der Sorge für die Wohl-
anständigkeit und äusserliche Sittsamkeit, Von der Sorgfalt für die Gesundheit des Körpers és Von den Pflichten in Absicht auf die Güter der Seele, und zwar in Absicht auf die Anwendung der Kräfte des Verstandes c. felolvasásait is használta a jó modorról, a tisztességes magaviseletről, a test iránti kötelességekről és az elme műveléséről szóló fejezetekhez.

Szentjóbi Szabó László Főboldogság c. költ. G. VI. énekének alapgondolatát tartalmazza, A boldog élet G. Der Menschenfreund c. tankölteményével van tárgyi összefüggésben, Az igazi világi boldogság befejező része G. I. énekének 3. szakaszával rokon. (Mindhárom a 80-as évek végéről való. Először 1791-ben jelentek meg Pesten, másodszor 1820-ban Debreczenben, harmadszor 1840-, és negyedszer 1865-ben Pesten. V. ö. Sz. Sz. L. költeményei, életrajzi bev. és jegyzetekkel kiadta Gálos Rezső. R. M. K. 26. sz. 1911).

Verseghy Ferenc Szerelmes üzenet (a 80-as évek végétől) és Czidli (1806) G. Der Selbstmord c. meséjének gondolatát használja föl, A válogató (1803) c. vershez G. Der gute Rath-ja szolgált alapul. Utolsó kiadásuk: V. F. kisebb költ. kiadják Császár Elemér és Madarász Flóris. R. M. K. 24. sz. 1910).

¹ A dőlt betűkkel szedetteket már Császár Elemér is említi id. értekezése 95—98. l.

II. Fordítások.

a) *Das Leben der schwedischen Gräfin von G.*

1. **Torday Sámuel:** Svétziai grófné G.-né asszony élete. Kolozsvár, 1772.

2. **Szláv S. J. (Sándor István)** G. nevezetű Svédi Grófnénak rendes történeti. Pozsony és Kassa, 1778. (V. ö. Bessenyei bírálatát róla: Holmi, 336. l.)

b) *Levelek.*

1. **Radvánszky János** G. leveleinek fordítására buzditja Barcsay Ábrahámot. 1772. (V. ö. Irod. tört. közl. 1903. 303. l.).

2. **Kónyi János** lefordítja G.-nek Demoiselle Luciushoz és von Schönfeld kisasszonyhoz írt két levelét 1776, alább idézendő művében.¹

c) *Mesék és elbeszélések.*

1. **Kónyi János:** Gellert Professornak erköltsős meséi és elő-Beszéllésej, Pécs, 1776. A légy, Elpin, A meg-szomorodott özvegy, A bátor végezés, Az ifjú tudós, A fülemile és a patsirta, A kalapról, A tsikóról, Kloris, Egy betegről, A róka és a szarka, Jnkle és Járikó, A kukukról, A késértet, Az átitatos asszonyról, A pók, A beteg asszony, A medvéről, A magának gyilkosa, Az öregről, Till, Emil, A tengelitz, A sántáknak országa, A sánta és vak, A kép-író, Az ifjú leány — Die Fliege, Elpin, Der betäubte Wittwer, Der beherzte Entschluss, Der junge Gelehrte, Die Nachtigall und die Lerche, Die Geschichte von dem Hute, Das Füllen, Chloris, Der Kranke, Der Fuchs und die Elster, Jnkle und Jariko, Der Kukuk, Das Gespenst, Die Betschwester, Die Spinne, Die kranke Frau, Der Tanzbär, Der Selbstmord, Der Greis, Till, Emil, Der Zeisig, Das Land der Hinkenden, Der Blinde und der Lahme, Der Maler, Das junge Mädchen.

2. **Kováts Ferenc** a XVIII. sz. nyolcvanas éveinek végén 63 G. mesét fordított, a gyűjtemény kéziratban maradt fenn és dr. Beöthy Zsolt birtokában van. A fordítások címét l. Császár Elemér id. ért. 95—97. l.)

¹ Császár Elemér csak egy levél fordítását említi.

3. **Látzai József:** *A tántzos medve, A maga gyilkosa* — *Der Tanzbär, Der Selbstmord* (megj. Magyar Musa 1787. évf. 263. l. és Orpheus 1790. évf. 302. l.).

4. **Aszalai János:** *A jó tanács-adás* — *Der gute Rath* (megj. T. T. A. J. jegy alatt Magyar Musa 1788. évf. 118—19. l.).

5. **Szláv S. J. (Sándor István):** *Dametas és Phillis* — *Dametas und Phillis* (megj. a Schwedische Gräfin fönt idézett fordításával egybekötve, 1788).

6. **Ráday Gedeon:** *Egy vén emberről (hexameterekben) és Az öreg (az eredeti versformájában)* — *Der Greis* (megj. Orpheus 1790. évf. 123. és 397. l.).

7. **Szűts István:** *Erköltsi és elegyes versek. Pozsony és Komárom. 1791.* *A tsíz, A sántitók országa, A tsudás születmény, Az Informátor, Dametas és Fillis, A két leányzók, Az édes álom, Emil, A testamentom, A szegény és a szerentse, A jó-tétel, Az ifjú, Herodes és Herodiás, A gazdag fősvény, A kotsisló, A zöld számár, A majmok és medvék, A vak és sánta, Az utazó, Till, Damokles, Az ifjú leányzó, A majom, Rhinsolt és Lucia, Krispin és Krispinné, A kegyes generális, A tsuddálatos álom, Az új Házaspár, A ravasz leányok, A szegény ősz, A sors, A rétzefi, A jó tanács, A festő, Az asszonyoknak szerentstétlensége* — *Der Zeisig, Das Land der Hinkenden, Die Missgeburt, Der Informator, Dametas und Phillis, Die beiden Mädchen, Der süsse Traum, Emil, Das Testament, Der Arme und das Glück, Die Gutthat, Der Jüngling, Herodes und Herodias, Der reiche Geizhals, Das Kutschpferd, Der grüne Esel, Die Affen und die Bären, Der Blinde und der Lahme, Der Reisende, Till, Damokles, Das junge Mädchen, Der Affe, Rhinsolt und Lucia, Crispin und Crispine, Der fromme General, Der wunderbare Traum, Das neue Ehepaar, Die schlaueu Mädchen, Der arme Greis, Das Schicksal, Die junge Ente, Der gute Rath, Der Maler, Das Unglück der Weiber.*

8. **Hatvani István:** *Mesék, Debreczen, 1799.* *Vak, Sánta, Kakuk, Szives látogatás, Polyhistor, Haldokló-atya, A szélességről, Fősvény gazdag, Ifjú tudós, Szerentsés házasság.* — *Der Blinde und der Lahme, Der Kukuk, Der gütige Besuch Der Polyhistor, Der sterbende Vater, Der Leichtsin, Der reiche Geizhals, Der junge Gelehrte, Die glückliche Ehe.* Másodszor megjelentek P. J. (Pechafa János) kiadásában, Nagyváradon, 1819.

9. **Kis János:** A szegény és a szerencse — Der Arme und das Glück, a XIX. sz. első évtizedéből.

d) *Erkölcsei költemények és ódák.*

1. **Ráday Gedeon:** Kérés, A kereszténynek estvéli maga-megvizsgálása — Bitten, Prüfung am Abend (megj. Magyar Museum 1788—89. évf. 94. és 96. l.).

2. **Kováts Ferenc:** A felebarát vagy emberszerető, Az idő — Der Menschenfreund, Die Zeit (megj. Mindenes Gyűjtemény 1790. évf. 266—278. és 347—355. l.).

3. **Szűts István:** Az emberszerető, A keresztyén, A kevélység, A barátság, Reggeli-, Estvéli-, A halálról való-, Ujjesztendei ének — Der Menschenfreund, Der Christ, Der Stolz, Die Freundschaft, Morgengesang, Abendlied, (Herr, der du mir das Leben . . .) Vom Tode, Am neuen Jahre (megj. 1791, id. gyűjteményben).

e) *Színdarabok.*

1. **Szláv S. J. (Sándor István):** Juhászi Játék — Das Band (megj. a Schwedische Gräfin fönt id. fordításával egybekötve, 1778.) és Sz. S. J.: Felelő bálvány — Das Orakel (megj. Rabnernek szatiráihoz csatolva, Pozsony, 1786).

2. **Földi János:** Lucinda — Das Orakel (a 80-as és 90-es évek fordulóján készítette, kézírata elveszett, v. ö. Toldy Magy. költ. élete, I., 247. l.).

3. **Szentjóni Szabó László:** A Pántlika — Das Band (1787—88-ban készült, először megj. Szabó László költeményes munkái között. Pest, 1791. Ujból kiadta Gálos Rezső i. m.)

4. **Pósfalvai Tullok Mihály:** A beteg asszony — Die kranke Frau (Kézirat, készült 1834. V. ö. E. Ph. K. 1901. évf. 390. l.).

f) *Erkölcstani előadások.*

Kazinczyt ifjú korában atyja G.-nek a vallásról szóló értekezése lefordítására buzdítja. (I. Pályám emlékezete, Aigner-féle kiad. 1879. 22. és 30. l.)

Sajtóhibák, pótlások.

- 32. l. alulról 4. sor: 1750-ben helyett olv. 1780-ban.
- 33. l. 2. jegyz. kiegészítéséül olv.: és Kádár Jolán: A budai és pesti német színészet története 1812-ig, 88. és 135. l.
- 34. l. 1. sor és 35. l. 18. sor: Genersich Károly helyett olv. Genersich János.
- 38. l. 20. sor: Halszky helyett olv. Haliczky.
- 57. l. 25—27. sor helyett olv.: hatvanhárom mesét és két erkölcsi költeményt fordított: „A felebarát vagy az ember-szerető“ és „Az idő“. Nyomtatásban csak e két utóbbi jelent meg a „Mindenes Gyűjtemény“ IV. negyedében.
- u. o. 3. jegyzet: 266. l. helyett olv. 266. és 347. l.
- 62. l. 2. jegyzet: Orpheus II. 1788. helyett olv. Orpheus II. 1790.
- 66. l. 24. sor: hét helyett olv. kilenc.
- 78. l. 1. jegyzet: Goedecke helyett olv. Goedeke.
- 88. l. 1. jegyzet: IV. pont helyett olv. 95—98. l.

A nyomdai munka befejezésekor talált adatok szerint Gellert vallásos énekeit (Die Himmel rühmen des Ewigen Ehre, Gott! deine Güte reicht so weit . . . O Herr, mein Gott durch den ich bin und lebe . . .) népszerűvé vált dallamaik folytán még ma is éneklék a délvidék katolikus templomaiban (Nagybecskerek, Fehértemplom, Versecen).

Név- és tárgymutató.

- Addison 59.
 Adelung János Keresztély 45.
 Aesopus 19, 61, 62, 73, 75.
 Alxinger János 35.
 Amadé László 43.
 Ammon Kristof Frigyes 104.
 Anakreon 73.
 Anakreonisták 89.
 Andrád Sámuel 57.
 Anzeiger, K. k. priv. l. folyóiratok.
 Ányos Pál 87—89.
 Ariosto 2.
 Aszalai János 56.
 Ayrenhoff Kornél 18, 19.
 Bajza József 86, 96.
 Barcsay Ábrahám 46, 88.
 Baross Gyula 46.
 Bartels Adolph: Gesch. d. deutschen
     Literatur 4.
 Bartsai László 85.
 Basedow János Bernát 12.
 Batsányi 84.
 Batteux 75, 88, 90.
 Beethoven 17.
 Belustigungen des Verstandes und
     Witzes l. folyóiratok.
 Beöthy Zsolt dr. 57.
 Berger J. E. 104.
 Bessenyei György 47, 48.
 Bleyer Jakab dr. 15, 34, 77.
 Bodmer János Jakab 1, 2, 78.
 Breitinger János Jakab 1, 2.
     Kritische Dichtkunst-ja 6.
 Bremer Beiträge l. folyóiratok.
 Bruckenthal báró 32, 33.
 Bürger 64.
 Burghausen grófnő l. Marwitz.
 Campe 32, 34.
 Chausse, Nivelles de la 10, 12.
 Cicero 98.
 Collin H. J. 20.
 Cramer János András 9, 21, 22, 34, 58.
     Gellert életrajza 6, 10, 42, 58.
 Craussen báró 11.
 Cronegk János Frigyes 17, 63.
 Crudi Daniel 77.
 Crusius 99.
 Csaplár Benedek: Révai Miklós
     élete 75.
 Császár Elemér: A német költ. ha-
     tása a magyarra a XVIII. sz.-ban
     49, 84, 88, 90, 92.
 Csokonai Vitéz Mihály 85.
 Cyrillus, St. 73.
 Dayka 96.
 Decsy Sámuel 76.
 Denis Mihály 19, 20, 22, 44.
 Desbillons 73.
 Dessewffy József gróf 105.
 Deutsche Gesellschaft, Wiener 20.
 Diarium, Wiener 21.
 Döbrentei Gábor 83.

- Domokos Lajos 43.
 Dugonics András 86.
 D'Urfé, Honoré 30.
 Eberle 20.
 Édes Gergely 64.
 Erdélyi Muzeum l. folyóiratok.
 Erkölcsi irányú hetilapok l. folyóiratok.
 Eschenburg János 96.
 Evremont, St. 30.
 Faludi Ferenc 43.
 Ferenczy Lajos 77.
 Festetics György gróf 96.
 Fichte Johann G. 104.
 Földi János 56, 79, 92.
 Folyóiratok, hazaiak :
   Allergn. priv. Anzeiger 31, 32.
   Erdélyi Muzeum 75.
   Freund der Tugend, Der 27—30.
   Hadtörténetek 44.
   Hystorisch-kritisch-moralische Beyträge zur Beförderung der deutschen Lit. etc. 31.
   Kassai Magyar Museum 62, 63, 74.
   Közlemények Szepesvármegye multjából 34.
   Kriegsbote, Der 33.
   Magyar Hírmondó 44.
   Magyar Kurir 44.
   Magyar Musa 44, 54—57, 61.
   Mindenes Gyűjtemény 54, 57, 58.
   Orpheus 56, 62, 83.
   Pressburger Zeitung 30, 31.
   Pressburgisches Wochenblatt 30.
   Tudományos Gyűjtemény 76.
   Ungarisches Magazin 32.
   Ungarische Miscellen 39.
   Urania 74, 75.
   Külföldiek :
   Belustigungen des Verstandes und Witzes 6.
   Bremer Beiträge 2, 12, 15, 18, 19, 59, 74.
   Diarium, Wiener 21.
   Gelehrte Nachrichten 21.
   Monatliche Auszüge alt- und neu-gelehrter Sachen 15.
   Oesterreichischer Patriot 19, Welt, Die 21.
   Zeitvertreiber, Der vernünftige 30.
 Fontenelle 12.
 Freund der Tugend, Der l. folyóiratok.
 Frigyes, Nagy 7, 53, 58.
 Gálos Rezső 82.
 Garve 36.
 Gelehrte Nachrichten l. folyóiratok.
 Genersich János 34, 35.
 Gerhardt Pál 9.
 Gerstenberg 11.
 Gesellschaft der Unbekannten 21.
 Gesner Mátyás János 56.
 Gessner Salamon 11, 19, 21, 30, 32, 33, 35, 38, 49, 55, 56, 78, 95, 96.
 Glatz Jakab 32, 34, 39.
 Gleim János Vilmos 11, 34.
 Gluck 17.
 Goedeke : Grundriss 78.
 Goethe 2, 5, 9, 11, 32, 34, 36, 38, 76, 86, 96, 105.
 Görög Demeter 44.
 Gotthard György 34.
 Gotthardy rendőrkommisszárius 36.
 Gottschedné 85.
 Gruber Antal Károly 35.
 Gvadányi József 43, 44, 59, 61.
 Haditörténetek l. folyóiratok.
 Hagedorn Frigyes 6, 7, 11, 21, 32, 38, 43, 53, 54, 55, 58, 63, 96.
 Hain (Hainbund) 73, 87, 88, 95.
 Haller Albert 32, 43, 54, 55, 76.
 Haliczky András Frigyes 38.
 Hamann János György 2.
 Harrach gróf 18.
 Haunold 20.
 Hatvani István 66—73.
 Heinrich Gusztáv dr. 38.
 Hellner Illés 76.
 Heppner Antal: A pozsonyi német színészet tört. a XVIII. sz.-ban 26.
 Herder János Gottfried 2, 44, 86.
 Hesiodos 72.
 Hettner Hermann: Die d. Literatur im XVIII. Jh. 1, 24.

- Hoffmann János Alajos 36, 38.
 Holberg Lajos 85.
 Hölty Lajos Henrik 63, 64, 96.
 Horatius 90.
 Horváth Ádám, Pálóczi 83, 84.
 P. Horváth Ádámné 83.
 Hutcheson 104.
 Hystorisch-kritisch-moralische Beyträge etc. I. folyóiratok.
 Igaz Sámuel 44.
 Jacobi János György 32.
 Jánosi Béla: Szerdahely György aesthetikája 75.
 Jaro Pawel: Die lit. Reformen des XVIII. Jahrhunderts in Wien 19.
 Jean Paul 86.
 Il. József 33.
 Kant 32, 104.
 Kármán József 44, 74, 85.
 Kassai Magyar Museum I. folyóiratok.
 Kazinczy: 42, 49, 63, 76, 92, 104, 105.
   Levelezése: 43, 50, 54, 56, 62, 64, 74, 77, 83, 106.
   Pályám Emlékezete: 43, 44, 76.
   Tübingai Pályaműve: 25, 43.
 Kerekes 44.
 Kis János 54, 73.
 Kisfaludy Károly 85.
 Kisfaludy Sándor 44, 85.
 Kleist Ewald Keresztély 11, 19, 21, 38, 55, 59, 63, 64, 73, 96.
 Klemm Keresztély 19.
 Klopstock Frigyes Gottlieb 2, 8, 10, 11, 12, 18, 19, 20, 32, 35, 38, 39, 43, 55, 76, 83, 87, 96.
 Koberwein, szinigazgató 26.
 Kocsi Patkó János 78.
 Köffinger János I. Musenalmanach.
 Kölcsey Ferenc 86, 96.
 Kónyi János 49—63.
 Kosegarten 36.
 Köteles Sámuel 104.
 Kotzebue 85.
 Kováts Ferenc 57, 63
 Közlemények Szepesvármegye múltjából I. folyóiratok.
 Kratzer János 33.
 Kriegsbote, Der I. folyóiratok.
 Lafontaine 6, 7, 50, 60, 61, 72, 73.
 Lamotte 6, 7, 72, 73.
 Látzai József 55.
 Laudon generalis 18.
 Lavater János Gáspár 32.
 Lázár Béla 60.
 Lázár János gróf 43.
 Lenclos, Ninon de 30, 31.
 Le Noble 73.
 Leon 35.
 Leseinstitut, Pressburger 32.
 Lessing 2, 5, 10, 11, 20, 22, 26, 35, 39, 46, 75, 86.
 Lichtwer Magnus Gottfried 20, 32, 73, 75.
 Lohenstein Dániel Gáspár 4.
 Lübeck Károly János 35.
 Lucius Caroline 12, 18, 53.
 Lukianos 73.
 Luther 9.
 Lyrische Blumenlese 89, 90.
 Madách Imre 106.
 Magassy Antal 86.
 Magyar Hirmondó I. folyóiratok.
 Magyar Kurir I. folyóiratok.
 Magyar Musa I. folyóiratok.
 Mária Terézia 19, 42.
 Marmontell 49.
 Martini Chr. L. 33.
 Martinovich Ignác 44.
 Marwitz-Burghausen grófnő 17, 18.
 Mastalier 22.
 Matthison Frigyes 96.
 Mauvillon 24.
 May J.: Bibliothek für Kinder und Kinderfreunde 23.
 Meinhard János 17.
 Melanchton 4.
 Mendelssohn Moses 32.
 Mikes Kelemen 86.
 Milton 2.
 Mindenes Gyűjtemény I. folyóiratok.
 Mixich Lajos dr. 56.
 Molière 7, 30.
 Moltke Lajos gróf 17.

- Monatliche Auszüge alt- und neu-
 gelehrter Sachen I. folyóiratok.
 Mosheim János Lőrinc 11, 21, 104.
 Mozart Lipót 16.
 Mrasovisch Ábrahám 39.
 Muncker, Franz: Gellert-s Fabeln u.
 geistliche Dichtungen 3, 8.
 Musenalmanachok, hazaiak: Rösler
 1801, 38, 39; Rösler 1804, 39;
 Rumi 1808, u. o.; Köffinger 1809,
 u. o.; Tekusch 1785, 32.
 Külföldiek: szász Musenalma-
 nachok 22, 88, 89. Wiener Mu-
 senalmanach 23.
 Nagl-Zeidler: Deutsch-österreichi-
 sche Lit. Geschichte 15, 16, 19,
 20, 23, 33.
 Nedden R.: Quellenstudien zu Gel-
 lerts Fabeln und Erzählungen 7.
 Nicolai Frigyes 15, 21.
 Oesterreichischer Patriot I. folyó-
 iratok.
 Opitz Márton 6, 21.
 Orczy Lőrinc báró 43.
 Orpheus I. folyóiratok.
 Öry Gábor, Kazinczy tanára 43.
 Ossian 19, 22.
 Osterlamm Ephraim 33.
 Pállya István 85.
 Pajor Gáspár 74.
 Pechata János 73.
 Péczeli József 57—62, 73.
 Pfeffel Gottlieb Konrad 34, 73.
 Phaedrus 62.
 Pope 30, 54, 55, 99.
 Popovits János Bálint 19.
 Premlechner J. B. 20.
 Pressburger Musenalmanach lásd
 Musenalmanachok.
 Pressburger Zeitung I. folyóiratok.
 Pressburgisches Wochenblatt lásd
 folyóiratok.
 Rabener Gottlieb Wilh. 2, 6, 7, 19,
 21, 30, 32, 35, 36, 43, 48, 53, 58,
 76, 80, 83.
 Ráday Gedeon idősb 43, 50, 56, 57,
 62, 63, 74.
 Radvánszky János 46.
 Rauch József 23.
 Reinhard 104.
 Révai Miklós 44, 75.
 Richardson Sámuel 10, 11, 12, 30,
 54.
 Richer Henrik 72, 73.
 Richter H. M.: Geistesströmungen
 14, 17, 20, 22, 32;
 Aus der Messias- und Werthes-
 zeit 17.
 Rollin Charles 22.
 Rommel Otto: Der Wiener Musen-
 almanach 23.
 Rösler I. Musenalmanachok.
 Rousseau 11, 12, 23.
 Rumi György I. Musenalmanachok.
 Salis-Seewis I. G. 96.
 Salzmann Chr. Gotthilf 32.
 Sz. Sándor István 44, 48, 49, 50,
 79, 80, 81.
 Schaubühne, Gottsched-féle 45.
 Scheyb Chr. F. 15, 19.
 Scherer Wilhelm: Gesch. d. deutschen
 Literatur 3.
 Schiller 32, 34, 73, 86.
 Schlegel Illés János 11, 26, 58, 86.
 Schönaich Kristóf Ottó 15.
 Schönfeld, Fräulein von 53.
 Schröer Gottfried 34, 36.
 Seibt K. H. 22, 23.
 Seivert János 33.
 Shakespeare 2, 55.
 Shakespeare-tár, Magyar 75.
 Somogyi 44.
 Sonnenfels József 19, 20, 21, 23, 26.
 Spielmann 20.
 St. Foix, Poullain de 12, 79.
 Staudlein 104.
 Stolberg 64.
 Stoppe Daniel 6, 7.
 van Swieten 17, 25, 36.
 Szacsvai I. Magyar Musa.
 Széchenyi Ferenc gróf 44.
 Széchy Károly 98.
 Szelényi Ödön dr. 34.
 Szemere 96.

- Szentgyörgyi József 77.
 Szentjóni Szabó László 49, 79, 83—83,
 87, 95, 96.
 Szentmiklósi Alajos 75.
 Szerdahely György 75.
 Szigligeti Ede 85.
 Szűts István 63—66.
 Takáts József, Péteri 74, 96—104.
 Takáts Sándor dr. 59, 98.
 Tasso 2.
 Tekusch M. l. Musenalmanachok.
 Teleki József 43.
 Tersztyánszky Dániel 31.
 Theresianum 19, 44.
 Thienemann Tivadar: Német- és
 magyar-nyelvújító-törekvések 76.
 Thun gróf 17, 18.
 Toldy Ferenc 56, 57.
 Tolnay Vilmos 106.
 Torday Sámuel 46, 47, 48, 50.
 Tóth Ferenc 104.
 Trautmannsdorf grófnő 18.
 Trenk Frigyes báró 54, 83.
 Trevies János l. Seivert.
 Triller 6.
 Tudományos Gyűjtemény l. folyó-
 iratok.
 Tullok Mihály, Pósfalvai 86.
 Uhlefeld gróf 18.
 Ungarisches Magazin l. folyóiratok.
 Ungarische Miscellen l. folyóiratok.
 Unzer 24.
 Urania l. folyóiratok.
 Uz János Péter 21.
 Varnhagen von Ense 11.
 Verseghy Ferencz 85, 87, 89—95
 Virág Benedek 43.
 Vitkovics Mihály 75.
 Voltaire 31.
 Waniek G.: Gottsched und die
 deutsche Lit. seiner Zeit 15.
 Weber Arthur dr. 75.
 — Ein Dichteroftizier aus Alt-
 österreich 20, 23.
 Weber Károly János 106.
 Weisse Felix Keresztély 26, 32, 34, 85.
 Welt, Die l. folyóiratok.
 Widmann, Freiherr von 16.
 Wieland 2, 11, 20, 23, 32, 39, 43.
 Wiener Musenalmanach l. Musen-
 almanach.
 Wienerische Gelehrte Nachrichten
 l. folyóiratok.
 Winckelmann J. J. 2.
 Windisch Károly Teofil 26, 27, 28,
 30, 32.
 Wolf Frigyes Ágost 16.
 Wotke Károly dr.: K. H. Seibt: ein
 Schüler Gellerts u. Gottscheds 22.
 Young, Edward 30.
 Zeidler l. Nagl-Zeidler.
 Zeitvertreiber, Der vernünftige lásd
 folyóiratok.
 Zollikofer 36.
 Zolnai Béla 33, 85.
 Zuber Marianne: A hazai német
 nyelvű folyóiratok története 1810-ig
 27, 30.

OSZK

Central & Eastern Europe

ARBEITEN ZUR DEUTSCHEN PHILOLOGIE

HERAUSGEGEBEN VON G. PETZ, J. BLEYER, H. SCHMIDT.

XX.

Auszug aus der in ungarischer Sprache verfassten Studie :

Gellert in Ungarn

von

EMERICH VÁRADY.

Budapest, 1917. Ferd. Pfeiffersche Buchhandlung (Gebr. Zeidler).

Preis Kr. 550.

Vorliegende Arbeit versucht den Einfluss Gellertscher Poesie und Weltanschauung auf das gesammte Geistesleben und bes. auf die Literatur Ungarns darzustellen.

I. *Kurze Charakteristik, literarische und kulturhistorische Bedeutung Gellert-s (S. 1—12).*

II. *Ursache und Ergebnisse seines Einflusses in Österreich,* der — zufolge der steten kulturellen Berührung Ungarns mit Wien — für die Nachwirkung Gellertscher Moral und Dichtung innerhalb der ungarischen Grenze als Vorbedingung zu betrachten ist (S. 13—24).

III. *Gellert-s Einfluss auf die deutschsprachige Literatur in Ungarn.* Unmittelbar nur vereinzelt durch persönlichen Verkehr, wie mit Ephraim Osterlamm, Lehrer in Leutschau. Allgemein — wie auch in der ungarischen Literatur — zufolge österreichischer Vermittlung verspätet und durch gleichzeitiges Auftreten entgegengesetzter Geschmacksrichtungen und Geistesströmungen geschwächt. Am nachhaltigsten auf die moralische Bildung des Mittelstandes durch die Fabeln, Erzählungen und geistlichen Lieder. Letztere ertönen selbst im katholischen Kirchengesange auch heute nicht selten in Südungarn. Ihre ersten Leser fanden G.-s Dichtungen in Pressburg und Siebenbürgen. 1780 erscheinen in Hermannstadt „Gellerts Briefe. Welche derselbe bey seinem Leben selbst herausgegeben hat. Gedruckt bey Petrus Barth“. In den 80-er Jahren ist G. auch in der Zips der bekannteste deutsche Dichter. Die mora-

lischen Schriften verlieren ihre Geltung als Grundlage der philosophischen Bildung allmählig erst in den ersten Jahrzehnten des XIX. Jahrhunderts. Auch dem literarischen Schaffen kamen die Vorbilder G.-s vielfach zu Gute. *[Dem Stoffkreis seiner heiteren Ehegeschichten gehören die Erzählungen Karl Theofil Windisch-s „Der Donner“, „Eine Erzählung“ und „Der Vergnügte Ehestand“ (in seiner Zeitschrift „Der Freund der Tugend, 1768, II. S. 65 u. 9) an. — Der scheue Ehemann“ (d. s. S. 72) wiederholt die Geschichte vom „Betrübten Wittwer“ G.-s. — Von unbekannten Mitarbeitern derselben Zeitschrift: „Der eingebilddete Vorzug“ (S. 161) und „Der gereiste Thor“ (S. 163) sind Prosa-Bearbeitungen der G.-schen Fabeln: „Die Spinne“ und „Die Fliege“. Der Grundgedanke des „Emil“ kommt in dem Gedichte „An einem Freund“ (S. 292) zum Ausdruck. Auch die Erzählung „Ascanio und Sophronia“ (S. 361—379) veranschaulicht G.-sche Ideen, und die „Gedanken“ bilden einen unzusammenhängenden Auszug seiner moralischen Lehren. — Daniel Tersztyanszky veröffentlicht in der Zeitschrift „Allergnädigst priv. Anzeigen“ 1772 II. Jg. die Urtheile „eines unsterblichen Gellerts“ über die Zeitgenössischen Dichter. — Das „Pressburgische Wochenblatt“ 1773 steht zur Frage der Frauenerziehung auf dem Standpunkte G.-s. — Johann Trevies' (Seifert) „Hypochondrische Einfälle“ Pressburg, 1784 weisen auf Gellert-sche Einflüsse, der Prosa-Aufsatz „An Damon. Über die Tugend“ folgt dem Gedankengange des VI. Liedes. — 1783 erscheint auf der Pester deutschen Bühne eine dramat. Bearbeitung von „Inkle und Jariko“, 1791 in Hermannstadt und 1801 im Pester Kreutzer-Theater gelangt ein „Indianisches Ballett“ gleichen Titels zur Aufführung. — Johann Genersich entwarf Charakterbilder („Wilhelmine. Ein Lesebuch“. 1811, „Alfred. Ein Lesebuch“. Wien, 1812) nach den „Moralischen Charakteren“ G.-s. — Jakob Glatz' didaktische Epigramme (Musenalmanach von und für Ungarn für das Jahr 1804. Herausg. von Chr. Rösler, Pest) sprechen Gedanken G.-scher Gesinnung aus, sein Gedicht „Das Beste auf Erden“ (in Gottfried Schröer-s „Blumenlese aus den vorzüglichsten Werken deutscher Schriftsteller“ Pressburg, 1821) ist sprachlich und inhaltlich dem „Glück eines guten Gewissens“ von G. verwandt. S. (25—39.)]*

IV. Gellerts Einfluss auf die ungarische Literatur. Im Kreise

der Gebildeten, die der deutschen Sprache mächtig waren, sind G.-s Werke schon in den 70-er Jahren verbreitet. Die ersten Bestrebungen zur Verwertung der geistigen Errungenschaften des Jh.-s gingen aus denselben Gesellschaftsschichten hervor — und nachdem hiezu vorerst eine höhere Entwicklung der Sprache nötig war, suchte man durch Übersetzungen Kraft und Reichtum derselben zu fördern. Daraus erklären sich einerseits — als Folge des Wiener Gellert-Kultus — die zahlreichen Übersetzungen seiner Schriften, anderseits aber auch der Umstand, dass diese Übersetzungen kaum eine Vertiefung und Erweiterung dem Einflusse G.-s ermöglichten. [„Das Leben der schwädischen Gräfin von G.“ übersetzten: Samuel Torday „Svétziai grófné G.-né asszony élete“ Kolozsvár, 1772 und Stefan Sándor „G. nevezetű Svédi Grófnénak rendes történeti“ Pozsony und Kassa, 1788. — Fabeln und Erzählungen: Johann Kónyi „Gellért Professornak erköltös meséi és elő-Beszéllésej“ Pécs, 1776 dreiundzwanzig (auch einen Brief G.-s an Dem. Lucius und einen an Fr. von Schönfeld), — Frantz Kováts handschriftlich dreiundsechzig, (Ende der 80-er Jahre), — Josef Látzai zwei, (erschieden in den Zeitschriften „Magyar Musa“ 1787, S. 263 und „Orpheus“ 1790, S. 302), — Johann Aszalai eine („Magyar Musa“ 1788, S. 118—119) — Stefan Sándor eine (im oben. ang. Werke) — Gedeon Graf von Ráday eine („Orpheus“ 1790, S. 123 u. 397) — Stefan Szűts „Erköltsi és elegyes versek“ (Moralische und vermischte Gedichte) Pozsony und Komárom, 1791 fünfunddreissig — Stefan Hatvani „Mesék“ (Fabeln) Debreczen, 1799 neun (zweite Ausgabe in Nagyvárad, 1819). — Moralische Gedichte und Oden: Gedeon Graf von Ráday zwei (Magyar Museum“ 1788—89, S. 94 u. 96). — Frantz Kováts zwei („Minden Gyűjtemény 1790. S. 266 u. 347). — Stefan Szűts acht (in oben ang. Sammlung). — Schauspiele: Stefan Sándor „Juhászi Játék“ (Schäferspiel) — „Das Band“ (im oben ang. Werke). — Johann Földi „Lucinda“ — „Das Orakel“ (1790, nicht erhalten) — Ladislaus Sz. Szabó „A Pántlika“ — „Das Band“ (Pest, 1791) — Michael Tullok „A beteg asszony“ — „Die kranke Frau“ (1834, handschriftlich). (S. 40—85.)]

Auch in selbständigen Werken didaktischer Art ist G.-s Einfluss unverkennbar. Joseph Pétzeli wandte sich bewusst auf die Anregung G.-scher Vorbilder der sittlich-erziehenden Fabel

zu, und folgt denselben in der Tendenz und strengen moralischen Auffassung. (*Haszonnal mulattató Meseék* (Nützlich unterhaltende Fabeln), Győr, 1788) — Dem umfangreichen Werke Josef Takáts' „*Erköltsi oktatások*“ („Moralische Lehren“) Pest, 1799 dienten — nebst zeitgenössischer phil. Kompendien — einige Vorlesungen G.-s über praktische Moral vielfach als Quelle. — Die unter dem Einflusse der Anakreontiker und Gessner-s Idyl-
lendichtung zu selbständigem Schaffen heranreifende Lyrik verwertete, ausser einigen Gedanken der geistlichen Lieder und Oden, hauptsächlich dieser Geschmacksrichtung verwandte Motive aus G. (*Paul Ányos* (1782), *Samuel Andrád* (1887), *Ádám von Pálóczi Horváth* (1789) in je einem, *Ladislau Szabó* (Ende der 80-er Jahre) in vier, und *Franz Verseghy* (1803, 1806) in drei Gedichten. (S. 86—106).]

Die ersten Versuche auf dramatischem Gebiete zeitigten erst die durch Lessing angeregten Strömungen, ein Einfluss G.-scher Schauspiele — nachdem dieselben schon in Wien ohne Nachklang blieben — konnte daher als unzeitgemäss nicht mehr stattfinden.

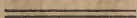

A NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK eddig megjelent füzetek:

(Von den in ung. Sprache verfassten ARBEITEN ZUR DEUTSCHEN
PHILOLOGIE sind bis jetzt folgende Hefte erschienen:)

- I. **Thöniemann Tivadar:** Német és magyar nyelvújító törekvések.
(Bestrebungen auf dem Gebiete der deutschen und unga-
rischen Sprachreform.) 1912. . . . . 1-50 K
- II. **Csáki Richárd:** Honterus János német iratai forráskritikai és
nyelvészeti szempontból. (Quellenkritische und sprachliche
Untersuchung der deutschen Schriften Johannes Honterus'.)
1912. . . . . 1-50 K
- III. **Dr. Hajek Egon:** Az erdélyi szász regényirodalom a XIX. szá-
zad közepén. (Der siebenb.-sächsische Roman um d. Mitte
des 19. Jahrh.) 1913. . . . . 2-50 K
- IV. **Roth Alfréd:** Tanulmányok [az erdélyi szász] Roth Dánielről.
I. Roth Dániel élete. II. Roth Dániel regényeinek és novellái-
nak forrásai. (Studien über [den siebenb.-sächsischen Ro-
manschriftsteller] Daniel Roth: 1. Das Leben Daniel Roths.
2. Die Quellen der Romane und Novellen Daniel Roths.)
1913. . . . . 3-50 K
- V. **Dr. Huss Richárd:** Az erdélyi szász nyelvjárástanulmányozás
mai állása. (Der heutige Stand der siebenbürgisch-
deutschen Sprachforschung.) 1913. . . . . 2— K
- VI. **Höllitzer Gyula:** Liszt Ferenc és a weimari irodalmi élet.
(Franz Liszt und das literarische Leben in Weimar.) 1913. . . . . 4— K
- VII. **Schwarz Frigyes:** A soproni hienc gyermekdal. (Das Kinder-
lied der Hienzen in Sopron-Oedenburg.) 1913. . . . . 4-50 K
- VIII. **Szentirmay Gizella:** Mörike Eduard: „Maler Nolten“ című
regénye. (Eduard Mörike's „Maler Nolten“.) 1913. . . . . 2— K
- IX. **Czinkotszky Jenő:** Oswald újbányai jegyző német verses el-
beszélése a XIV. századból. (Die deutsche Verserzählung
Oswalds des Schreibers aus Ujbánya-Königsberg in Un-
garn. 14. Jahrh.) 1914. . . . . 2-50 K
- X. **Schwartz Elemér:** A rábalapincsközi [délbajor] nyelvjárás
hangtana. (Lautlehre der [südbayerischen] Mundart
zwischen der Raab und Lafniz (in Westungarn.) 1914. . . . . 4-50 K
- XI. **Trócsányi Dezső:** Humboldt Vilmos nyelvbölcselete. (W. von
Humbolds Sprachphilosophie.) 1914. . . . . 2— K
- XII. **Kádár Jolán:** A budai és pesti német színészet története
1812-ig. Függetlenül a budai és pesti német színházak
műsora 1783—1812. (Geschichte der Ofner und Pester
deutschen Theater bis 1812. Als Anhang das Repertoire
d. Ofner und Pester deutschen Theater 1783—1812.) 1914. . . . . 5— K

- 18
- XIII. **Moór Elemér**: A Toldimonda és német kapcsolatai. (Die [ungarische] Toldi-Sage und ihre Zusammenhänge mit der deutschen Sage.) 1914. . . . . 3— K
- XIV. **Koszó János**: Fessler Ignác Aurél élete és szépirodalmi működése. (Ign. Aur. Fesslers Leben [unb] schöngeistiges Wirken.) 1915. . . . . 2:50 K
- XV. **Mornau József**: A szeghegyi német [rajnai frank] nyelvjárás hangtana. (Die Lautlehre der deutschen [rheinfränkischen] Mundart von Szeghegy [in Südungarn].) 1915. . . . . 2:50 K
- XVI. **Hollaender Rózi**: Déry Julianna (1864—1899) élete és költészete. (Juliane Déry's Leben und Dichten, 1864—1899.) 1915. 2— K
- XVII. **Zuber Marianne**: A hazai németnyelvű folyóiratok története 1810-ig. (Geschichte der ungarländischen deutschen Zeitschriften bis 1810.) 1915. . . . . 4— K
- XVIII. **Happ József**: Béb község német [középbajor] nyelvjárásának hangtana. (Lautlehre der deutschen [mittelbayrischen] Mundart der Gemeinde Béb (Kom. Veszprém).) 1915. . 3:50 K
- XIX. **Dr. Weber Arthur**: A szepesi nyelvjárás tanulmányozás története. (Geschichte der Zipser Dialektforschung.) 1916. . . 1:50 K
- XX. **Várady Imre**: Gellert hazánkban. (Gellert in Ungarn.) 1917. 5:50 K

Előfizetők, kik a sorozat legalább öt füzetének átvételére kötelezik magukat, 25%-nyi árendményben részesülnek. (Abonnenten, die sich zur Übernahme von mindestens fünf Heften verpflichten, können eine Preismässigung von 25% beanspruchen.)

20912

Megrendelhetők: A PFEIFER FERDINÁND-féle könyvkereskedésben (Zeidler Testvérek) Budapest, IV., Kossuth Lajos-utca.
 (Zu beziehen durch die *Ferdinand Pfeifer'sche* Buchhandlung (Gebr. Zeidler) Budapest, IV., Kossuth Lajos-Gasse.)

OSZK

